

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Siiri Kolka

**FRASEOLOOGILISEST UURIMISEST UNGARIKEELSETE KOHA- JA
RAHVUSTE NIMESID SISALDAVATE KEELENDITE NÄITEL**

Magistritöö

Juhendaja dotsent Tõnu Seilenthal

TARTU 2010

Sisukord

Sissejuhatus	3
I osa	5
1. Mõistestikust	5
2. Uurimisloost	14
II osa	17
1. Materjali valik ja esitus	17
2. Fraseoloogiliste üksuste klassifitseerimisest	20
2.1. Anneli Barani struktuur	20
2.2. Tamás Forgácsi klassifikatsioonid	21
2.3. Väljendite analüüs	23
2.3.1. Atribuudifraasid	24
2.3.2. Parataksifraasid	26
2.3.3. Verbifraasid	27
2.3.4. Adverbifraasid	33
2.3.5. Nominatiivfraasid	34
2.3.6. Võrdlused	35
2.3.7. Intensiivistavad lausetarindid	51
2.3.8. Parenteesifraasid	54
2.3.9. Hüüatused	55
2.3.10. Nimetamised	57
2.3.11. Analüüsi tulemustest	58
3. Sotsiaalne aspekt	59
Kokkuvõte	64
Összefoglalás	66
Summary	68
Tänuõnad	70
Kirjandus	71
Lisa. Kogutud ungarikeelsed väljendid eestikeelsete vastetega	74

Sissejuhatus

Käesolev magistritöö keskendub fraseoloogilise materjali uurimisele ungari ja eesti keeles, nende maade traditsioonides. Teemat on käsitletud varasemateski uurimustes, ent sellest hoolimata on küllalt põhjust sellega edasi tegeleda. Ühe peamisena võiks nimetada asjaolu, et kummalgi maal on lähemast minevikust leida uuemaid käsitlusi nii fraseoloogiliste üksuste klassifitseerimisel ja piiritlemisel (nt A. Barani ja T. Forgácsi klassifikatsioonid) kui ka muudest vaatenurkadest, nt uuritud algselt G. Permjakovi uurimustest innustust saanult ungari parömioloogilist miinimumi sotsiolingvistilisest vaatenurgast (vt nt Békefi 2005). Samuti on nt somaatiliste ja paljude teiste temaatiliselt piiritletud uurimuste kõrval vähem leidnud käsitlust selle töö aluseks olevad, koha- ja rahvaste nimesid sisaldavad fraseoloogilised üksused. Materjali valik on osalt saanud tõuke ka minu bakalaureusetööst „Koha- ja rahvaste nimesid sisaldavad keelendid ungari keeles” (Kolka 2005).

Töö esimeses osas püüan anda lühiülevaate selle valdkonna uurimisest Eesti ja Ungari traditsioonis, mida pean oluliseks abivahendiks tulevastele algajatele ungari keele õppijatele selles konkreetses valdkonnas orienteerumiseks. Tegeletakse ju fraseoloogilise uurimisega kahelt poolt – nii keeleteaduses kui folkloristikas. Uuritav aines on küllaltki kirju, mh on tõenäoline, et probleeme võib tekkida, kui püüda teha üldistusi mitme keele üleselt. Igatahes ei ole fraseoloogia uurimisainese ühese määratlemisega paljude aastate jooksul uurijad toime saanud – siiski võimalikult selge ülevaate tähtsamatest definitsioonidest püüan anda mõistestiku peatükis.

Teises osas on võetud vaatluse alla koha- ja rahvaste nimesid sisaldav ungarikeelne fraseoloogiline materjal ja käsitletud seda uuemate klassifikatsioonide valguses. Täpsemalt on aluseks eestlase A. Barani esitatu, mida on võrreldud ka ungarlase T. Forgácsi käsitlustega. Uurimuse aluseks on huvi selle vastu, millised on selliste ühe tunnuse alusel välja valitud fraseologismide struktuurilised iseärasused ning kuidas need paigutuvad väljatöötatud klassifikatsioonidesse – kas need mahuvad esitatud raamidesse, kas katavad kõiki klassifikatsiooni väljasid ning millised erinevused

ilmnevad, kui käsitleda ühe keele väljendeid võrdlevalt teises keeles esitatud klassifikatsiooni raames. Nimelt esineb kindlasti erinevusi eesti ja ungari keelele iseäralike struktuuride vahel üldisemas plaanis, mis võivad osutada oluliseks ka selle töö materjali klassidesse määramisel ja viidata seega ka laiemale erinevusele kogu ungari ja eesti keele fraseoloogilises materjalis. Just sellise võrdluse saamiseks ongi uurimuse keskmeks ungarikeelse materjali paigutamine eesti keele alusel välja töötatud klassifikatsiooni. Teise osa lõpus teen ka lühikese sissevaate valitud väljendite sotsiaalset aspekti puudutavasse temaatikasse, kuivõrd iseäranis rahvuste-, aga ka kohanimesid sisaldavate väljendite puhul ei saa mööda vaadata stereotüüpidest, mida need võivad eneses kanda.

I osa

1. Mõistestikust

Selles peatükis antakse ülevaade fraseoloogia ja sellega seonduvate mõistete käsitlestest, peamiselt Eesti ja Ungari traditsioonides, millele on aga olulist mõju avaldanud ka muu maailma traditsioonid (saksa ja vene, ka soome).

Nagu rõhutavad enamik fraseoloogiateemalistest uurimustest, on selle valdkonna terminite defineerimine ja käsitletud läbi aja ja ruumi ning isikuti olnud erinevad. Neid kasutatakse temaatilistes kirjatöodes erinevates tähendustes ning täielikult üldtunnustatud definitsioone ei ole, siiski (ja just seetõttu) on alati eri uurimuste puhul eraldi paika pandud kriteeriumid, millest lähtutakse (st on võimalik määratleda see hulk kriteeriume, mille raames nimetatud määratlemine käib).

Sõna **fraseoloogia** tuleb kreeka keelest (*phrasis* 'kõnelemisviis', *logos* 'õpetus').

Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu (1991) järgi on fraseoloogial kolm tähendust:

1. **fraseologisme** uuriv keeleteaduse haru;
2. lgv. teatavale keelele või kasutajaskonnale omased fraseologismid e keele iseloomulike väljendite koguhulk;
3. tühjad, kõlavad fraasid, paljasõnalisus.

Ungari keele seletussõnastik annab fraseoloogia tähenduseks: ...*vmely nyelv állandósult szókapcsolatainak összessége, ezek gyűjteménye* 'mingi keele püsivaks muutunud sõnaühendid, nende kogum'. (MÉK 2007: 420)

Fraseoloogia mõiste sisaldab A. Barani järgi endas kaht tähendust:

1. keeleteaduslik alldistsipliin, mis tegeleb fraseologismide uurimisega;
2. ühe konkreetse keele fraseologismide koosseis (inventar). (Baran 1999: 6)

Fraseoloogia on valdkond, millega on tegelenud nii keeleteadlased kui folkloristid.

Barani sõnutsi on eesti ja soome uurimistraditsioonides fraseoloogia nii keeleteaduse kui folkloristika jaoks perifeerne valdkond. Kuna fraseologismi peetakse üldlevinult leksikoniüksuseks (vt fraseologismi mõiste kohta allpool), on fraseoloogia seotud leksikaga ning Ch. Bally järgi (1909) on fraseoloogiat keeleteaduses esitatud leksikoloogia haruna (ja nii on ta esitatud ka nt Eesti keele käsiraamatus – vt EKK 2007 lk 678 jj), ent seda materjali on vaadeldud ka süntaksi ja stilistika seisukohast. (Baran 1999: 6)

Uurimistraditsioone järgides võib vaadata fraseoloogiat kitsamas ja laiemas mõttes: esimesel juhul peetakse määravaks väljendi keelelisi kriteeriume – semantikat, süntaktilisi tingimusi, stiiliskaalat; teisel juhul hõlmab see kõiki sõnaühendeid, millel on teatav püsivusaste – kõnekäänud, vanasõnad, lendsõnad, terminid jne.

Ka sõna *fraas* tuleb kreeka keelest (*phrasein* 'rääkima'), Eesti kirjakeele seletussõnaraamat (1991) annab talle kolm eristuvat tähendust:

1. suhteliselt lõpetatud (terviklik) kõnelõik, (lühi)lause;
2. sisutu (ilukõneline) väljend, sõnakõlks;
3. kindlaskujunenud väljend, kõnekäänd.

Inglisekeelsetest sõnaraamatutest võib leida erinevaid definitsioone, mis suures osas mõttelt kattuvad meie keeles antuga, ent ka sellise, mis läheb peaaegu vastuollu eespool antud määratlusega. Viimase kohta leiab näite A. Barani magistritööst:

The Universal Dictionary of the English Language (1982):

1. rühm sõnu, mis moodustavad lauseosa, aga ei moodusta täielikku lauset; sõnade kombinatsioon, mis vastab kõne üksikule osale;
2. idiomatiline väljend. (Baran 1999: 5)

Ungari keele seletav sõnaraamat (MNYÉSZ 1960) annab fraasile kaks tähendust (millest teine on seotud muusikaga ega ole siin selle irrelevantsuse tõttu esitatud):

frázis – ... (liiga sagedase kasutuse tõttu) sisu kaotanud, kõlav, tühi väljend, kliše

T. Forgács, alustades teemakäsitlust, ei too ära omalt poolt sõna fraas ega selle tähendusi, vaid annab lühiülevaate terminoloogilisest kirjusest ungari traditsioonis

alates 16. sajandi lõpust tänapäevani (vt Forgács 2007: 16), mis on ilmselt üksjagu rikkalikum eesti uurimistraditsioonis leiduvast (kuna käsitletud tunduvalt pikema aja jooksul), ning kasutab ise mõisteid *fraseoloogiline üksus*, *fraseologism*, *fraseem*. Esitades pika, rohket näidetega varustatud peatüki selliste üksuste määratlemise ja klassifitseerimise keerukusest, jõuab ta kokkuvõtvalt selleni, et idiomaatilisuse küsimus on üks fraseoloogia keskseid teemasid, st vaatluse alla kuuluvad idiomaatilised ja osaliselt idiomaatilised üksused, ning võtab enda lähtepunktiks H. Burgeri, A. Buhoferi ja A. Sialmi 1982. aastal ilmunud raamatus „Handbuch der Phraseologie” esitatud definitsiooni:

Kahe või enama sõna ühendit võib pidada fraseoloogiliseks juhul, kui

- a) selles esinevad sõnad moodustavad üksuse, mis ei ole vastava keele süntaktiliste ja semantiliste reeglite alusel täiel määral selgitatavad;
- b) ühend on mingis keelerühmas kasutatav kui lekseem.

Kusjuures kaks kriteeriumi on omavahel määratud ühesuunaliselt: kui tingimus a) on täidetud, siis on täidetud ka b), ent see ei kehti vastupidi. (Forgács 2007: 49)

Fraserologism on fraseoloogiline üksus ehk keeles laialt käibiv püsiv tavapärane sõnade ühend, millele on omane osade tähenduslik kokkukuulumine ning tavaliselt ka metafoorsus (EKK 2007: 678). D. Dobrovolski alusel on A. Baran toonud välja fraseologismi üldlevinud definitsiooni: see on reprodutseeritav polüleksikaalne leksikoniüksus, mis omab mitmesuguseid vormilise ja semantilise irregulaarsuse tunnuseid (Baran 1999: 8). Püüded seda definitsiooni täpsemaks muuta ei ole erilisi tulemusi andnud, sageli on jäänud küsimuseks mõnede üksuste (nt käesoleva töö seisukohast oluliste vanasõnade, lendsõnade, terminite, pärisnimede ning mitteidiomaatiliste püsivate sõnaühendite) kaasamine. Seega tähistatakse kõnealuse mõistega erinevatel juhtudel kaht erinevat rühma:

- 1) idioomi sünonüümina (kitsam tähendus);
- 2) üldmõistena püsivate sõnakomplekside paljude klasside (idioomide, kollokatsioonide, vanasõnade jt) kohta (Baran 1999: 8).

F. Vaka määratluse järgi on fraseologism traditsiooniline püsiühend, millele on iseloomulik koostisosade iseseisvate tähenduste nõrgenemise tagajärjel kujunenud

mõisteline terviklikkus, metafoorsus, ekspressiivsus, emotsionaalsus ning see esineb enamasti kindlates süntaktilises funktsioonides (Vakk 1970: 7–8).

Asta Õim esitab fraseologismi oluliste tunnustena nende mõistelise terviklikkuse, püsivuse, metafoorsuse, sisu motiveerimatuse, terviklikkuse kasutamise seisukohalt, morfoloogilise paradigma mittetäielikkuse, sõnasõnalise tõlke võimatuse (A. Õim 1993: 5).

Anneli Baran toob oma magistritöös ära veel ühe fraseoloogilise üksuse üldlevinud definitsiooni, mille järgi on selleks need keelelist tähendust omavad üksused, mis kuuluvad tervikuna reprodutseerimisele kõnes, omavad vähemalt kaht autosemantilist sõna, millest vähemalt üks kuulub semantilisele teisititõlgendamisele ning funktsioneerivad lauseliikmena või ühinevad lausega, ilma et moodustaksid iseseisva teksti (Baran 1999: 9).

Selle käsitluse järgi jällegi ei mahu definitsiooni alla vanasõnad, kõnekäänud, lendsõnad, sest nende komponendid ei kuulu teisititõlgendamisele.

Baran jagab fraseoloogilised üksused

fraseemideks e sõnarühma struktuuriga püsivateks sõnaühenditeks
ja

püsivateks fraasideks e lausestruktuuriga püsivateks sõnaühenditeks.

Ta toob ära Rainer Eckerti definitsiooni *fraseemi* kohta:

see on liigendatult struktureeritud üksus, mis

- a) reeglina on üles ehitatud kahest või enamast autosemantilisest lekseemist,
- b) omavad terviklikku tähendust, mida mitte tingimata ei saa tuletada komponentide tähendusest (idiomaatilisuse kriteerium),
- c) on fikseeritud (stabiilsuse kriteerium)
- d) funktsioneerivad lauseliikmetena. (Baran 1999: 9)

Eesti keele käsiraamatu järgi (EKK 2007: 679) on *fraseem* püsiühend, st püsiv tavapärane sõnade ühend keeles ning paigutab siia alla nt terminid (*avalik õigus*) ning

„eestilised eitused“ (*ei liiguta lillegi*), viimased kuuluvad Barani klassifikatsioonis intensiivistavate lausetarindite hulka.

Baran (1999: 9) jagab fraseemid neid sisaldavate komponentide omaduste järgi:

1. fraseemid, mis sisaldavad komponente, mis ka muidu esindavad keeles üldisi ja tarvilikke lekseeme (*törököt fogott*);
2. fraseemid, mis sisaldavad komponente, mis tänapäeva keele vaatevinklist ei ole tarvilikud, aktuaalsed, nt arhaismid, historismid, dialektismid, nekrotismid, st esinevad ainult teatud fraseologismides (*tótágast áll*).

Siinkohal on huvitav ka motiveeringu küsimus – kas unikaalset komponenti sisaldav fraseem jääb arusaamatumaks kui seda mitte sisaldav? Tuleb nõustuda Baraniga, et seos ei ole veenev – ka selliseid osiseid mitte sisaldav fraseem võib jääda arusaamatuks.

Baran toob sisse ka mõiste **fraseoteksteem** – need on väljakujunenud fraseoloogilised tekstid, st lausekujulised fraseologismid, mis esindavad täielikke, lõpetatud ütlusi, on fraseologiseeritud laused (või lausestruktuurid), mis esindavad tekstiüksusi (st vanasõnu, erinevaid vormelite liike, lausekujulisi lendsõnu). (Baran 1999: 10)

Autor rõhutab fraseoloogia laiema mõiste aluseks võtmist just diakrooniliste uuringute korral, kuna piirid erinevate fraseoloogiliste üksuste, fraseemide (e idiomaatiliste väljendite) ja fraseoteksteemide (e vanasõnade) vahel võivad olla hägused, tihti on fraseemid tagasiviidavad fraseoteksteemidele (*Hencidától Boncidáig ~ Hencidától Boncidáig folyt a sárga lé*).

Saksa traditsioonis on fraseologismi klassifitseerivateks tunnusteks sagedamini suhteline kindlakujulisus (eelvormistus) ja reprodutseeritavus kui ka irregulariteedid (nagu idiomaatilisus), mis ilmutavad end erineval määral fraseologismide üksikutes klassides ja alamklassides (Baran 1999: 8).

Idioom, idiomaatilisus

Tähtis Eesti fraseoloogiauurija F. Vakk esitab idioomi nimetuse all V. V. Vinogradovi fraseoloogia kolmetisest liigitusest (vt Vakk 1970: 21 ja Baran 1999: 26) esimese grupi

– tähenduslikult täiesti kokkusulanud komponentidega ühendid, mille puhul on oluliseks (kaasajal terviku) tähenduse motiveerimatus, (enamasti) asendamatus teiste sõnadega ning mida saadavad kindel grammatiline vormistus ja süntaktiline funktsioon (Vakk 1970: 22). Ühelt poolt on enamasti rõhutatud, et idioomi tähendus ei ole selle komponentide tähenduste summa (nt Forgács 2007: 45), teiselt poolt aga räägitakse idioomist kui sõna ekvivalendist. Viimase puhul on aga oluline, et see ei pruugi tähendada, et iga idioomi saab asendada ühe sõnaga. F. Vakk leiab, et sõna ja fraseologismi vahel valitseb pigem korrelatsiooni- kui ekvivalentsussuhe, veelgi enam, on võimalik välja tuua hulk selliseid väljendirühmi, millele ei ole iseseisvalt kasutatavat vaba sõnaühendi kujulist vastet (Vakk 1974: 404, 408).

Räägitakse ka väljendite idiomaahtilisuse astmetest. A. Baran toob ära V. L. Arhangelski kolmikeristuse püsivatest sõnaühenditest, milles: a) mõlemad komponendid esinevad sõnasõnalisel tähenduses; b) üht elementi (enamasti verbi) kasutatakse ülekantud tähenduses; c) ümbermõtestamisele kuuluvad mõlemad elemendid (Baran 1999: 18). Oma kolmikjaotuse esitab ka T. Forgács (2007: 46 jj), kes toob esiteks välja väljendid, millel ei ole sõnasõnalist tähendust, ent näideteks on lausa sellised väljendid, mille nimisõnaline komponent ei ole mõistetav. Teiseks on tema jaotises väljendid, mille kõik elemendid võivad esineda ka vabades sõnaühendites ja kuigi tegu on piltlike väljenditega, on läbi nähtav nende metafooriline motiveeritus (*kecskére bízza a káposztát* 'usaldab kitse kapsast valvama'). Nende kahe rühma sees aga viitab autor veel omakorda idiomatiseerituse eri astmetele, lähtudes motiveerituse mõistetavusest. Kolmandaks rühmaks on väljendid, mida võib tõlgendada sõna-sõnalt ega ole seega üldse idiomaahtilised või on seda vaevu (tegelikult on tegemist väga konkreetse rühmaga, mida Forgács nimetab saksakeelsete käsitluste järgi nn funktsiooniverbideks (*funkcióige*), nt *győzelmet arat* = *győz* 'lõikab võitu = võidab').

Veel käsitletakse temaahtilises kirjanduses klišeesisid. Ungari keeles on kaks eraldi väljendit (seletused MNYESZ 1960 järgi):

közhely – üldiselt tuntud, igasuguse originaalsuseta väljend, ütlus; sage, madal, trafaretne väljend; *frázis*.

klisé – palju korratud, trafaretse olemuse tõttu mittemidagiütlevaks muutunud püsiv sõnaühend; *közhely*.

Nagu esitatust näha, on seletussõnaraamatus esitatud tähenduste kattuvust kolmel sõnal *közhely*, *klisé*, ja isegi *frázis*. Sellele ja eelnevalt toodud definitsioonidele ning traditsioonidele (ka eri väljendite olemuse spetsiifikale) tuginedes julgen tähistada termineid *közhely* ja *klisé* eesti keeles *klišeena*, jättes termini *frázis* neist siiski eraldi seisvaks.

Ungari uurija Hadrovicsi fraseoloogia jaotuse juures on kasutusel ka **reministsentsi** mõiste. Võõrsõnade leksikon annab mõistele seletuse: ebaselge meeldetuletus; millegi vastastamisele suunav nähtus; võõra teose järelkaja poeesias, muusikas jm (Hadrovics 1995: 533). Hadrovics kasutab selles kontekstis viimasena toodud tähendust.

Kõnekäänd ja vanasõna

Kõnekäänu ja vanasõna teema käsitlemisel on otstarbekas meenutada, et traditsioonilistes fraseoloogia mõiste käsitlustes esitatud kahest tähendusest laiemalt alla mahuvad need mõlemad (vt eespool). Siiski tuleks nende omadusi lähemalt vaadelda.

Ungari keeleteadlane Gábor O. Nagy ei peagi kõige tähtsamaks vanasõna ja kõnekäänu defineerimist, vaid olulisemaks nende eristamist teistest keelenähtustest (Nagy 1976: 8). Tema kaasmaalase László Hadrovicsi Ungari fraseoloogia käsitluses on sees ka vanasõnade peatükk. Ta ütleb, et tavaliselt hoitakse vanasõnad fraseoloogiast lahus, mis on põhjendatud, kui käsitleda vanasõna suletud ja valmis üksusena. Autor ise on aga oma käsitluse koostamisel töötanud läbi rohkelt kirjanduslikke allikaid, eriti just vanemaid ja väidab seal leiduvat palju juhtumeid, kus vanasõnad ei esinegi nii suletuna, olles nt vormilt lühenenud ja osalised kontekstides. (Hadrovics 1995: 237) See autor jaotab fraseoloogia nelja rühma: 1. piltlik kõne ja ümberütlemine (*képes beszéd és körülírás*), 2. vanasõnad ja nendesarnased väikesed kinnistunud keelekujundid (*közmondás és hasonló kész kis beszédművek*), sh lendlaused (*szállóige*), tsitaadid kirjandusest (*irodalmi idézet*) ja reministsentsid (*reminiscenciák*), 3. mittekirjanduslikud võõrkeelest tõlgitud fraseemid (*idegenből fordított frazémák*) ja 4.

algupärasel võõrkeelsel kujul üle võetud fraseemid (*eredeti idegen alakban átvett frazémák*) (Hidrovis 1995: 29). Selles klassifikatsioonis pole mainitud jällegi kõnekäändu.

Anneli Baran pakub oma varasemas artiklis „Kõnekäänud ja fraseoloogia – distinktsiooni võimalikkusest/vajalikkusest” välja, et teemakäsitluse aluseks võiks olla seisukoht, et „vanasõnad ei kujuta endast fraseoloogilisi väljendeid, seevastu kõnekäände e idiomaatilisi väljendeid tuleks kvalifitseerida fraseologismidena” (Baran 1999(a): 23). Magistritöös laiendab ta seda teemat muuhulgas sellega, et paljud uurijad on käsitlenud väljendite implitsiitsust-eksplitsiitsust: fraseem võib tekkida ühelt poolt sõnast, teiselt poolt aga ka pikemast üksusest, vanasõnast. Tundes muret, et vanasõnade ja vanasõnaliste ütluste käsitlemine fraseemidena võiks redutseerida parömioloogiat, rõhutab ta, et suhet nende valdkondade vahel tuleb vaadelda komplementaarsena. (Baran 1999: 79)

Kõnekäänud on iseseisvat mõttetervikut mitteomavad ja lausesse kohanduvad fraasid, neil puudub õpetlikkus, mis on omane vanasõnale, nende eesmärk on väljenduse elavdamine ja mõju süvendamine (Baran 2003: 78–79).

Vanasõnale on omane mõtte täielik väljendamine ja süntaktiline lõpetatus, st see on grammatiliselt vormistatud otsus. Kui kõnekäänd on sõnaekvivalent, siis vanasõna on lõpetatud fraasina pigem ekvivalent millegi kirjeldamisele (Baran 1999: 79–80).

Forgácsi järgi kuuluvad vanasõnad referentsiaalsete fraseologismide hulgas propositsionaalsete väljendite rühma, need on lauselise väärtusega ning ei kasuta konteksti paigutumiseks ühtegi süntaktilist elementi (Forgács 2007: 65, 99). Ta peatub pikemalt ka selle kategooria määratlemise problemaatikal, misjärel aga leiab enda pikema vanasõnakäsitluse aluseks („lihtsuse huvides”) sobiva siiski W. Miederi definitsiooni, mille kohaselt vanasõnad on üldtuntud kindlakujulised laused, mis sõnastavad lühidalt ja sisukalt elulisi suunavaid nõuandeid või muid tarkusi (Forgács 2007: 101).

Seega võib öelda, et kui A. Baran paigutab vanasõnad fraseologismide hulgast selgelt väljapoole, siis T. Forgács vaid mõnevõrra eemale muudest fraseoloogilistest üksustest. Sobivamaks pean nende hulgas A. Barani käsitlust. Käesoleva töö aluseks olevas loendis on siiski esitatud ka vanasõnad, osalt selleks, et huvilisel lugejal oleks võimalik tutvuda ja materjali sellest aspektist võrrelda, teisalt aga ka sellest tulenevalt, et kõnekäänu ja vanasõna vaheline piir ei ole üheselt selge. Väga sageli on klassifikatsioonid selles uurijati erinevad, harva antakse täpne määratlus, mida ühe või teise klassifitseerimisel kasutatud termini all mõeldakse. Siiski on üldiselt lihtsam määratleda kõnekäänu just sel moel, et võrrelda seda vanasõna või muude lähedaste nähtustega, kui et püüda määratleda mingi kõigile kõnekäändudele ühine ja iseäralik tunnus. Üks põhjusi, miks erinevad klassifikatsioonid, traditsioonid paigutavad kõnekäänu alla erinevaid väljendirühmi, tuleneb liiatigi ka sellest, et peale kõnekäändude ja muude fraseoloogiliste väljendite on keeles veel suur hulk väljendeid, mis jäävad nende ja vabade sõnaühendite vahelisele alale.

2. Uurimisloost

Kena ülevaate ungari fraseoloogilise uurimise ajaloost annab nt Viktoria Tóthi 2002. aastast pärinev töö „Időjárással kapcsolatos magyar–finn–észt frazeologizmusok összehasonlító vizsgálata” (Tóth 2002). Nimetatud tööst või ka nt Gábor O. Nagy raamatust „A magyar frazeológiai kutatások története” (Nagy 1977) leiab ülevaate tähtsamatest allikatest ja autoritest päris esimestest teada olevatest kuni (nende autorite endi) kaasajani. Käesoleva töö raames pean vajalikuks tutvustada eestikeelsele lugejale veidi nimesid ja seisukohti teema käsitlemisel, alates peamiselt 20. sajandi uurijatest ja autoritest. Mõnevõrra peaks olema võimalik ka seni ilmunut, eelnimetatud töödes esitatut, laiendada, kuivõrd lisandunud on ka uusi uurimusi, käsitlusi.

G. O. Nagy on tegelenud valdkonnaga mitmest küljest, tuntuimaks on saanud tema vanasõnade ja kõnekäändude sõnaraamat (O. Nagy 1976), mida peetakse selles esitatud väljendivariantide rohkuse ja seletuste tõttu väga põhjalikuks, ja raamat „Mi fán terem...” (O. Nagy 1979), mis kirjeldab suure hulga väljendite sisu ja (võimalikku) päritolu. Seejuures on ta tegelenud nt fraseoloogilise materjali käsitluste uurimislooga (vt ülal), aga nimetatust ehk veelgi tähtsamaks peetakse seda, et tema liikus vanasõnade ja kõnekäändude uurimiselt edasi üldisemalt püsivate sõnaühendite teema juurde. Ajaloolisest vaatepunktist käsitleb ungari fraseoloogilist materjali László Hadrovicsi äärmiselt mahukas ja põhjalik teos „Magyar frazeológia. Történeti áttekintés” (Hadrovics 1995). Vanasõnade ja kõnekäändude materjali uurimisega on tegelenud palju ka Vilmos Voigt ja Ágnes Szemerkenyi, käsitledes teemasid küll peamiselt folkloristika seisukohast.

Emma Rozgonyiné Molnár on uurinud idioomide stilistilist külge, kirjutanud kõnekäändude grammatilistest omadustest ja ka selliste väljendite paigutumisest teksti (vt Rozgonyiné Molnár 1981, 1982). Parömioloogilise ainese teadmiste mõõtmistega on tegelenud G. L. Permjakovi, P. Grzybeki jt parömioloogilise miinimumi alastest töödest innustust saanuna Anna Tóthné Litovkina (1996) ja Lilla Békefi (2005).

Tamás Forgács võtab oma raamatus „Bevezetés frazeológiába” (Forgács 2007) väga põhjalikult arvesse kogu senist teemakäsitlust ning annabki mitmekesise ülevaate, mis sisaldab fraseoloogiliste üksuste klassifitseerimist ja sellega seonduvaid probleeme, selliste üksuste tähendussuhteid (polüseemia, fraseoloogilised sünonüümid, antonüümid, read (seeriad) ja temaatilised rühmad), selliste üksuste paigutumist teksti, valentsist, leksikaliseerumisest, lisaks annab ülevaate senistest temaatilistest sõnaraamatutest ja uurimisest ning lõpuks vaatleb ka eri keelte vaheliste ekvivalentide probleemistikku fraseoloogias. See raamat on täiendatud äärmiselt ohtrate näidetega, iseloomulik on, et esitatud on küll varasemat materjali, ent veelgi enam ilmselt lähtunud näitematerjali puhul võimalikult elavast, st autori kaasaegsest keelest, allikateks muu kõrval ka meedia ja internet (aspekte, mida ühe või teise näite puhul välja tuuakse, on samuti erinevaid, vajaduse järgi räägitakse nende päritolust või hoopis nt struktuurist).

Ungaris on antud välja ka hulk teemasse puutuvaid sõnaraamatuid. Need on väga eriilmelised, kui arvestada ajapiiriks tagasivaatavalt 20. sajandi algus, siis juba nimetatud G. O. Nagy suurest, ligikaudu 24 000 väljendit sisaldavast sõnaraamatust, mis selles leiduvate ohtrate murdekeele jms variantide tõttu on pigem kasutatav kui ajalooline ja seletussõnaraamat, kuni tänapäevaste V. Bárdosi ja G. Kissi (2005) ning T. Forgácsi (2003) kõnekäändude ja vanasõnade sõnaraamatuteni välja. Ungariskeelset materjali on kogutud ka piiri taga – nt G. Vöö toimetatud on raamat „Erdély Magyar szólások” (Vöö 2007), millest on samuti käesolevgi töö ainekse saanud.

Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi saatesõnas (EKF AB) on öeldud, et vanimad üksused on pärit 17. ja 18. sajandist, enamik aga on kogutud alates 19. sajandi lõpust. Võrdluseks, et kui Ungaris hakati üldiselt teadliku rahvaluule kogumisega tegelema mitu aastakümnet varem kui meil, st 19. sajandi alguses, siis just kõnekäänud ja vanasõnad on selles veelgi erandiks – nende kohta leiab allikaid juba 16. sajandist. Eesti autoritest tahaksin esimesena esile tõsta Arvo Krikmanni, kes on koostanud koos Anne Hussari ja Ingrid Sarvega suure vanasõnaraamatu (anti välja 1984. aastal), mille sisu on nüüdseks ka internetis saadaval (VA AB). A. Krikmann on tegelenud kõiksuguse sõnalise folkloorilise materjaliga laiemalt, jõudnud käsitleda väga põhjalikult folkloori lühivormide teemat. Teiseks tuleks nimetada kogu Eesti

Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna lühivormide töörühma, sh Asta Õimu, kes on koostanud Fraseoloogiasõnaraamatu; Anneli Baranit, kelle põhjalikust fraseoloogilisest klassifikatsioonist lähtub oma põhiosas ka see töö; Katre Õim, kelle kirjutistest on saanud muuhulgas tuge selle töö võrdlusi käsitlev osa. Peale selle töörühma tänuväärse ja põhjaliku töö, millest suure osaga saab tutvuda ka internetis Eesti folkloristide serveris Haldjas (www.folklore.ee), olgu nimetatud, et püsivaid sõnaühendeid on muidugi uuritud ka väljaspool seda, nt laiemalt verbi ja noomeni püsiühenditest eesti keeles kirjutab Kadri Muischnek (2006).

Nii ungari kui eesti uurimistraditsioonidele on läbi aegade avaldanud olulist mõju uurimused mitmes teiseski keeles – nt vene teadlasele G. L. Permjakovile või soomlasele M. Kuusile viitab möödapääsamatult enamik uurimusi mõlemas traditsioonis, samuti on olulised autorid nt ingliskeelsest maailmast A. Taylor ja saksakeelsest W. Mieder. Olgu siiski öeldud, et ilmselt võib saksa traditsioonide mõju kohati Ungaris tugevam olla, nt on see tajutav T. Forgácsi käsitlustes.

Üldiselt võib ehk öelda, et kuigi enamasti määratletakse, kas fraseoloogilise ainesega laiemas mõttes tegeletakse parajasti folkloristika või keeleteaduse poole pealt (nt: „uurides sama keelendit, analüüsib folklorist *kõnekäändu* kui rahvaluuleteost ja lingvist *fraseologismi* kui keelenähtust“ (Muischnek 2006)), leian, et viimasel ajal on need üksteisele vähemalt järjest tuttavamaks saanud, aga ka lähenenud. Head näited selle kohta on A. Barani magistritöös leitud käsitlus, tema süntaktilis-stilistiline liigitus, ja ka nt T. Forgácsi uuem, ülal nimetatud raamat.

II osa

1. Materjali valik ja esitus

Osa töö aluseks olevast materjalist on võetud minu bakalaureusetööst (vt Kolka 2005). Lisaks on läbi töötatud veel hulk temaatilisi sõnaraamatuid, mida on Ungaris võrdlemisi rikkalikult ilmunud. Samuti tuleb ette mõnest muust allikast (peamiselt erialasest, temaatilisest kirjandusest) pärinevaid väljendeid. Tööd sai tehtud ka ungari keele korpusega Magyar Nemzeti Szövegtáriga (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>), nt otsitud tekste, mis sisaldasid juba eelnevalt kogutud materjalis esindatud naaberrahva nimetust *tót*,¹ ent töö käigus kujunes mitmeid põhjendusi, miks see keelekorpus ei saanud siiski keskseks materjali kogumise allikaks. Nimelt ei andnud selline otsing nimetatud keelekorpuses olulisi tulemusi, vähemalt mitte erilisi uusi väljendeid. See on seotud ka ilmselt teise põhjendusega – kuna Ungaris on fraseoloogia kui valdkonnaga palju tegeletud ning vastavad sõnaraamatud ja erialakirjandus sisaldavad olulisemat osa sellest materjalist. Korpuse üksikasjalikum analüüs selliste väljendite otsimise seisukohast võiks olla eesmärgiks ehk juhul, kui huvitab selliste väljendite kasutamise kontekst (mis seostuks osalt rohkem ka osaga „Sotsiaalne aspekt”, mis nagu öeldud ei ole aga selle töö sügavam eesmärk).

Nagu oma bakalaureusetöös ka mainisin, pakuvad Ungari-sisesed kohanimed huvitavat ja rikkalikku materjali just fraseoloogilises uurimises (vt Kolka 2005: 3), mistõttu ongi käesolevas töös laiendatud väljendite hulka nende võrra. Loendis on 34 sisekohanime, sh need, mis on küll tänapäeval naabrite valduses (peamiselt Rumeenias, Erdély (Transilvaania) osades), ent ilmselt enamikus siiski tekkinud sisekohanimelise ajala, kui piirid olid veel teised (ega sisalda selles mõttes otseselt nt mingit omavahel sarnast pilkamist vm, mis viitaks „heanaaberlikele” suhetele rumeenlastega, kuivõrd ajalooliselt on tegu suuresti ungarlastega asustatud piirkondadega).

¹ Nii kutsuti vanasti ungari keeles slovake. 20. saj. algusest suurelt jaolt käibelt kadunud, edaspidi kasutatud sageli veel peamiselt pejoratiivse varjundiga.

Materjali valiku piiritlemisel võivad tulla esile needsamad probleemid, millest kogu valdkonnas endas palju räägitakse, st klassifitseerimine, fraseoloogilise üksuse piiritlemine. Väga suurt raskust eritlemine siiski ei põhjustanud, kuna lähtutud on peamistest piiridest, mis vastavad mõistestiku peatükis ja käsitluse aluseks olevate autorite esitatule (võrdluseks olgu siin viidatud ka Gyula Somhegyi artiklile „Monofrazémák a magyarban” 1988. aasta ajakirjas Magyar Nyelvőr, kus autor lähtub probleemist, et ka üksikud lekseemid võivad kanda selgelt ülekantud tähendust ning rõhutab fraseologismi kui väljendi kinnistumisel semantilise külje ülimuslikkust selle keelelise kuju ees – ehk vaidleb vastu põhikokkuleppele fraseologismi kui vähemalt kaheksäks üksuse osas, vt Somhegyi 1988: 357 jj). Läbi vaadatud sõnaraamatutest võis leida veidi ka sellist materjali, mis tekitab folkloristika vaatenurgast, žanriliselt, töö materjali hulka sobivuse küsimuse, nt väljend *Amerikából jöttem, mesterségem címere...* (‘Tulin Ameerikast, mu ameti nimetus on...’), mis peaks olema fraas laste laulumängust, sõnaraamatus leiduv seletus ei anna ka aimu sellest, et väljend oleks muutnud kasutuskonteksti. Kuna üldiselt seda laadi materjali ei ole esmajoones selle töö koostamisel silmas peetud, jääb see siiski siinse analüüsi alt välja.

Välja on jäetud väljendid, kus koha- või rahva nimi käitub nagu viide liigile (nt **cigányrajkó** ‘mustlaslaps (poiss)’; **cigánynóta** ‘mustlasviis e 1. mustlaste rahvamuusika viis/laul, 2. van mustlaslikult mängitud ungari viis’; **cigányalma** ‘mustlase õun e tumepunane väike õun’; **sváb**² ~ *kőnek* **svábbogár** ‘prussakas’; **törökülés** ‘türgiiste e rätsepiste’), v.a juhul, kui selline sõna esineb fraseoloogilise üksuse komponendina.

Vaatlusaluse materjali hulka on arvatud väljendid, mida nimetan selle töö kontekstis teiseastmelisteks, nt: *Amerika hangja* ‘Ameerika hää’, *Balaton szelet* ‘Balatoni lõik, teatud maiustuse nimi’ (kui millegi nimetamiseks kasutatud kohanimi ja selle omakordne esinemine fraseoloogilises üksuses); *cigánykerék* ‘mustlasratas e hundiratas’, *törökméz* ‘türgi mesi, teatud maiustus’), *törökjárás* ‘türgi invasioon’,

² 18. sajandist alates Ungari aladele elama asunud saksa rahvarühm, pejoratiivses kasutuses üldiselt sakslase kohta.

törökbúza 'türgi nisu e mais', *cigányhal* 'mustlaskala e linask', *cigánybíró* 'mustlaskohtunik', *cigánykanál* 'mustlaslusikas', *cigánykémény* 'mustlaskorsten', *cigánynadrág* 'mustlaspüksid', *cigánysátor* 'mustlastelk', *cigánytúró* 'mustlaskohupiim', *cigánysor* 'mustlasrivi', *tótágas* 'tót'i-hark' (kui termin või selle laadne üksus ja selle omakordne esinemine fraseoloogilises üksuses). Samas ei saa neid segi ajada selliste sõnadega, milles koha- või rahvusenimi konkretiseerib nimisõna ning see võib esineda keele tavalise väljendina, olemata eraldi termin, nt *cigánygyerek* 'mustlaslaps', *cigányasszony* 'mustlasproua', *cigánylány* (-*legény*) 'mustlasneiu (-noormees)', *cigányló* ~ *cigány lova* 'mustlashobune ~ mustlase hobune'. Nende väljendite puhul tuleb siiski tähele panna, et igas situatsioonis ei pruugi need ka iseseisvalt päris neutraalsed olla, vaid kanda endas juba mingeid konnotatsioone, nt *cigányló* kui hobune, mis üsna kindlasti on väga kehvas seisus või olukorras, kelle elu on lihtsalt niru, või nõrk loom, keda püütakse kui suurepärast maha parseldada – st väljendid, milles need esinevad, võivad olla andnud juba oma tähendusvarjundi sõnale endale (või pigem, et need tähendused on kinnistunud paralleelselt). Eelnev kehtib ka väljendi *damaszkusi út* 'Damaskuse tee' kohta. Kohanimi ise ei pruugi ilmtingimata viidata otseselt geograafilisele kohale, vaid esineda fraseologismis sellise väljendi koosseisus, mis tähistab mingit mujal asuvat, kohanime järgi nime saanud objekti, nt *Bécsi kapu* 'Viini värav' kui Budapestis asuv värav, mis Viini linna järgi nime saanud.

Töö sisaldab näiteid kogutud materjalist, mis on täies mahus ära toodud selle lisas. Väljendid on esitatud tähestiku järjekorras, rühmitatud väljendis esinevate riikide või rahvaste nimetuste järgi. Kõik väljendid on varustatud eestikeelse vastega ning paljudel on võimaluse korral juures ka allikas, kust väljend leitud on. (Osa materjali on kogutud G. Vöö raamatust „Erdély magyar szólások”. Loendis on nende puhul viite ees ka enamasti sulgudes piirkonna nimi, kus vastav ütlus kostnud on. Kui sellisel juhul seda piirkonda (või paari) ei ole märgitud, tähendab see, et tegu on laiemalt tuntud väljendiga (ehk käesolevas loendis on nende puhul järgitud originaali esitusviisi).) Originaalilähedane seletus- ja esitusviis on omane kogu loendile. Töös jooksvalt toodud näidetel on seletused taga kontekstist tulenevate vajaduste järgi.

2. Fraseoloogiliste üksuste klassifitseerimisest

Fraseologismide klassifitseerimine on fraseoloogiliste uurimistööde algusest saadik olnud üks uurijate põhihuvisid, samas ei ole ükski rangem selline katse väga mõjusaid tulemusi andnud. Palju erinevaid lähenemisi ja sisemisi definitsioone sisaldavas valdkonnas on ka nende klassifitseerimisel täheldatav palju erinevaid lahendusi, mooduseid, samuti on olnud erinevusi kasutatavas terminoloogias. Muidugi on mitmes aspektis saavutatud aja jooksul ka konsensus ja klassifikatsioonid üldjoontes sarnasemaks muutunud.

Klassifitseerimisel võidakse aluseks kasutada erinevaid lähtekohti, eksisteerib klassifikatsioone nii süntaktilistel, semantilistel kui pragmaatilistel alustel. Kuna aga ainult üht kriteeriumi aluseks võtnud uurimused ei ole andnud kuigi häid tulemusi, on sagedamini võetud ühitada korraga mitu kriteeriumit.

Käesoleva töö üheks peamiseks huviks on, et milliseid tulemusi on võimalik saada, kui valida kõnealuste väljendite hulgast välja hulk ühe temaatilise tunnuse alusel. Nõnda on teada mitmed käsitlused nt somaatikaga seotud väljenditest (Vakk 1970), loomadega seotud fraseoloogiast (Forgács 2005), lisaks veel paljud mitme keele fraseoloogilist materjali omavahel võrdlevad uurimused temaatika alusel (nt ilmastikuga seotud fraseologismid (Tóth 2002)). Siinse töö huviks on analüüsida koha- ja rahvaste nimesid sisaldavaid vastavaid väljendeid olemasolevate, minu poolt rohkem või vähem tunnustust võitnud klassifikatsioonide valguses – tuua välja peamised (struktuuri)grupid ja jooned ning ka välja selgitada, kas selline valik annab representatiivse tulemuse kõigi, aluseks valitud A. Barani klassifikatsioonis välja toodud kategooriatega.

2.1. Anneli Barani struktuur

Anneli Baran esitab oma eesti keele süntaktilis-stilistilise liigituse lähtudes asjaolust, et senistest käsitlustest (peamiselt soome traditsiooni alusel) nähtub, et sellise vaatenurga

puhul on kõige vähem vastuolusid ja selline jaotis kõige paremini rakendatav (Baran 1999: 40).

Ta liigitab fraseologismid:

A lausesisesed fraasid

1. atribuudifraasid

1.1 adjektiivatribuut

1.2 genitiivatribuut

2. parataksifraasid

3. verbifraasid

4. adverbifraasid

5. nominatiivfraasid

6. võrdlused

7. intensiivistavad lausetarindid:

7.1 konsekutiivfraasid, 7.2 kontsessiivfraasid, 7.3 konditsionaalfraasid,

7.4 võimatustarind, 7.5 eitavad intensiivfraasid

B fraaslaused

8. parenteesifraasid

9. hüüdfraaslaused

10. nimetamised

(Baran 2003: 14 jj)

Kõigist neist saab lähema ülevaate analüüsi alapeatükkides.

2.2. Tamás Forgácsi klassifikatsioonid

Forgács toob oma raamatus „Bevezetés a frazeológiába” ära mitmeid variante, mille alusel, kuidas fraseoloogilisi üksusi klassifitseerida, sh nende kommunikatiivse funktsiooni, süntaktilise käitumise, nende sõnaliigi või semantilise käitumise alusel. Ta käsitleb mõnd Barani esitatud klassifikatsioonis esiletulevat klassi suhteliselt lühidalt eraldi, nt oma sõnaliikide alusel esitatud klassifikatsioonis (vt Forgács 2007: 50 jj). Pikemalt esitab T. Forgács aga enda struktuurilis-semantilise segaklassifikatsiooni

(spetsiaalsed fraseemitüübid) (u. k. *szerkezeti-szemantikai keverékosztályozás (speciális frazematípusok)*), mis ehitub üles üsna erinevalt Barani omast. Autor rõhutab, et paljudes klassifikatsioonides on need kaks aspekti omavahel segunenud, ent klassifikatsiooni alustena tuleb ette ka muid aspekte, nt etümoloogilised, stilistilised või kultuuriloolised. (Forgács 2007: 73)

Forgácsi struktuurilis-semantiline klassifikatsioon:

1. kõnekäänud (*szólások*)
2. võrdlused (*szóláshasonlatok*)
3. lausekujulised kõnekäänud, situatiivsed klišeed (*mondatformájú szólások, helyzetmondatok (szituatív klisék)*)
4. kõnekäänukujulised pilkamised (*szólásformájú csúfolók*)
5. kinegrammid (*kinegrammák*)
6. lendlaused (*szállógék*)
7. klišeed (*közhelyek*)
8. funktsiooniverbilised ühendid (*funkcióigés kapcsolatok*)
9. kollokatsioonid (*kollokációk*)
10. nimelised fraseologismid (*onimikus frazeologizmusok*)
11. fraseoloogilised terminid (*frazeológiai terminusok*)
12. paarilised fraseologismid (*páros frazeologizmusok*)
-
13. vanasõnad (*közmondások*)

Nagu näha, on selles A. Barani klassifikatsiooniga võrreldes palju erinevusi (mis on muidugi loomulik juba seetõttu, et lähtealused on erinevad). Selles käsitluses seisavad kõnekäänud ja võrdlused eraldi. Lendlauset ja klišeede (7. rühm) kohta rõhutab autor, et need asetuvad klassifikatsiooni kultuurilisest vaatenurgast. Kaheksas rühm, mida T. Forgács nimetab funktsiooniverbilisteks ühenditeks (viidates sellele, kuidas see on saksa keelest (*Funktionsverbgefüge*) tulnuna hakanud levima peegeltõlkes ka ungari keeleteaduslikes töödes), sisaldab verbist ja selle juurde kuuluvast liitelisest nimisõnast koosnevaid ümberütlevaid konstruktsioone. Nimelised fraseologismid on vähemalt kahest sõnast koosnevad ühendid, mis vastavad nimele (*Valge Maja*) – nende

fraseoloogilise materjali hulka kuuluvuses toetub T. Forgács saksa teadlasele H. Burgerile (nagu kogu oma käsitlemise juures suuresti), mööndes, et paljud tõstavad need fraseoloogia alt välja. Forgács aga lisab sellesse rühma omalt poolt ka koha- vm nimede ümberütlevad nimetused (*tõusva päikese maa* kui *Jaapan*). Ta jõuab nende kaudu küll ka üldnimetuste ümberütlevate väljendusteni (*must kuld* kui *kiviõli*), mis tuleb siiski eelmistest erinevalt lihtsate kollokatsioonide hulka arvata. (Forgács 2007: 73 jj)

Kui Feliks Vakk rõhutab, et üha enam uurijaid on arvamusel, et fraseologismi mõiste täpsemal piiritlemisel peaks kindlasti välja jääma spetsiaalne terminoloogia (Vakk 1970: 7), on Forgácsil selline grupp eraldi ära toodud kui üha enam tähelepanu saav rühm. See on vähemalt kahes sõnast koosnev erialakeele väljend (nt *juriidiline isik*). Ta viitab siiski, et on uurijaid, kes peavad selliste väljendite hulgast fraseoloogiliseks ainult neid, mis on läbinud mingi semantilise tähendusmuutuse. See tähendab, et kui *võrdkõlgne kolmnurk* ei ole fraseoloogiline väljend, siis jalgpallis kasutatav *kollane kaart* on (kuigi näidatakse tõesti kollast värvi kaarti, on sellel mängus siiski sümboolne roll – tähistab karistust). (Forgács 2007: 94)

Kõige lähedasem sarnasus kahe klassifikatsiooni vahel on ehk T. Forgácsi paariliste fraseologismide (ka nimetatud kaksikfraseologismideks) ja A. Barani parataksifraaside vahel. Neid käsitlet lähemalt analüüsiosas. Vanasõnade puhul on leidnud mõlemad autorid, et need on põhjust eraldi käsitleda. Forgács nimetab seda küll struktuurilis-semantilise klassifikatsiooni viimaseks osaks ja käsitleb lihtsalt teistest eraldi kui suuremat rühma peamiselt seetõttu, et vanasõnadel on „fraseoloogias esile toodud roll” (Forgács 2007: 99).

2.3. Väljendite analüüs

Väljendite analüüsis püütakse tuua näiteid uurimise aluseks olevast ungarikeelsest materjalist, lähtudes A. Barani ülalkirjeldatud süntaktilis-stilistilisest liigitusest. Üks eesmärk on tuvastada, kas töö jaoks piiritletud materjal katab kõiki esitatud klasse, ent veelgi tähtsam ja huvitavam on selle juures selliste ungarikeelsete väljendite struktuuri

analüüs. Iga rühma näidete ja analüüsi eel antakse ka ülevaade konkreetse klassi iseloomulikest tunnustest, nagu A. Baran on need määratlenud.

Lausesisesed fraasid

2.3.1. Atribuudifraasid

Atribuutväljendid on fraasitarinditest lihtsaimad. Need koosnevad kahte tüüpi komponentidest: ühest või mitmest atribuudist ning peasõnast. Esimese puhul võib olla tegu kas adjektiivatribuudiga või genitiivis oleva substantiiviga. Genitiivatribuutides võib kujundlikkus esineda erinevalt (või üldse mitte). St metafoorne võib olla peasõna ning genitiivis on tavamõiste – see on Barani järgi levinuim tüüp. See suhe võib aga olla ka vastupidine ning vaid erandjuhul on mõlemad komponendid konkreetset substantiivid, samuti on eestikeelses materjalis leidunud kahe abstraktse substantiivi ühendit. (Baran 1999: 41)

Järgnevate väljendite puhul on tegu atribuudifraasidega, ent küsimus on, kummaga: kas adjektiivatribuutide või genitiivatribuutidega?

amerikai nagybácsi 'ameerika onu *e* kauge rikas sugulane, kes osutab (abivajajale) materiaalsele toetust'

bábeli zúrzar 'Paabeli segadus'

bábeli nyelvzar 'Paabeli keelesegadus *e* paljude erinevate keelte kõlamine samaaegselt, keeleline kirjusus'

egyiptomi sötétség 'egiptuse pimedus *e* 1. (piibli järgi) jumala poolt Egiptuse peale karistuseks saadetud pimedus, 2. *ülel, hrv* tavapärase päevane vm väga sügav pimedus'

egyiptomi székel 'egiptuse *székely* *e* juut'

gaskogne-i legények 'Gascogne'i noorhärred *e* uljaspead, hooplejad'

kínai fal 'Hiina müür *e* ületamatu takistus, võitmatu vastuseis'

római jellem 'roomalik tüüp *e* järjekindel, puritaanlik ja õiglust armastav inimene'

spártai jellem 'spartalik tüüp *e* lihtne, tugev, karm inimene'

spártai nevelés 'sparta(lik) kasvatus *e* kõva, karm kasvatus'

Genitiivatribuudis on nimisõnaline täiend omastavas käändes, seega eesti keele reeglite järgi esindavad väljendid *Ameerika onu* ja *Paabeli segadus* seda.

Kui aga järgida ungari keele grammatikat, siis nendegi esmapilgul sarnaselt kasutatav *-i* ei ole mitte käändelõpp (kuigi M. Korchmáros nimetab seda geograafiliste nimede ja kohtade liiginimede puhul käändelõpu sarnaselt produktiivseks (Korchmáros 2006: 201)), vaid tuletusliide, millega saab moodustada nimisõnast adjektiivi. Seega peaks need väljendid kuuluma **adjektiivatribuutide** hulka.

Ungari keele genitiivi tunnuseks on *-nak*, *-nek* või *Ø*, mis on omastavalise atribuudi lõputunnus. Õigupoolest paigutub see omastavaline atribuut algselt ja põhiolukordades vahetult väljendi dominantse osa ette („laiendab vasakult”) ning on ilma tunnusega. Seetõttu mägitakse sellise konstruktsiooni kahe osalise vahelist erist omastussuhet väljendi teise liikme (omastatava sõna) lõpus kohustusliku possessiivsufiksiga (Korchmáros 2006: 59). Nii on vaatlusaluses materjalis paar väljendit ka sellises vormis:

Bábel tornya 'Paabeli torn *e* viitab Paabeli torni ehitamisega kaasnenud keelte segamisele ja sellest tulenevale üksteise mittemõistmisele'

hebron rózsája 'heebrea roos (juudi naise kohta)'

Kohanimedega seoses kehtib siinkohal, et kui tegu on ühe kindla objektiga, nt kujutame ette, et Szegedis on üks peakirik, siis on kasutatavad mõlemad versioonid: *Szeged-i főtemplom* ~ *Szeged(-nek a) főtemplom-a*. Kui aga tegu on ühega mitmest sarnasest objektist, mis on ühes kohas (ühest kohast pärit), siis ei saa kasutada omastavalist konstruktsiooni, st see annab (vale) info, et üks ainus selline eksisteeribki või annab muu vale tähenduse: **Szegednek a temploma* – *Szegedi kirik*, **Szegednek a lanyá* – *Szegedi tüdruk* (üks ja ainus) ~ *Szegedi tütar*.

Rahvaste, riikide või keele nimetustes liitub adjektiiviline *-i*, kui sõna lõppeb täishäälikuga või *j*-ga (*kína-kínai*, *maláj-maláji*). Ülejäänute puhul aga mitte (vrdl *magyar férfi* – *Ungari mees*, aga *szeged-i lany* – *Szegedi tüdruk*; *portugál* ~ *portugália-i katona* – *Portugali sõdur*):

japán áru 'Jaapani kaup *e* varastatud saak, asjad'

svéd kifli 'Rootsi sarvesai *e* peenis'

óhéber (duma) 'vana-heebrea keel (-ne jutt) *e* jama(jutt), petujutt'

indián nyár 'indiaani suvi *e* ilus, päikseline sügisilm, vananaiste suvi'

magyar király ész 'ungari kuninga mõistus *e* a) *halvustav* kaelamurdev, bürookraatlik mõtlemine; b) *nalj* idee, kavalus, leidlikkus'

Adjektiivatribuudid on ka väljendid:

utolsó mohikán 'viimane mohikaanlane *e* a) mingisuguse mõtte, idee, suuna v rahva viimane esindaja, b) viimane eksemplar midagi'

Járatlan Izráelben 'ei tunne Iisraeli *e* (peamiselt armuasjades) kogenematu inimene'

Teine neist sisaldab verbi infiniitset vormi (eesti variandis supiini käändevormi *-mata*). Ungari -tlan/tlen, -talan/-telen, -atlan/-etlen on puudumist või eitust väljendav tuletusliide, mis verbide puhul on tähenduselt põhiverbi lõpetatud partitsiibi (-t/-tt/-ott/-ett/-ött) vastand. Lauses võib see käituda nagu omadussõna. Seega sellisel kujul peaks väljend kuuluma adjektiivatribuudi alla.

2.3.2. Parataksifraasid

Parataksifraas on parataktiline sõnatühend, milles seostuvad kaks rinnastuvat mõistet, mille liit on omakorda muutunud püsivaks ning klišeestunud. Selline fraas võib olla mis tahes lauseliige. Osa parataksifraase esineb hüüatusena, teistest sellistest eristavana. Selliste fraaside põhiomadus on kahe mõiste rinnastussuhe, ent rääkida saab ka teistest omadustest. Selle komponentideks võib olla üks ja sama sõna, antonüümid, sünonüümid või peaaegu sünonüümid. Sealjuures võib vastandamine olla häälikuline, leksikaalne või stiililine, samuti arvatakse siia hulka lõppriimilised fraasid. Peamiseks rinnastavaks sidesõnaks on *ja*. (Baran 1999: 43)

(kész) Szodoma és Gomorra 'Soodom ja Gomorra *e* süüd, alandust, allakäiku tähistav kujund'

Kui Anneli Baran nimetab adverbifraaside juures, et nende ja paljude teiste fraasitüüpide vaheline piir ei ole alati päris selge, tuues näiteks, et kinnistunud võivad olla parataksifraasid, mis esinevad alati adverbiaalina (esitades neid siiski adverbiaalsete parataksifraasidena) (Baran 1999: 57), siis vaatlusaluse materjali puhul tuleb kindlasti juhtida tähelepanu sellele, et mõned parataksifraasid leiame nt võrdluste komponentide hulgast:

Él-hal érte, mint a cigány veres nadragért 'Elab-sureb tema pärast, nagu mustlane punaste pükste pärast *e* naeruväärselt midagi imetlema v endale ihkama' (Nagy 1976: 113)

Húzza-halasztja, mint cigány az akasztást 'lökkab edasi nagu mustlane poomist *e* lökkab midagi viimase hetkeni edasi' (Nagy 1976: 113)

Tuleb tõdeda, et tänapäeval on pigem tuntud nende väljendite esimene, parataktiline osa, mis seostub mingi lause konstruktsiooniga (ent mis ei jää enam selle töö valimi piiresse).

Siia alla kuuluvateks võib lugeda ka järgmised väljendid, kus rinnastava sidesõna asemel on koma, tegemist on vastandamistega:

Egyik szilágyi, másik magyarországi 'üks Szilágyi, teine Ungari *e* ühesugused' *vkinek* **Egyik lába szilágyi, s a másik magyarországi** 'üks jalg Szilágyi, teine Ungari *e* öeldakse ebaõnnestunud, halva tantsija kohta' (Gyimesfelsőlök)

egy cigány, egy király 'üks mustlane, teine kuningas *e* teineteisest väga erinevaid isikuid või asju segamini ajades v ära vahetades'

2.3.3. Verbifraasid

Nagu nimigi ütleb, sisaldavad lausesse sobituvad verbifraasid ühe komponendina verbi. A. Baran toob välja, et sageli on see verb finiiitne, ent mitte sugugi alati; enamasti kuulub fraasi ka noomen, mis verbi täiendab. Selliste fraaside eesmärk on peamiselt väljendada midagi kujundlikult, seda eesmärki võivad täita kõik fraasi komponendid või ka ainult üks, aga fraasi motiveerijateks võivad olla ka muud stiililised või süntaktilised

omadused. Verbifraasi liikmed ei kuulu erinevalt mitmest teisest fraasitüübist nii tugevalt kokku ja võivad olla lauses paigutatud eraldi, millest tulenevalt võib olla üsna muutuv ka fraasi grammatiline vorm. (Baran 1999: 45jj)

Anneli Baran jõuab oma verbifraaside käsitluses tulemuseni, et selliste ühendite struktuur võib väga palju erineda, lihtsamatest lühikestest fraasidest üsna pikkade ja keeruliseni (ka tema materjalis ei ole kõiki keerukamaid väljendeid lahti analüüsitud) (Baran 1999: 49). Ta toob välja kolm suuremat rühma. Töö lähtepunktist lähtuvalt liigun siin mööda neid esitatud rühmi ja osutan vajadusel igatühe juures eraldi võimalikule probleemile või erinevusele.

1) Jaatavad lihtlausekonstruktsioonid, milles verb on ainsuse või mitmuse kolmandas pöördes, nende struktuuri põhiliseks aluseks on substantiiv (või ka pärisnimi) ja verb:

eljön (itt van (már)) a Kánaán väljapeetud 'saabub Kaanan (on (juba) saabunud, käes)
e täituvad kauneimad unelmad'

seesütlev + verb + substantiiv (possessiivne):

vkinek/minek Bécsben van (lakik) a köszörűse 'tema teritaja (st meister) on (elab)
Viinis *e* väga nüri (lõikeriist)'

vkinek/minek Bécsben van az eladója 'selle müüja on Viinis *e* peavad paljuks, väga kallis'

seesütlev + substantiiv (+ Ø verb) + substantiiv (possessiivne)

vkinek Bécsben bot a párja 'Viinis on kepp ta paariliseks *e* elutu'

vrdl: **vki Itt beretva, és Bécsben bot párja** 'siin habemenuga ja Viinis kepi paariline *e* vaid meie juures väärtuslik, mujal mitte'

2) Ma-infinitivis verbifraasid ehk piiramata vormiparadigmaga väljendid, millel võivad olla eri arvu-, aja- ja pöördvormid. Siia kuulub enamus töö aluseks olevas valimis leiduvatest verbifraasidest. Selle rühma juures on aga oluline märkida, et ungarikeeelses loendis ei ole need esitatud infiniitsena, sest ungari keeles on verbide

sõnaraamatuvormiks ainsuse kolmas pööre. Ka selliste verbifraaside konstruktsioon võib olla väga mitmekesine, mistõttu esineb ühel või teisel juhtumil kujundis või struktuuris variatsioone. Saab tuua välja mõned rühmad, ent mõnes allikas mitmel kujul esinemise korral on esitatud ka väljendi variandid.

Esimene selge rühm on seotud mingi liikumisverbiga:

kohanimi akusatiivis + verb

Golgotát (kálváriát) jár (járat vkivel) 'käib Kolgata teed *e* elab üle suurt hingelist katsumust, läheb läbi paljude raskuste, alanduste, kannatuste (palju raskusi, kannatusi põhjustama kellelegi)'

canossát jár (járat vkivel) 'Canossas käima *e* alistuma, vabandust paluma, lepitama (kedagi alandades vabandust paluma sundima)'

bejárja (megjárja v összejárja) Tolnát, Baranyát 'käib läbi kogu Tolna, Baranya *e* suurel alal pöörab igale poole sisse, reisib palju'

vrđl **Összebeszél Tolnát, Baranyát (tornyát, Boronyát)** 'räägib Tolna, Baranya (torni, Boronya) kokku *e* räägib igasuguseid mõttetusi kokku'

pealeütlev / illatiiv + verb

cigányutcára ~ cigányútra ~ megy/szalad/téved ~ cigánysorba szaladt (étel, ital) ' (söök, jook) läheb~lippab~eksib mustlastänavale~mustlasteed, ~ lippab mustlasrivvi *e* (söök, jook) läheb hingetorru'

verb + illatiiv

lemegy a Turkesztánba 'läheb alla Turkestani *e* teeb oraalseksi, 2. käperdab (seksuaalselt)'

Rómába indul (utazik, megy~ment, Rómában van) 'Asutab Rooma minema (reisib, läheb) *e* saab varsti lapse, hakkab sünnitama, on sünnitamas'

Rómába ment 'läks Rooma *e* jäi tummaks'

(variant väljendist: **Rómába mentek a harangok** 'kellad on Rooma läinud *e* (suurest neljapäevast vaikselt laupäevani katoliku kirikutes) kellad ei löö leina märgiks')

viisimäärus (vormiga *modalis-essivus*) + verb

angolosan távozik 'eemaldub inglaslikult *e* eemaldub (lahkub) märkamatult, jumalaga jätmata lahkuma'

vrđl **angolosan kër(em)** 'palun nagu inglane *e* palun (sind) väga (viisakalt, kenasti)'

Näide on ka sellest, kuidas verbi vorm (ühes minevik ja teises oleviku konditsionaal) võib muidu samale väljendile ehitunud väljendi tähendust varieerida:

vkí Elment Kukutyinba zabot hegyezni 'Läks Kukutyinisse kaera teritama *e* põikleva vastusena küsimusele, kuhu keegi läks'

~ **vkí (El)mehet Kukutyinba zabot hegyezni** 'Võib minna Kukutyinisse kaera teritama *e* kahjurõõmu, ükskõiksuse väljend: meid ei huvita, kuhu ta läheb, mida ta millestki *v* kellestki arvab'

Teiseks on rühm, mis sisaldab samuti viisimäärust, vormiga *essivus-modalis*, mille liide on -ul/-ül ja mis vastab küsimusele *Kuidas?*. See on sagedasem adjektiivide kui noomenite tuletusliitena ning võib kanda erinevaid tähendusi, nt vormida nii viisi- kui ka seisundimääruse, mis mõnikord ei ole ka teineteisest eristatavad, lisaks rahvanimele liitudes väljendab mingis keeles rääkimist. Korchmáros toob küll sellise vormi esinemise idioomis eraldi välja ning ühe näitena ka siin esineva *csehül*'i (vt Korchmáros 2006: 94), pean seda siiski tähenduse alusel vastavaks komplekssetele, st eristamatutele viisi- ja seisundimäärustele. Samas näite *tót* puhul kõlab idiomaatilisest väljendist selgelt läbi keele tähendus, kuna on kasutuses seotud kõnet / häälistsust väljendavate verbidega.

tótul nevet 'naerab *tót*'i keeles *e* (laps) nutab'

tótul szól 'räägib *tót*'i keeles *e* (mingi nõu) läheb katki'

csehül áll (van) vmivel/vkivel 'on ~tšehhilt kellegagi/millegagi *e* on halbades suhetes millegagi/kellegagi'

csehül érzi magát 'tunneb end tšehhilt *e* tunneb end halvasti'

Neid võib võrrelda ka väljendiga, kus ei teki noomeni vormi puhul küsimust, vaid on selge, et silmas peetakse keelt:

Ez nekem kínaiul van *nalj* 'see on minu jaoks hiina keeles *e* ma ei saa sellest mitte midagi aru'

Järgmine rühm on küll sisult äärmiselt lai, ent struktuuris on põhimustriks siin substantiivne objekt + verb:

tótágast áll (*vki/vmi*) 'seisab *tót*'i-harki *e* 1. pea peal seisma, 2. (koht) on segamini, valitseb kaos'

cigánykereket hány (*vet*) 'mustlasratast viskama (heitma) *e* hundiratast viskama'

ráhúzták a cigánynadrágot 'tõmbasid talle mustlaspüksid jalga *e* kerepeale andma'

vki Elhordja a cigánykereket 'tassib mustlasratta minema *e* näppama, ära varastama'

Ühel siia kuuluvatel väljenditest on väga palju erivormilisi variante:

vki feltalálja a spanyolviaszt 'mõtleb hispaania vaha (kirjavaha) välja *e* leiutab uuesti juba teada-tuntud asja (*vrdl* leiutab jalgratast)'

verbi eitusvorm (+konditsionaal): **vki nem találja/találná fel a spanyolviaszt** 'ei mõtle/mõtleks hispaania vaha (kirjavaha) välja *e* mitte taibukas ega tark inimene'

võrdlus: **vki (Büszke, mintha ő találta volna fel a spanyolviaszt** 'nii uhke nagu tema oleks leiutanud hispaania vaha (kirjavaha)' (Zilah, Sülelmed) (Vöö 2007: 57))

keerulisem verbikonstruktsioon: **vki azt hiszi, hogy ő találta fel a spanyolviasz(ko)t** 'arvab, et tema leiutas hispaania vaha (kirjavaha) *e* ennast täis, eneseimetleja'

On ka terve rühm kohakäändelise substantiiviga ühendeid, lisaks ülal liikumisverbide all toodud näidetele:

pealeütlev/illatiiv + verb

angolra tesz 'paneab inglisele *e* tapab'

cigánysorra vet *vkít* 'kedagi mustlasrivvi (-tänavale) heitma *e* põlgama v tüssama kedagi'

seesütlev + verb

cigánysátorban árul 'müüb mustlastelgis *e* ei ole kindel, et räägib õigust'

sisseütlev + verb + substantiivne objekt

***vki* Dunába/Tengerbe hord vizet** 'Vett Doonausse/merre kandma *e* puid metsa viima;
Metsa ei veeta puid ja kaevu ei kanta vett'

Viimane rühm seda tüüpi väljendite hulgas sisaldab verbi konditsionaalis.

verb konditsionaalis + substantiivne objekt + elokatiiv

***vki* Kialudná a törököt a várából (Belgrádból)** 'magaks türklasegi selle kindlusest välja *e* armastab ja võib palju magada'

Väljendite hulgast leiame ka tulevikulise vormi:

***vmi* Meglesz a törökök húsvétján** 'see juhtub türgi lihavõtetel *e* see ei juhtu (tule) kunagi'

See on sisult lähedane intensiivistavatele võimatustarinditele.

3) Siia kuuluvad eesti partitsiibikonstruktsioonidele vastavad keelendid, mis väljendavad minevikus toimunu tulemust ja on eesti keeles nud-/tud-kesksõna vormis. Kuna ungari keeles on ainult üks minevikuaeg, siis on need väljendatud sellisel moel ja nagu ülal viidatud, ei ole seetõttu ka alati kerge üheselt vahet teha, kas väljend on sattunud valimisse minevikuvormilisena juhuslikult või sobitub sellesse rühma:

***vki* Nem volt cigányleány (-legény) szeretője** 'ei ole mustlastüdruku (v -noormehe) armuke onud *e* ei oska tuld teha'

***vki* Hozzászokott cigánylovon nyargalni** 'on harjunud mustlashobusel perutama *e* harjunud lobisema'

***vkít* Megverte a törökök átka** 'teda on tabanud türklase-needus *e* 1. on halb naaber, 2. muudkui vaidleb (ja sellepärast töö ei jookse)'

Verbifraaside analüüsist on näha, et juba keelte väiksemate grammatiliste erinevuste tõttu ei saa või ei ole otstarbekas järgida klassifitseerimisel pingsalt täpselt ühesugust mustrit.

2.3.4. Adverbifraasid

Adverbifraasi põhitunnuseks on, et selle põhjaks on adverb või proadverb (EKG 1993: 136). Adverbifraaside puhul on oluline nende süntaktiline funktsioon, see esineb alati verbi adverbiaalse laiendi ehk lauseadverbialina. Koostisosadelt võib selline fraas olla substantiivi ja pre- või postpositsiooni ühend, atribuudi- või parataksifraas. Adverbifraas on verbi laiend ega esine kunagi nominatiivis, selles sisalduvad nimisõnad on kinnistunud mingis käändevormis. Sellise fraasi funktsioon võib lauses olla erinev – see võib väljendada nt viisi, aega, kohta, samuti võidakse selle abil iseloomustada mingit olukorda või isikuomadusi. (Baran 1999: 57 jj)

Adverbifraasidest leiab vaatlusalusest materjalist vaid ühe näite:

lenge magyarban 'õhulises ungarlases *e* puudulikus rõivastuses, õhukestes pükstes' (Bárdosi ja Kiss 2005(a))

See tähendab, et need ei ole sellisele valimile sugugi tüüpilised, samas kinnitab, et sellise moodustamine on võimalik ja seda tüüpi väljendid kindlasti ungari fraaside hulgas olemas (näiteks kas või väljendid *teli torokból* 'täiest kõrist', *négy szem (v fal) között* 'nelja silma all (seina vahel)'). Seda, et valimis on see tüüp vähe esindatud, mõjutab peamiste teguritena näitevaraks valitud väljendite semantiline eripära ja ka tüüpiliselt keerulisemad struktuurid.

2.3.5. Nominatiivfraasid

Nominatiivfraasid on Barani järgi sellist tüüpi väljendid, mis osutavad objekti seisukorrale või ühele selle omadustest, nt *nälg näpus* „kitsikus”, *kilk peas* „purjus”. Fraasi kuuluv nominatiivis substantiiv toimib lauses subjektina, teine adverbiaalina. Viimane esineb tavaliselt kohakäänetes, nt *hirm nahas, kaks karva kolmes reas*. Nominatiivfraas esineb lauses sageli verbiga *olema*, ent verb võib olla ka muu. Siinkohal tuleb peatuda absoluutarindi mõiste juures – see on liik sekundaartarindeid, millele on tüüpiline kahekomponendiline põhistruktuur: subjektsarnane nominatiivne komponent + mingi muu nominaalne lauseelement (harilikult *kus*-kohakäändes või kaassõnaga nimisõna, omadussõna, määrsõna, partitsiip või *mas*-vorm) (EKG 1993: 271 jj). Sellise tarindi moodustamisel jäetakse ära verb *olema*, nt *suu ammuli (peas), hambad laiali*. Kuna absoluutarindil puudub selge morfoloogilise tunnusega peasõna, siis ei ole selle piir elliptiliste lausetega järsk. (Baran 1999: 59 jj)

Juba vaatlusalust nimekirja üldiselt silmitsedes võib märgata verbi sisaldavate konstruktsioonide rohkust – neid sisaldab näiteks ka enamik võrdlustest, millest tuleb juttu järgmises alapeatükis. Lähemal vaatlemisel selgub, et nominatiivfraase selliselt valitud nimekiri ei sisaldagi. Küsimus on selles, kas see on nõnda juhuse tõttu või mingil konkreetset põhjusel. Nagu öeldud, liituvad kõnealused fraasid siiski sageli lausesse *olema*-verbiga ((kellelgi) *on hirm nahas*, (kellelgi) *on silmad jõllis*). Ent verb *olema* võidakse kasutamisel eesti keeles sellistest väljenditest ka ära jätta. Ungari keelest võiks tuua võrdluseks nt väljendi (*valakinek*) *vaj van a fején* (‘(kellelgi) *on või peas e on süüdi*’). Küll aga ei ole sellest ära jäetav *olema*-verb, ei saa öelda **vaj a fején*. Kui vaadelda selliseid väljendeid kui absoluutarindeid, nt *Pages kodu poole, hirm nahas*, siis sõltuvalt konkreetsest lausest ja väljendist oleks ilmselt ungari keeles lahendused grammatiliselt vägagi erinevad. Näiteks võiks võtta ühe väljendi kogutud materjali hulgast ja püüda seda ülaltoodud tunnuste valguses ümber keerata.

Nincs török a hátunkon ’meil ei ole türklast seljas *e* ei ole midagi, mis meid eriliselt tagant kiirustaks, me ei pea tormama’ (Ballagi 1855: 424)

See väljend sisaldab verbi, täpsemalt eitust *ei ole*; teine väljendi osa, **török a hátunkon*, on eesti keeles: *türklane (meil) seljas*, aga ei ole ungari keeles sellisel kujul kasutatav. Väljendi tähendus on, et miski ei kiirusta meid tagant. Kui nüüd tahaks kunstlikult konstrueerida väljendi **(midagi tegema,) türklane seljas*, st tagant kiirustatuna, siis grammatiliselt oleks selle kuju **törökkal a hátán (csinál valamit)*. Alustuseks on näha, et konstruktsioon nõuaks grammatilist muutust, nimelt lisandub subjektisarnasele nominatiivsele komponendile komitatiiv -val/-vel (*türklasega seljas*). Liiatigi aga ei kõlaks see kuigi ungari keele päraselt või vähemalt ei ole see nii tüüpiline väljendusviis. See katse püüab näidata, et igas olukorras ei saa nii otsest tõlget ungari keelde teha. Niisiis valimis ühtki nominatiivfraaside klassi kuuluvat väljendit ei ole ja kuigi grammatiliselt ei oleks täiesti võimatud sarnased väljendid ka ungari keeles, võib siin siiski oletada, et keele enda mehhanismid, kuidas üht või teist asja väljendatakse, mõjutavad tõenäosust, kas sellel konkreetsel eestikeelsete väljendite alusel koostatud klassil vaatlusaluses loendis esindajaid on või mitte.

2.3.6. Võrdlused

Eestikeelse fraseoloogilise materjali hulgas on selgepiirilistest kõnekäändude alaliikidest just võrdlusi kõige rohkem ja nende struktuur on väga korrapärane, mistap on neid äärmise põhjalikkusega eraldi käsitletud ka Katre Õim, kes tutvustab oma põhjalikus eesti võrdluste analüüsis ka mitme varasema uurija võrdluste käsitlusi (nt I. Sarv, M. Kuusi, M. Erelt, M. Šapiro) (vt Õim 2003). Lähtun siinkohal võrdluste vaatlemisel K. Õimu metoodikast, mis on osaliselt eelnimetatud käsitluste põhjal kujundatud.

K. Õimu väitel leidub kõnekäänukartoteegis umbes 200 000 sedelist võrdluste üleskirjutusi ligikaudu 60 000-l, tüpoloogiliselt erinevaid, enamasti sidesõna *kui* või *nagu* sisaldavaid väljendeid on neil u 4600. Arvestades, et põhiosa kogu kartoteegist – ligikaudu 8000 tüpoloogiliselt erinevat väljendit 150 000 sedelil – moodustavad alaliigid, mille kindlaid tunnuseid on raske määratleda ja mille üleskirjutuste arv on väike, on võrdluste osa tõepoolest märkimisväärne. (Õim 2000: 558)

Vastavat sarnast statistikat ungari keele fraseoloogilise materjali kohta ei õnnestunud leida. Küll aga on täiesti selge, et selle töö aluseks valitud materjali hulgas on samuti võrdluste hulk kõige suurem – kogutud materjali, st koos variantidega umbes 380 väljendi hulgas on 151 võrdlust, mis tähendab, et need moodustavad sellest umbes 40%.

Võrdluste puhul on siiski mõistlik võrrelda ka ungari ja eesti käsitlusi. Nimelt jagab T. Forgács sellised püsiühendid kaheks osaks: esimene neist on enamasti verb või adjektiiv – harvem verbi või adjektiivi väärtusega sõnaühend –, teine osa aga reeglipäraselt sidesõnaga *nagu* alustatud – sageli väljajätteline – võrdlev kõrvallause; pealause osa ei ole neis peaaegu mitte kunagi idiomaatiline, kõrvallause aga võib olla kas idiomaatiline või sõna-sõnalt mõistetav (Forgács 2007: 74). Seega paneb see ungari autor põhirõhu komponentide idiomaatilisusele, samas kui Katre Õim räägib pigem „võrdluse kinnistunud koosseisu kuuluvast”, „konkreetselt kasutusolukorrast” ja „traditsiooniliseks muutunud koostiselementidest” (vt Õim 2000: 559). Ta jagab ka struktuurilt võrdlused vähemalt kolmeks. Põhiliseks lähtekohaks oleks otstarbekas võtta kolmikjaotus, mille alusel võrdlused koosnevad põhiliikmetena võrdlusalusest, konjunktsioonist ehk võrdlussõnast ja võrdlusvahendist, neid laiendavad täiendavat infot andvad abiliikmed. Olgu öeldud, et Õim on oma käsitlustes toonud põhijaotise osana eraldi ka võrdlusobjekti (nt Õim 2003: 53 jj), millest aga lähemalt allpool. Selliste kõnekäändude peamiseks tunnuseks ongi võrdlussõna, alistav sidend *nagu* või *kui*.

Võrdluste puhul saab rääkida komparatiiv- ja ekvatiivtarinditest: esimesel juhul on tegemist ühe objekti mingi omaduse suurema v väiksema intensiivsuse võrdlemisega teise objekti vastavate omadustega, teisel juhul väljendatakse võrreldavate objektide omaduste intensiivsuse ühesugust astet (Baran 2003: 38). Niisiis võivad need võrdlused väljendada kas samasust või erinevust. Enamiku vaatlusaluste võrdluste puhul kehtib struktuur, kus miski on samasugune / toimub samamoodi nagu miski muu. Erinevust väljendavate võrdluste puhul on kindlaks elemendiks keskvõrde kasutamine – miski kannab mingit kvaliteeti rohkem / vähem kui miski muu. Sama tulemuseni on jõutud ka soome ja eesti võrdluste puhul: Kuusi jätab komparatiivsed võrdlused oma soome võrdluste publikatsioonist välja kui väljendid, mida on väga vähe, ning ka K. Õim on

välja selgitanud, et enamasti kasutatakse ekvatiivtarindit ning komparatiivtarindit on vähem (Õim 1996: 138). Kõnesituatsiooni seisukohast on võrdlustega sarnaseks rühmaks intensiivistavad lausetarindid (vt järgmine alapeatükk). Kuna erinevust märkivate võrdluste puhul on tegemist mingi kvaliteedi astmete ehk intensiivsuse võrdlusega, on see klass viimastele iseäranis lähedane.

Võrdluste struktuurist

Selles alapeatükis tulevad vaatluse alla töö aluseks olevate koha- ja rahvaste nimesid sisaldavate võrdluste grammatiline ülesehitus ja selle iseärasused.

Nii nagu on Eesti kõnekäänukartoteegi võrdluste hulgas kõige rohkem selliseid, mis on lühikesed ja paigutuvad põhilise kolmikjaotuse alla – võrdlusalus, -sõna ja -vahend, on ka vaatlusalusest materjalist suur osa just selliseid. Kõige püsivam neist on ilmselt võrdlusvahend. Samas ei saa jaotuses tähelepanuta jätta ka võrdlusobjekti, mis sageli lisandub väljendile kasutussituatsioonis ega kuulugi seetõttu alati otseselt väljendi koosseisu – ka alltoodud näidetest on näha, et objekt on sageli väljendile juurde mõeldav. Ka Katre Õim leiab, et iseenesest tingimata tarvilik element võib jääda võrdluses vormistamata, samas on seda võimalik lisada, st väljendi tavapärane esitus on väljajätteline, ent puuduv komponent võib lisanduda väljendi kasutamisel (Õim 1996: 141).

Niisiis on kõige lihtsam lühike struktuur: võrdlusalus, konjunktsioon, võrdlusvahend. Siin näiteks toodud võrdluste hulgas on aga väljendile juurde mõeldav objekt (keegi/miski), mis sõltub kasutuskontekstist.

Transilvaaniast kogutud materjali hulgast:

Leégett, mint Zetelaka 'Põles maha nagu Zetelaka' (Csíkszentkirály, Csíkszentgyörgy, Gyimesközéplek, Nagybacon) (Vöö 2007: 215)

Üldisemast vanemast materjalist:

Mesztelen, mint a cigánygyermek 'paljas nagu mustlaslaps *e* täiesti alasti v vähesed riided katavad keha' (Nagy 1976: 115)

Olcsó, mint a cigányhal 'odav nagu mustlaskala (ehk linask) *e* ei maksa palju, aga on ka vähe väärt' (Nagy 1976: 115)

Hullámzik, mint Balaton 'lainetab kui Balaton' (Vöö 2007: 152)

Ning ka uuema kõnekeeles näidetest:

homokos, mint Szahara 'liivane kui Sahara *e* homoseksuaalne' (Kövecses 1998: 126)

Õigupoolest on olemas ka veel lühem vorm, millele viitab ka K. Õim eestikeelse materjali hulgas. See koosneb ainult konjunktsioonist ja võrdlusvahendist (vt Õim 2000: 559). Vaatlusaluse materjali puhul ei suutnud ma tuvastada küll ühtegi sellist eraldiseisvat väljendit, ent on selge, et mõne võrdluse korral on ilmselt tavaks kasutada paralleelvormina ka vaid lühikest versiooni, mis mingis konkreetses kõnesituatsioonis on niigi arusaadav, st võrdlusalus on sisuliselt väljajätteline, juurde mõeldav.

(sok(an),) mint az oroszok 'nii palju(kesi) nagu on venelasi *e* väga palju' (Kövecses 1998: 210, 273)

Peale nimetatute on aga vaatlusaluses materjalis väga palju tunduvalt pikemaid väljendeid – laiendatud võib olla nii võrdlusalus kui võrdlusvahend –, mis väärivad eraldi lähemat käsitlust.

Laiendatud võrdlusvahendi struktuurist

Vaatleme kõigepealt selliseid väljendeid, kus võrdlusvahend on laiendatud, st see sisaldab ise omakorda mingit konstruktsiooni. Nende hulgas joonistuvad välja mõned tüübid just meid huvitava koha- või rahvanime funktsiooni seisukohast. Nimelt esineb kohanimelistes adjektiivatribuudiga (*-i*-vormiga) vahendilaiendeid:

Jár a szája, mint a bécsi kofának 'suu käib nagu Viini turumutil *e* palju vadistama, lobisema'

Olyan (magas), mint a Bécsi torony 'niisugune (nii kõrge) kui Viini torn *e* silmapaistvalt kõrge'

Tele van, mint a bécsi bolt 'on täis nagu Viini pood *e* on väga hästi varustatud, sisustatud'

Hol fel, hol le, mint a bécsi nagykerék 'kord üles, kord alla, nagu Viini vaateratas *e* õnn on pöörduv'

Erős, mint a római vallás 'tugev kui Rooma usk *e* miski väga tugev, kindel'

Hosszú, mint a római út 'pikk kui Rooma-tee *e* väga pikk'

Kurta, mint szegedi szoknya 'lühike nagu Szegedi seelik'

Samuti leidub omastavalise atribuudiga vahendilaiendeid:

Úgy beszél, mint Amerika hangja 'räägib nagu Ameerika hää *e* räägib palju ja ütleb asju, mis ei ole tõesed'

Úgy járt, mint a cigány lova 'temaga juhtus see, mis mustlase hobusega ~ tema käsi käis, nagu mustlase hobusel *e* koolis, suri' (Csíkszereda)

Elfogyott, mint a cigány puskapora 'sai otsa nagu mustlaste püssirohi *e* miski sai otsa just siis, kui selle järele kõige suurem vajadus oli'

Vakmerő, mint a cigány lova 'hulljulge nagu mustlase hobune *e* arg'

Kohanimelistes väljendites on see väga sageli aga laiendis mõnes kohakäändes, ungari keeles on üsna paljud kohanimed kasutuses väliskohakäänetes, või väljendatakse kohta postpositsiooniga. Lisandub alati tegija või sündmuses osaleja, kellega võrdlusobjekti (mis on enamasti märkimata ja lisandub suhtlussituatsioonis) võrreldakse. Enamasti ei ole võimalik kohanime ära jätta, et väljendi tähendus kinnistununa säiliks, st võrdlusvahendis olev tegija ja koht on koos kinnistunud.

1) Kohanimi seesütlevas/pealütlevas (*superessivus*) käändes:

Úgy él, mint Marci Hevesen 'Elab, nagu Marci Hevesil *e* Elama nagu kuninga kass'

Gyúródik, mint egy juh Zsögödben 'sõtkub nagu lammas Zsögödis *e* ainult surub edasi (minna), ilma eesmärgita pingutus' (Csíkszentkirály)

Nézelődik, mint Pisti Brassóban 'Vaatab ringi nagu Pisti Braşovis (Brassós) *e* vahib imestades ringi'

Viimasel väljendil on variant pikema täiendikonstruktsiooniga, mis on ühtlasi näide sellest, kuidas kõik komponendid peale konjunktsiooni võivad varieeruda, tõsi küll, vaid teatud piirides:

Széjjelnéz, mint vak Laji (Pista, Vince) Brassóban (Debrecenben) 'Vaatab ringi nagu pime Laji (Pista, Vince) Braşovis (Brassós) (*täendus sama, mis eelmisel*)' (Nagybacon)

2) Kohanimi sisseütlevas/pealeütlevas (*sublativus*) käändes:

Beállít, mint Bakó Gyulára 'ilmub, nagu Bakó Gyulasse *e* tuleb ootamatult, kutsumata'

Bekukkant (bemegy, beállít, benéz), mint Bolond Istók Debrecenbe 'hüppab sisse (läheb, vaatab sisse, ilmub) nagu Bolond Istók Debreceni *e* ilmub ootamatult'

Haladunk, mint Vak Pali Radnára 'liigume edasi nagu Vak Pali Radnasse *e* ei liigu edasi' (Kisiratos)

3) Kohanimi postpositsiooniga:

Sistereg, mint Komolló mellett a mennykő 'säriseb, nagu pikne Komolló juures' (Ozsdola)

Selle näite juures saab tuua võrdluseks kujundilt samasuguse, kuigi kohanimi ja tema vorm on teine (seesütlevas käändes):

Úgy járkál, mint Ladányban a mennykő 'käib, nagu pikne Ladányis *e* käib siia-sinna';

ning vahendi kujundilt küll erineva, ent samuti liikumist kirjeldava väljendi, kus kohanimi adjektiivatribuut:

Úgy jár (forog), mint a jeruzsálemi koldus a koldusmankón (hónaljmanikón) 'käib (pöörleb), nagu Jeruusalemma kerjus kargu otsas *e* kõnnib v liigub komberdades, longates, raskelt'

Segatüüp, kus meid huvitav kohanimi on vahendis adjektiiv(atribuut) ning lisandub eraldi substantiiv lokatiivis:

Kurjongat, mint (a) bécsi tyúkász az utcákon 'röögib nagu Viini kanapidaja tänavatel *e* karjub valjusti'

Eelmise sarnane, ent siiski erinev näide on:

Topog, mint Debreceni a ganéléban 'tambib nagu Debreceni inimene virtsavees' (Lázári)

Selle näite puhul on kohanimi Debrecen saanud adjektiiviliite *-i*. Allikas on toodud see sõna suurtähelisena. Juhul, kui kohanimest tehakse ungari keeles selline tuletis, mis peaks väljendama inimest – **debreceni ember*, aga mille kasutamisel piisab ka vaid sõnast *debreceni* tähenduses „sealt pärit inimene” ehk vastates küsimusele *kes?*, peaks see olema väiketäheline. See asjaolu tõstatab siin küll küsimuse, kas selles lauses on üldse tegemist eelnimetatuga või hoopiski isikunime sisaldava väljendiga – nimelt on kohanimed üle kandunud ka isikunimedesse, enamasti just samasuguse *i*-liitelisena. Tõenäolisem oleks ilmselt siiski esimene tõlgendus, kontrollida on seda aga äärmiselt raske, kuna tegu on tõenäoliselt väiksemal alal käibel olnud väljendiga.

Eelmistega sarnased on mõned väljendid, kus võrdlusvahendi struktuur läheb veel ühe astme võrra laiemaks, nimelt sisaldavad need:

1) kahte kohanime – üks adjektiivatribuudina, teine kohakäändes

Csodálkozik (álmélkodik), mint a csíki ló Bécsben. 'Imestab (hämmostub) nagu Csíki hobune Viinis'

Henceg, mint a bécsi kutya Pesten. 'suurustab nagu Viini koer Pestis' (Sülelmed);

2) rahvusenime ning kohanime kohakäändes

Szorul, mint Egerben a török 'jääb lõksu nagu türklane Egeris' (Nagyszalonta);

3) kahte kohanime – üks nimetavas, teine kohakäändes, väljendades millegi kaugust millestki (-tól/-től on ungari keeles ablatiivivorm, mida sellisel puhul kasutatakse, olgu märgitud, et -ról/-ről, mille tähendusväli rohkemgi eesti keele ablatiivi ehk alaltütlevaga kattub, on delatiiv; kohasuhteid märkivateks peetakse mõlemaid)

Annyira (oly messze) jár tőle, mint Bécs Budától (Buda Bécsből) 'Ta käib temast nii kaugelt mööda, nagu Viin on Budapestist *e* ei lähe millegi lähedalegi'

annyira van [(olyan,) messze van *v* jár] (*vki v vmi*) (*vmitől*), **mint Makó Jeruzsálemtől [Jeruzsálemhez]** 'miski on *v* käib millestki/kellestki nii kaugel, nagu Makó Jeruusalemmast *e* keegi *v* miski on väga kaugel (püstitatud eesmärgist *v* mingist lahendusest)'

Ka rahvuste nimesid sisaldavate fraseologismide hulgast saab võrdlusvahendi ehituse alusel välja tuua paar rühma:

1) silma paistab suur hulk väljendeid, mille võrdlusvahend koosneb substantiivist ja substantiivsest objektist:

Megszokta, mint török a pipát 'on harjunud nagu türklane piibuga *e* on millegagi väga harjunud'

Szereti, mint tót az aludttejet 'armastab nagu *tót* hapupiima *e* armastab mingit sööki *v* jooki'

Tapogatja (keresi, öleli), mint tót a hajnalt 'kombib (otsib, kallistab) nagu *tót* koidikut *e* otsib kaua midagi taga'

Hullatja (elvesztette *v* piszkálja), mint (a) tót a miatyánkot 'pillab maha (kaotas ära *v* torgib), nagu *tót* issameie(t) *e* ära viskama, kaotama midagi'

Hajtja, mint német a trallalát 'ajab, nagu sakslane trallalaad *e* räägib muudkui sama juttu'

Változtatja (cseréli), mint cigány a feleségét. 'Vahetab nagu mustlane naist *e* vahetab sageli' (Sepsiszentgyörgy)

Haladja, mint (a) cigány (lelke) a mennyországot 'on millestki üle (rohkem) nagu mustlane (mustlase hing) paradiisist *e* midagi on vajalikust palju rohkem'

Eltalálta, mint a cigány a búzavetést 'sai pihta nagu mustlane nisukülville *e* põhjalikult asja ära vusserdama'

Szemmel tartja, mint cigány a lovat 'peab kedagi tera peal, nagu mustlane hobust *e* koduloomi näljas hoidma'

Biztatja, mint (a) cigány (taligás) a lovát 'innustab nagu mustlane (kaarikujuht) hobust *e* 1. tühjade lubadustega üritab kedagi millekski ära rääkida, 2. kasutult innustab, julgustab kedagi'

Úgy ismeri, mint cigány a hegedűjét 'tunneb sama hästi nagu mustlane oma viiulit *e* tunneb ülihästi'

Siia hulka kuulub ka ainus väljend nende võrdluste hulgas, kus substantiiv on mitmuses: **vár** (*vkít v vmit*), **mint (a) zsidók a Messiást** 'ootab nagu juudid messias *e* igatsusega, väga-väga ootab kedagi *v* midagi'

Samuti võib rahvusenimi ise olla objektiks:

Otthagytá, mint Szent Pál az oláhokat 'ta jäeti maha nagu Püha Paulus jättis maha *oláh*'³ *e* ta jäeti ootamatult maha'

Näib, et sisu ja tähendus võib nendel võrdlustel olla mis tahes. Võrdlusvahend (selle grammatiline vorm) määrab ära võrdlusaluse grammatilise vormi – viimase verb on (sihilises) määratud (*tárgyas határozott*) pöördvormis (st verbivormis sisaldub info nii aluse arvu ja isiku kui ka sihitise isiku kohta). See kehtib ka valimis leiduva keeldlausekujulise näite kohta:

Ne forgasd, mint a tót a feleségét 'ära kupata (aja) (kedagi), nagu *tót* oma naist *e* ära kupata (aja) kedagi/midagi siia-sinna',

kus võrdlusobjektiks on varjatult „sina”, võrdlusalus koosneb eitusest ja imperatiivist. See vorm on tegelikult selle traditsioonilisema väljendi variant:

Forgatja, mint cigány a feleségét 'ajab ringi, nagu mustlane naist *e* kupatab (ajab) siia-sinna (kedagi)' (Csíkszereda, Zágon)

³ Nii kutsuti vanasti ungari keeles rumeenlasi. Umbes 19. sajandi keskel jäi selle nimetuse kasutamine tagaplaanile, sh sai pejoratiivse tähendusvarjundi.

2) Eraldi rühma moodustavad ka daativikonstruktsioonid. Daativi funktsioon võib olla lauses valdajamäärus, väljendades kellegi/millegi heaks/kahjuks toimuvat tegevust, või märkida omandust väljendavas struktuuris omajat. Neist viimane kajastub väljendites:

Nagy a híre, mint a törökjárásnak 'kuulus nagu türgi invasioon *e* sellest räägitakse palju'

Csak hírért hallotta, mint a cigány a forralt tejnek 'on sellest ainult kuulnud nagu mustlane on kuulnud kuumast piimast *e* kuulis vaid uudist, aga midagi täpsemat ei tea'

Need on nii struktuurilt kui ka tähenduselt küllaltki erinevad, ent mõlema puhul viitab võrdlusaluse substantiivi vorm ainsuse kolmandale isikule kui millegi sellise omajale, mis kordub võrdlusvahendis (nende näidete puhul *hír-e* „kuulsus ~ kuuldus”).

Valdajamäärusega väljendid:

Jólesik, mint cigánylónak a rakonca 'sobib nagu mustlashobusele vankri roolipuu *e* ükskõik, kui halvasti ka ei lähe, tuleb ära kannatada'

Használt neki, mint a cigány lovának a rakonca 'tuli talle kasuks nagu mustlase hobusele vankri roolipuu *e* talle on vaja karistust, karmi õppetundi'

Modaalse väärtusega verbiga *kell* – siin tähenduses *on vaja* (aluseks on nimisõna):

Hamar kellene neki, mint a cigánynak a lágy cipó 'talle on kohe vaja, nagu mustlasel pehmet leivapätsi *e* on kärsitu, kuigi sobiks oodata'

Úgy kell neki, mint a cigánynak a lágy kenyér 'tal on seda nii väga vaja nagu mustlasel pehmet leiba *e* tal on väga vaja'

Frissen kell, mint a cigánynak a meleg cipó. 'on vaja värskelt nagu mustlasele sooja leivapätsi' (Végvár)

Samuti *neki-* prefiksverbide reksioonina:

Neki esett, mint tót gyermek a túrószagatottnak 'asus (asja) kallale, nagu *tót*'i laps kohupiimaklompide kallale'

Nekiszokott, mint a sváb főtt krumplinak 'harjunud nagu *sváb* keedukartuliga *e* millegagi väga ära harjuma'

Põhjusmääruselise reksioonina:

Örül neki, mint a tót a pogácsának 'rõõmustab nagu *tót* saiakese üle *e* rõõmustab millegi üle'

Örül neki, mint tót gyermek a békasónak 'rõõmustab millegi üle, nagu *tót*'i laps (kvarts)kivi üle'

Ülejäänud üsna suure väljendite hulga puhul ei joonistu välja rohkem selliseid suuremaid rühmi, kus võrdlusvahendi struktuur oleks tüüpiline paljudele väljenditele, mistõttu ei ole eesmärgipärane neid siin kõiki eraldi lahti kirjutada. Siiski on võrdlusvahendi grammatika seotud otseselt võrdlusalusega, mistõttu mõnele neist on siiski pööratud tähelepanu võrdlusaluste käsitluse all.

Võrdlusalus ja võrdlusobjekt

Vaadeldavad võrdlused sisaldavad võrdlusalusena öeldist. Viimane võib väljendada tegevust (vastab küsimusele *Mida (keegi) teeb?*), protsessi (vastab küsimusele *Mis juhtus (kellegagi)?*) või seisundit/omadust (vastab küsimusele *Mis juhtus, Mis toimub?*). (EKG 1993, lk 11, 23) Vaatlusaluse materjali hulgast leiab näiteid kõigi kohta, kõige rikkalikum aga tundub olevat tegevust väljendav võrdlusalus:

Pipál, mint egy török 'tõmbab piipu kui türklane *e* suitsetab palju'

Alkuszik, mint a cigány a lóra 'tingib nagu mustlane hobuse üle *e* tingib kaua'

Kurjongat, mint (a) bécsi tyúkász az utcákon 'rõõgib nagu Viini kanapidaja tänavatel *e* karjub valjusti'

Úgy bánik vele, mint török a rabjával 'kohtleb teda nagu türklane oma vangi *e* käitub kellegagi halastamatult, hirmsalt'

Olyat hazudott, mint a bécsi torony 'valetas Viini torni jagu *e* valetas nii et suu suitses'

Mindjárt felhorkan, mint a cigányok istena 'norsatab kohe nagu mustlaste jumal *e* talle ei tohi rääkidagi, plahvatab kõige peale'

Fütyül, mint az éhes cigány 'vilistab nagu näljane mustlane *e vilistab* kibestunult, meeleheitlikult'

Nähtub, et tegevused, mida verbid väljendavad, võivad olla äärmiselt erinevat laadi, st ilmselt ei ole võimalike väljenduste väli piiratud.

Teine suurem rühm on antud väljendite hulgas seisundit või omadust väljendavatest öeldistest, kus (kellegi) miski on samasugune nagu (kellegi) miski. Selliseid väljendeid on eesti kõnekäänukartoteegi selliste võrdluste hulgas, mille süntaks on määratud, koguni ligikaudu 2/3 (vt Õim 2000: 561).

Hegyes, mint a harmat-hasító tót bocskor 'terav nagu kastet lõikav *tót*'i sandaal'

Hegyes, mint a tót süveg 'terav, nagu *tót*'i müts'

Erős, mint a római vallás 'tugev kui Rooma usk *e* väga tugev, kindel'

Hosszú, mint a római út 'pikk kui tee Rooma *e* väga pikk'

büszke, mint egy spanyol grand 'uhke kui hispaania grand *e* väga uhke'

Kurta, mint szegedi szoknya 'lühike nagu Szegedi seelik'

okos, mint a tavalyi (tordai) kos 'tark nagu mullune (Torda) oinas *e* väga loll, rumal isik'

Vakmerő, mint a cigány lova 'hulljulge nagu mustlase hobune *e* arg'

Kui eelmiste näidete puhul oli võrdlusaluseks adjektiiv ja juurde mõeldav *keegi/miski*, siis järgmise näites on täpsem määratlus selle kohta, mida võrreldakse:

Akkora a szája, mint a Bécsi kapu 'ta suu on nii suur nagu Viini väravad'

Viimaseks rühmaks, mille esindajaid on vaatlusalustes võrdlustes kõige vähem, on protsessi kirjeldavad väljendid:

Összement (összecsuklott), mint a tót orgona 'kukkus kokku nagu *tót*'i orel'

Örül neki, mint tót gyermek a békasónak 'rõõmustab millegi üle, nagu *tót*'i laps (kvarts)kivi üle'

Örül neki, mint a tót a pogácsának 'rõõmustab nagu *tót* saiakese üle *e* rõõmustab millegi üle'

Jólesik, mint cigánylónak a rakonca 'sobib nagu mustlashobusele vankri roolipuu *e* ükskõik, kui halvasti ka ei lähe, tuleb ära kannatada'

Megszokta, mint török a pipát 'on harjunud nagu türklane piibuga *e* on millegagi väga harjunud'

Nem szokta, mint cigány lova a szántást 'ei ole harjunud nagu mustlase hobune kündmisegagi mitte *e* ta ei harjunud (mingi tööga) ära ja seepärast on tal raske'

Szorul, mint Egerben a török 'jääb lõksu nagu türklane Egeris' (Nagyszalonta)

Elfogyott, mint a cigány puskapora 'sai otsa nagu mustlaste püssirohi *e* miski sai otsa just siis, kui selle järele kõige suurem vajadus oli'

Nagu eelpoolgi öeldud, ei näi kumbki väljadest – ei võrdlusalus ega -vahend – piiratud. Kahtlemata esineb nii nagu fraseoloogilises materjalis üldiselt, ka siin tähenduspesasid, nt keegi on / ei ole harjunud millegagi, nagu keegi / miski millegagi (*(meg)szokik*), rõõmustama millegi üle, nagu keegi rõõmustab millegi üle (*örül vminek*) jne. Võrdlusalusele võib väga sageli eelneda mõni ase(määr)sõna: *úgy, olyan, akkora, annyi* eri käändevormid.

Võrdlusobjektiks on valdaval enamikul juhtudel väljajätteliselt ainsuse kolmas isik. Siiski on näiteid eranditest. Nt esineb võrdlus ähvardusena, kus võrdlusobjektiks on ainususe esimene isik ja sellega seondub tihedalt ka tegevusobjekt:

Beborít(a)lak, mint déli szél a szörföst a Balatonba! 'Ma käin sinust üle kui lõunatuules Balatoni laine surfajast *e* ähvardamine peksmisega: ole ettevaatlik, või ma peksan sind korralikult läbi'

betakarlak, mint Moszkvát a hó 'katan sind, nagu lumi Moskvat *e* ähvardus anda peksa'

Ungari keeles saab (osaliselt) verbi pöördelõpuga märkida tegevusobjekti, ilma et oleks vaja seda lisaks eraldi sõnaga välja tuua (nt Ma armastan sind = Szeret-lek, kus -lek väljendab tähendust *mina* (tegevussubjekt) *sind* (tegevusobjekt)).

Selles lauses on võrdlusalus kompleksne, sisaldades ka võrdlusobjekti.

Kuigi enamik võrdlusi on ekvatiivtarindid, leidub siiski ka töö aluseks olevas valimis komparatiivtarindeid:

Könnyebb volna a rák hátán Bécsbe menni, mint ővele a jó felől értekezni 'Lihtsam oleks vähi seljas Viini minna, kui temaga heast suunast (lähtuvalt) arutleda *e* temaga on raske ühist keelt leida'

Több csibét elvisznek Bécsbe, mint vén tyúkot 'Viini viiakse rohkem tibusid kui vanu kanu *e* sureb rohkem noori kui vanu (*tähendus ei ole kindel*)'

Jobban esett, mint a cigány lovának a rakonca 'sobis paremini kui mustlase hobusele vankri roolipuu *e* õnnestus väga hästi'

Neist kaks esimest on selgelt tavapärasest pikema võrdlusalusega, viimane aga kuulub ühte perre sarnaste valdajamäärusega väljenditega (vt ülal daativikonstruktsioonid).

Varieeruvus

Nagu nimetatud, on sellised vahendi laiendid enamasti lahutamatud, st selliselt väljendis kinnistunud (just võrdlusvahend ongi neis väljendites kõige kinnistunum komponent). See tähendab, et enamikus vaatlusaluseks valitud väljendites on võrdlusele intensiivsuse andjaks just nimelt meid huvitav kategooria – need rahvaste ja kohtade nimed, tähtis on seos, mis on tekkinud, st väljendis tekitatud, nimetatud konkreetse koha või rahvarühmaga. Siiski võib leida ka erandeid, kus see nii ei ole:

Reszket (Rizeg), mint a (miskolci) kocsonya 'väriseb nagu (Miskolci) sült'

okos (olyan), mint a tavalyi (tordai) kos (malac) 'tark (selline) nagu mullune (Torda) oinas (põrsas) *e* a) targutaja; b) väga rumal, absurdse mõtlemisega isik' (Kolozsvár)

Siin on kohanimega seotud vaid üks võimalikke väljendi kasutusviise, nii et on siiski oluline märkida, et esineb varieeruvus võrdlusvahendi enda sees. On ka selline väljend, kus rahvuse nimi võib vahendisiseselt varieeruda, sh äärmiselt huvitava kombel esineb ühe võimalusena isikunimi, oletatavasti viidates tüüpilisele slaavi nimele, mitte konkreetsele isikule, kandes endas sedasi omakorda teiselgi astmel stereotüüpi:

Járkál (jön-megy, sétál), mint a zsidó (az örmény, Bogdán) az üres boltban 'käib (tuleb-läheb, jalutab) nagu juut (armeenlane, Bogdán) tühjas poes'

Eelmises näites varieerub nii võrdlusalus kui võrdlusvahend. Veel mõned näited sellistest väljenditest, kus varieeruda võib üks kahest:

Húzza-halasztja, mint a török halálát 'lökkab edasi nagu türklane oma surma *e* lökkab mingi kohustuse täitmist kaua edasi' ~ **Húzza-halasztja, mint cigány az akasztást** 'lökkab edasi nagu mustlane poomist *e* lökkab midagi viimase hetkeni edasi'

Tapogatja (keresi, öleli), mint tót a hajnalt 'kombib (otsib, kallistab) nagu *tót* koidikut *e* otsib kaua midagi taga'

Hullatja (elvesztette v piszkálja), mint (a) tót a miatyánkot 'pillab maha (kaotas ära v torgib), nagu *tót* issameie(t) *e* ära viskama, kaotama midagi'

Samuti võib esineda varieeruvust väljendusfunktsioonide puhul, nt ülal on omadust väljendavate fraaside all toodud väljend:

Akkora a szája, mint a Bécsi kapu 'ta suu on nii suur nagu Viini väravad'

Sellel on variatsioon, kus väljendatakse tegevust:

Olyan szájat tátott (v nagy, v akkora a szája), mint a bécsi kapu 'ajab suu nii ammuli (v suu on nii suur) nagu Viini väravad *e* haigutab suure suuga (v väga ülbitsev, räägib liiga kõvasti)'

Seega ei ole selliste väljendite puhul alati tingimata ka nende funktsioonid üheselt piiratud.

Omamoodi iseäralik on väljend:

Nincs, mint a németnek gatyája 'pole, nagu sakslasel pükse *e* ei ole, puudub'

Selle konstruktsioon on lihtne, koosnedes võrdlusalusest, konjunktsioonist ja laiendatud võrdlusvahendist, mis on vaadeldavate võrdluste hulgas väga sage. Huvitavaks teeb selle just sisu – võrreldakse millegi puudumist.

Võrdluste hulgas on ka paar sellist väljendit, mis sisaldavad rahvaste nimesid n-ö teiseastmeliselt, see tähendab, et rahvanime sisaldab võrdlusvahendiks olev objekt üldiselt, ka väljaspool fraseoloogilist konteksti:

Akkora, mint egy cső törökbúza '(suur v väike) nagu türginisu (*e* maisi) tõlvik *e* öeldakse vastsündinu kohta'

Kevés (vagy), mint törökmézbén a janicsár '(sa oled) sama vähe, nagu türgimee (*spets. maiustus*) sees janitšari *e* mahategemise, ülalt alla vaatamise väljend: (sa) ei saa sellest aru, nõrk (oled), (sa) ei ole piisavalt hea'

Kényes, mint a cigánybíró 'upsakas nagu mustlaskohtunik *e* upsakas, ninakas'

Úgy kojtol ('füstöl'), mint a cigánykémény 'Tossab (suitseb) nagu mustlaskorsten *e* (piip) tossab kõvasti'

Siinses võrdluste analüüsis on ülevaade nende väljendite struktuurist vaid töö aluseks oleva materjali alusel ning tehtud seega algust nende klassifitseerimisega. Kui võtta vaatluse alla laiem fraseoloogiline materjal, saaks kindlasti ka ungarikeelsed võrdlused üsna täpselt ja terviklikult süstematiseerida.

2.3.7. Intensiivistavad lausetarindid

Nagu võrdluste rühmagi juures mainitud, on nendega väga sarnased intensiivistavad lausetarindid. Need on niivõrd sarnased, et selliseid tarindeid on käsitletud ka võrdluste alaliigina. Nii leiab oma fraseoloogiakäsitluses T. Forgács, kes enda võrdluste käsitluse juures väidab, et erialakirjanduses on nendest vähem räägitud ning isegi seda, et selliste väljenditega võib kohtuda peamiselt internetikogudes, et sellised väljendid tuleks lihtsuse huvides samuti võrdluste alatüübina arvestada.

Intensiivistavad lausetarindid on sellised kõrvallausesse sobituvad fraasid, mis muudavad esitatud väite intensiivistavaks või jõuliseks kujundiks, need on tavaliselt pealause predikaadi vm lauseliikme vabad laiendid ja kuuluvad sisult kogu pealause juurde. Tähtsuse järgi jagunevad need neljaks tüübiks: temporaal-, konditsionaal-, kontsessiiv- ja konsekutiivfraasid. (Baran 1999: 63)

kontsessiivfraasid (eesti keeles kas-või-konstruksioon)

See on üks fraasitüüp, mille abil saab väidetavat intensiivistada. Kontsessiivfraasi sisaldav lause koosneb sageli pealiikmena väitest, kas-või-konjunktsioonist ja intensiivistavast osast (Baran 1999: 64). Sageli on sellistele väljenditele iseloomulik, et see sisaldab võimatuse-kujundit, mis muudab eriti mõjusalt intensiivseks tegeliku olukorra, millele viitab:

még ha (ótvaros) cigánygyerekek potyognak v. esnek is az égből 'kukkugu v sadagu taevast või (räpaseid) mustlaslapse e *sadagu (kas) või vene poisikesi (alla)* e igasugusele takistusele vaatamata'

Samas leiab vaatlusalusest materjalist ka näite, kus tegu ei ole millegi võimatuga. Esimene neist sisaldab rahvusenime teise astmena, sõnas *cigánykerék* „hundiratas”:

Nem bánom, ha cigánykereket hány is 'visaku või mustlasratast ('hundiratast'), mind ei huvita e tehku mida iganes, ma ikkagi ei tegele temaga, ei luba talle (midagi)'

Järgmises väljendis on verb konditsionaalis:

Megenném már a cigányasszony főztjét is 'Sööksin kas või mustlasnaise tehtud toitu olen nii näljane'

Teatav keerd tekib nendesse fraasidesse sellest, et intensiivistavas osas sisalduv võimatuse-kujund kinnitab, et sellele eelnev väide kindlasti just kehtib.

konsekutiivfraasid (eesti keeles nii ... et-konstruktsioon)

Just seda laadi näited toob T. Forgács, kui ta räägib sellest, et sellised väljendid peaksid olema arvestatud võrdluste alla kuuluvaks. Ma siiski leian pigem samuti kui eesti uurijad, et nende konstruktsioon on piisavalt erinev võrdlustest. Nii võrdlustes kui seda laadi tarindites võivad ungari keeles korduda küll fraasi alustavad sõnad, nagu *olyan, akkora, annyira*, ent võrdluste korral on predikaat (mis võib olla elliptiline, *olema*-verbi korral enamasti ongi) mõlemal pool konjunktsiooni sama, intensiivistavate lausetarindite korral aga järgneb sidesõnale mis tahes muud predikaati sisaldav kõrvallause, mis on ka enamasti pikem kui võrdluste puhul.

Nii võrdlused kui ka konsekutiivfraasid väljendavad eelkõige asja või teo kvaliteeti. A. Baran toob välja M. Kuusi käsitlest, et erinevus seisneb selles, et kui võrdlus väljendab üksnes kvaliteeti, siis konsekutiivfraas ka kvaliteedi astet (Baran 1999: 63).

akkora tuskó, hogy Moszkváig lehet vele fűteni a gőzmozdonyt 'selline känd (e mühakas), et temaga saaks kütta auruvedurit Moskvani välja'

annyira hülye, hogy ha a hülyeség hajtaná a biciklit, kontrázva menne fel a Himalájára 'nii loll, et kui lollus lükkaks jalgratast edasi, läheks see ka pidurdades üles Himaalajale välja'

Barani jaotisesse kuulvad lisaks käsitletutele ka konditsionaal- ja temporaalfraasid. Esimene neist sisaldab tingimuslikku konstruktsiooni *kui...*, *siis*. Kõrvallause võib sisaldada sidesõna *kui* või olla ka ilma selleta, vasteks on enamasti *siis*. Mõned sellised väljendid on funktsioonilt suurustamised ning need võivad sisaldada võimatuse-

kujundit. (Baran 1999: 64 jj) Vaatlusalusest materjalist sellist väljendit ei leidnud, küll aga on kindlasti huvitav märkida, et just sellesse tüüpi kuulub näide eestikeelsest rahvusstereotüübi kasutamisest: *kui jumal pole lätlane, läheb see asi korda* (EKF AB). Üldse on see rühm olemuselt selline, et julgeksin pidada seda, et rühmal ei ole valimis esindajat, eelkõige juhuseks, mitte, et sellise moodustumine olnuks ungari keeles võimatu või ebatõenäoline.

Sidend *kui* näitab pea- ja kõrvallause ajalist suhestatust, mida omakorda konkretiseerivad korrelaat ja/või osalause grammatilised ajad, leksikaalne koosseis ja kontekst (Baran 1999: 65). Nagu öeldud, saab eraldi vaadelda ka temporaalfraase, mis sisaldavad *kui*-konjunktsiooniga algavat temporaalset kõrvallause ja fraasistunud, sageli *nii*-sõnaga algavat pealause (Õim 2003: 26). Peale nende toob Baran välja ka:

1) võimatustarindid (konstruktsiooniga (ei) enne ... enne kui ...), mis tekib enamjaolt absurdikujundi ümber ja mida võib leiduda vanasõnade koosseisus. Tegemist on kahe idee rinnastamisega, millest üks on aktuaalne, teine seda intensiivistav. I. Sarv nimetab neid sisulise komparatiivsusega võrdlusteks (vt nt Õim 2003: 22), ka Baran ütleb, et *enne ... kui* -fraase võib pidada – eitavateks või eitusega tõlgendatavateks – võrdlusteks (Baran 1999: 65);

2) eitavad intensiivfraasid (konstruktsiooniga ei... -ki/-gi), mis sisaldavad eitussõna ning -ki/-gi-partikliga kujundit, viimane neist lisab väljendile intensiivsuse (*ei liiguta lillegi*). Selline liide on kui *nii-et*-konstruktsiooni lühenemisel või analoogial tekkinud ning sageli esinevad need ühes ja samas väljendis (Baran 1999: 65 jj).

vkí A bécsi kapun se tudna bemenni 'ta ei suudaks Viini väravatestki läbi minna *e* nii purjus, et ei suuda käiagi'

Ka selle fraasi ette on mõeldav lause esimene osa: *annyira részeg, hogy... ('nii purjus, et...')

Peale loetletud fraaside, mille kohta töö aluseks olevast valimist jällegi näidet ei ole, on aga veel üks tüüp eitavaid intensiivfraase – selline, millest puudub tähendus „isegi mitte”. Seda esindavad valimis nt järgmised väljendid:

Én se most jöttem Ceglédreől a hat huszassal. 'Ega minagi praegu Ceglédist tulnud kuus kahekümnesega *e* hoiatuse väljendamine: ega mind nii lihtsalt ka petta saa'

Ő sem most jött Monorról (biciklivel). 'Ega temagi just praegu Monorist tulnud (jalgrattaga) *e* mitte kergeusklik, mitte kergesti petetav inimene'

Róma sem egy nap alatt épült. ~ Rómat sem egy nap alatt építették. 'Roomatki ei ehitatud ühe päevaga *e* mingi suurema töö lõpuniviimiseks on vaja rohkem aega'

Baran ütleb, et sellised hinnangulist aspekti sisaldavad eitusega väljendid mõjuvad vanasõnalistena (Baran 1999: 66). Kui viimane toodud näidetest minu arvates tõepoolest selliselt mõjub, siis kaks esimest tunduvat vähem – võimalik, et nende puhul on tajutav teatud uuema aja slängilisus, igal juhul aga tundub tugevam nende intensiivistamise funktsioon. Sageli on sellised laused mingite võrdlusstruktuuride eitused ning eeldavad taustteadmisi (Baran 1999: 66).

Iseseisvad fraaslaused

2.3.8. Parenteesifraasid

Parentees ehk kiillause ehk kiil on osalause, mis on ülejäänud lausega grammatiliselt seostamata ja esineb lauses üldlaiendina, väga sageli on need vaeglaused (EKK 2000: 434). Kiil on lausesse lisatav või sealt eemaldatav, ilma et see ülejäänud lause struktuuri lõhuks. Kiilul on selle lause suhtes, millesse ta kuulub, peamiselt kaht laadi sisufunktsioone, väljendades kõneleja suhtumist või kommunikatiivseid taotlusi või lisades sisulisi kommentaare; esimese juhul neist on väga sageli kiilus struktuur ja sõnastus kinnistunud (*a fene egye meg '~pagan võtku'*) (Baran 1999: 67). Tuleb nõustuda Baraniga, kes ütleb, et ühelt poolt mõjutavad sellised kiilud lausega väljendatavat tervikuna, toimides selliselt lausemäärusena, teisalt aga on neil selge hüüatuse funktsioon. Baran pakub välja, et piiri parenteesifraasi ja hüüatuse vahele

võiks tõmmata lähtudes kriteeriumist, et esimene neist vajab lauset, kuhu vaba ainesena liituda ja mida intensiivistada, samas kui hüüatuse tundemõju ei pruugi rõhutada teist mõtet (*Jesszum pepi! 'Isver!'*) (Baran 1999: 67). Parenteesifraase kui väga elliptilisi fraase vaatluse materjali hulgas ei leidu, mis on ka üsna ootuspärane, kuna rahvuste ja kohanimesid sisaldavad kinnistunud väljendid kipuvad valdavalt pikema või keerulisema struktuuri ja teistsuguste funktsioonidega olema.

2.3.9. Hüüatused

See rühm hõlmab Barani klassifikatsioonis hüüatusi, manamisi, soovimisi, siunamisi, kurtmisi jne. Sellised väljendid võivad olla stereotüüpsed, mingis kindlas vormis kinnistunud hüüatused ja pikemad, täiendi saanud väljendid (improvisatsiooniliste lisandustega). Siia kuuluvad (lühemad) hüüdfraaslaused, mis sisaldavad desementiseerunud nimisõnafraasi (*Oi sa poiss! Taevake!*) ja väitlausepärased laused, mis on sageli elliptilised (*Cigánytól szenet! 'Mustlaselt sütt!'*, *Félre zsidó, paraszt jó! 'Kõrvale juut, talumees tuleb!'*). (Baran 1999: 67)

Vaatlusaluses materjalis hakkavad silma väljendid, milles enamasti esineb ka verb, sh olema-verb, mis on kolmandas pöördvormis Ø-kujuline:

Ez milyen cseh szlovák! 'Milline *tšehhoslovakk (see on)! *e* ülalt alla vaatamise, mahategemise väljend: väga halb'

Micsoda falu (az a) Bécs! 'Mis imeküla see Viin siis on *e* mis (ime)asi see on?!'

Most már Hawaii van! 'Nüüd on juba Hawaii *e* rahulolu väljendus: nüüd on juba kõik korras, valmis, võime lubada endale naudinguid'

(tuleviku vorm:)

Lesz még Budán kutyavásár! 'Küll peetakse Budas veel koeraturgu *e* küll tulevad veel ka paremad ajad'

(eitavad vormid:)

Nem oda Buda! 'Buda ei ole seal *e* tagasijamamise, tagasilükkamise väljendus: sellest ei ole juttugi; see ei saa olema nii, nagu sina arvad, tahad!'

Nem oda Buda, ahol Pest! 'Buda ei ole seal, kus Pest!'

Ez nem Amerika! 'See ei ole Ameerika! *e* kerge etteheite, peatamise väljendus: on eksitus arvata, et siin on kõik võimalik'

Ent on suhteliselt rikkalikult mitmeid muidki tegusõnu:

Hiszi (v láttá v tudja) a tatár! 'Tatarlane usub (v nägi v teab)! *e* eituse, tagasijamise väljend: usun (v nägin v tean) ma jah! ~ ei usu (v ei näinud v ei tea)'

Több is veszett Mohácsnál! 'Mohácsis kaotasime rohkemgi *e* veidi naljatades, veidi kibe lohutus: ära kurvasta, on sellest hullematki juhtunud'

Tőlem tótágast is állhatsz! 'mu poolest seisa või *tót*'i-harki! *e* ükskõiksuse, tagasijamise väljendus: sa võid teha, mida tahad, mind ei huvita, ma ei tegele sellega'

Nekünk Mohács kell! 'Meile on Mohácsit vaja *e* pessimismi väljendus: ungarlased on vastuvõtlikud pessimismile, kuna ajaloo jooksul on sageli neid tabanud/tabab lüüasaamine'

Most Bécs, Buda mindjárt összedül! 'Nüüd vajuvad kohe ka Viin ja Buda kokku *e* (no) tegelikult see polegi nii suur asi'

Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt! 'et ei oleks nii, et kettsild voolaks Doonau all *e* vestluspartneri v kolmanda isiku tuline kriitika v mahategemine, märkus, et see peaks oma väärtushinnangud korda seadma'

Verb võib olla imperatiivis:

Hordja (Vigye) el a tatár! 'Tatarlane kandku (viigu) ära *e* ärritunud sooviavaldus, äraajamise väljend'

Vigyázó szemetek Párizsra vessétek! 'heitke oma tähelepanelik pilk Pariisile *e* jälgige (kedagi) tähelepanelikult, jälgige väga hoolega (kedagi v midagi), näidake (selle vastu) elavat huvi üles'

Riktáj cigány, jön a király! 'Sirgu mustlane, kuningas tuleb! *e* aja end sirgu, pane tähele!'

vesszen a törökre 'mingu (see) või türklasele *e* ei tegele sellega (ei hoolitse selle eest), mingu või rikki v hävigu'

Verb konditsionaalis:

Nem adnám Bécs városáért! 'ei annaks ka Viini linna eest ära *e* ei annaks mitte millegi eest (ära)!'

Nagu näha, on need kõik pikemad laused. Teistes erineva, lühema konstruktsiooniga on aga väljend:

Cigánytól szenet! 'mustlaselt sütt! *e* ei tohiks temaga kaubelda' (Lugos)

Seejuures tuleb aga samuti märkida, et tegemist on variandiga pikemast lausest:

Cigánytól szenet, macskától hájat bajos venni 'kahtlane on osta mustlaselt sütt, kassilt (kõhu)rasva *e* ei tohiks osta kasutatut vaid sellelt, kellel on palju'

2.3.10. Nimetamised

Iseseisvate fraaslausete hulka kuuluvad ka nimetamised, selle kohta on kogutud materjali hulgas paar näidet:

bolygó hollandi 'lendav hollandlane *e* rahutu inimene, inimene, kes ei leia kusagil asu'

őrült spanyol 'hull hispaanlane *e* narrustega tegelev inimene'

Üksikisikule suunatud nimetamisi nimetab Baran nn sõimufolklooriks. Need on vabalt situatsiooni sobituvad fraasid, milles väljendatud tegevus on sageli alandav või väljanaerev. Tegemist on keele ühe afektiivseima ainesega. (Baran 1999: 68)

Nimetamised võivad sisaldada nt atribuudikonstruktsioone, mida esindavad ka käesoleva töö materjali hulgas leiduvad näited. Täpsemalt on antud juhul tegu verbi infiniitsete vormide – partitsiipidega (üks konstruktsioon, mis väljendab minevikus toimunu tulemust ja mida eesti keeles väljendab nud-/tud-kesksõna, ungari keeles aga lõpetatud partitsiip, mille tuletusliide ühtib mineviku tunnusega -t/-tt/-ott/-ett/-ött, ning teine, mis väljendab samaajalisust, tunnusega -ó/-ő), mis täidavad lauses adjektiividele sarnast osa, nii et selliselt võttes on vormiliselt tegu atribuudifraasidega, täpsemalt adjektiivatribuutidega.

2.3.11. Analüüsi tulemustest

Ungariskeelse materjali käsitlemist lähtuvalt A. Barani klassifikatsioonist võib pidada üldiselt tulemuslikuks selles mõttes, et mingit väga olulist erinevust või lõhet kahe vahel ei tekkinud. Klassifikatsioon sisaldab küll selliseid rühmi, millele materjalis leitud vaevu või ei leidunud üldse esindajat, ent tehtud analüüsi alusel on võimalik need olukorrad loogiliselt seletada ning võib üsna julgelt teha oletusi ungari keele fraseoloogilise materjali kohta üldiselt.

Kõige põnevam on küsimus nominatiivfraasidest, mille puhul näib, et määravaks saab erinevus kahe keele loogika ja mehhanismide vahel. See on üks peamisi rühmi, mille täpsemaks määratlemiseks ungariskeelsete fraseoloogiliste väljendite klassifitseerimisel tuleks kindlasti minna edasi laiema, teist laadi näitevara uurimisega. Sama kehtib ka parenteesifraaside puhul, sest selle välja mittekatmise põhjenduseks on suure tõenäosusega nende fraaside sisuline ja struktuuriline olemus – ei ole lihtsalt kuigi tõenäoline, et selliste elliptiliste väljendite hulka kuuluks mõni etnostereotüüpi sisaldav või kohta väljendav fraas.

Mõne rühma juures võib väljendite puudust pidada mõnevõrra üllatavamaks (nt mõni intensiivistavate lausetarindite allrühm), ent nende puhul on igal juhul võimalik ette kujutada, et keeles saaksid sellised väljendid eksisteerida ning esindamatus siinses valimis võiks olla pigem juhuslikku laadi.

Kõige rikkalikumaks rühmaks osutusid võrdlused, nagu neid on ka kogu eestikeelses aineses, selgepiirilisel määratletavas fraseoloogia osas, kõige rohkem. Huvitavamaid keele struktuurist lähtuvaid väikseid erinevusi tuli esile atribuudi- ja verbifraaside käsitlemisel.

3. Sotsiaalne aspekt

Peamiselt rahvaste, aga ka mõnedest kohanimesid sisaldavatest väljenditest rääkides ei saa täielikult mööda minna ka sotsiaalsest aspektist. Selline analüüs ei ole küll käesoleva töö põhieesmärgiks, ent pean oluliseks siiski teha lühike sissevaade ka sellesse teemasse.

Vanasõnade ja kõnekäändude puhul on üheks küsimuseks see, kuivõrd nad väljendavad mingi konkreetse inimrühma (rahva, keele kõnelejate vms) maailmavaadet, mõtteviisi, ka sotsiaalseid norme (nt *Magyar ember evés közben nem beszél. 'Ungari inimene (ungarlane) süües ei räägi'* vrld *Süües ei räägita*). Sellises käsitluses tuleb alati tähele panna, et paljud sarnased vaated on keele- ja rahvaülesed. Ent omaette teatavaid tendentse väljendava rühma moodustavad siin just käesolevas tööski esinevad väljendid – need, mis sisaldavad rahvustega seotud stereotüüpe. Väga sageli on need negatiivse alatooniga, kindlaks kujunenud arvamused ühest või teisest rahvast, rahvarühmast, nende omapäradest, kajastades erinevate rühmade vahelisi suhteid, nt *Felöltözött nagy cifrán, mezítláb, mint a cigány ('uhkelt riides, paljajalu nagu mustlane')*; *Leszre (voltra) nem ad a zsidó ('saab-olema eest (oli eest) juut ei anna')* ühelt poolt ja *Lengyel, magyar – két jó barát, együtt harcol, s issza borát. ('Poolakas ja ungarlane – kaks head sõpra, koos võitlevad lahingus ja koos joovad veini')* kui positiivne näide teisest küljest. Ungari keeles võib leida seda laadi materjali rikkalikult, iseäranis palju on kahtlemata negatiivse stereotüübi väljendeid seoses mustlastega. Sama kehtib ka osa kohanime kohta, siin vaadeldutest iseäranis Bécsi ('Viini') (*Sokat végeznek Bécsben, de elrontják az égben*), aga ka mõnede oma kohanime, nt Ceglédi puhul.

Selliste väljendite probleemistikust on kirjutanud nt autorid Lynne Ronesi (, 'Mightier than the Sword': A look at Proverbial Prejudice", 2000), folklorist Alan Dundes (, "Slurs International: Folk Comparisons of Ethnicity and National Character", 1975), Wolfgang Mieder (, "Proverbs in Nazi Germany: The Promulgation of Anti-Semitism and Stereotypes through Folklore", 1982) ja teised. Neis on muude hulgas leidnud käsitlust

laiemalt sellised teemad nagu stereotüübid, rahvuslikud iseloomujooned, etnotsentrism ja eelarvamus. (Mieder 2004: 138) Alan Dundes on kirjutanud ka laiemalt identiteedi ja folkloristika vahelistest seostest, sh ka rahvuslikest stereotüüpidest folklooriaineses. Ta väidab, et just folkloori kaudu väljendatakse stereotüüpe enim ja isegi seda, et sageli saadakse just mõne folkloorivormi kaudu esimene mulje mõne teatud tunnuste alusel määratletud inimrühma kohta (Dundes 2002: 56) Stereotüüpe sisaldava folkloristilise materjali puhul on kaks külge, millest lähtuvalt teemat vaadelda – ühelt poolt küsimus sellest, kuidas vastavad need rühma tegelike iseloomuomaduste kohta, teiselt poolt aga tuleb välja, et rühm või selle esindajad võivad neile osaks saanud stereotüüpe ka ise n-ö uskuma hakata ja veelgi enam – sellele vastavalt või just vastanduses (vastanduse kaudu) ennast väljendama, käituma.

W. Mieder käsitleb oma raamatus „Proverbs: a handbook.“ (Mieder 2004) ütlust „*Ainus hea indiaanlane on surnud indiaanlane*“, mille ungarikeelse vaste võib leida ka käesoleva töö lisast (kui ühes uuemas, tänapäeval käibivamate vanasõnade kogus ära toodu, kasutatav ülekantud tähenduses vaenlase kohta, vt. lisa). Sellel väljendil, nagu kõigil sarnastel, on äärmiselt tugev ajalooline, sotsiaalsete vastuolude taust. Väljendi sünni nähakse selgelt 19. sajandil Ameerikas toimunud indiaanlaste tagakiusamise, hävitamise sündmustes. Miederi järgi omistab enamik leksikograafe selle lause kindral Philip Sheridanile (aastast 1869), ent autor toob ära juba aasta varasema tsitaadi James Michael Cavanaugh'lt, kus ta mitmes lauses väljendab väga sarnast mõtet. (Mieder 2004: 62–63) Mieder peab oluliseks rõhutada, et kuigi see väljend on hiljem ajaloos saanud analoogia alusel ka teisi vorme (kujul „*Ainus hea X on surnud X*“), jääb selle taha alati alateadlikult stereotüüp Ameerika põlisrahvas(tes)t. (Mieder 2004: 65).

Ka Tamás Forgács käsitleb etnostereotüüpide teemat oma raamatus „Sissejuhatus fraseoloogiasse“ (mis on suuresti ka selle töö ungaripoolse fraseoloogiakäsitluse aluseks) ja pikemalt käsikirjalises artiklis „*Cigány, zsidó meg a pap, hogy megcsaljon, azon kap...* – avagy: hogyan születik és működik a nyelvi sztereotípiá”. Ungari traditsioonis on äärmiselt levinud eri fraseoloogilise materjali, st kõnekäändude ja vanasõnade päritolu uuringud ja nende lahtiseletused. Seetõttu leiab kõnealuselt raamatust läbivalt eri teemade juures näitematerjali puhul sageli ka viiteid ühe või teise

väljendi teadaoleva või arvatava päritolu kohta. Lisaks on sellele teemale pühendatud tema raamatus eraldi peatükk „Fraseoloogiliste üksuste vanus ja traditsioonistumine” (vt Forgács 2007: 228 jj). Autor toetub seejuures O. Nagy Gábori väitele viimase raamatust „Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete”, kus ta ütleb: „Just seepärast [et sageli on kõnekäändude pärinemise taust üsna hägune ja seletusi on sageli rohkem kui üks – S. K.] on üks kõnekäänuseletuste usaldatavuse, tõepärasuse kriteeriume see, kuivõrd õnnestub meil neid tagasi viia sellise kujutuseloomise käsitluseni, mis on meie keelt ka teiste kõnekäändudega täiendanud” (O. Nagy 1979: 26).

Väljendite päritolu uurimine on siin oluline seetõttu, et sellega seoses leiab etnostereotüüpsuse problemaatika illustreerimiseks hea näite. Ajakirjas Magyar Nyelvőr käsitleb Lajos Kiss 1958. aastal artiklis „Csehül van” (Kiss 1958) kõnekäänurühma *csehül áll – csehül van – csehül jár* (‘kellegi olukord/seisund on/hakkab olema tšehilt e halvasti’) võimalikku päritolu. Seda on läbi aegade selgitatud erinevalt, autor toob välja János Erdely arvamuse („Magyar közmondások könyve”, 1851), et see väljend võiks olla pärit keiser Sigismundi aegadest ja viitavat hussiitide sõdade hävitustööle. Kiss juhib tähelepanu sellele, et need väljendid ilmuvad ungari keelde alles 19. sajandi keskpaigas, ning leiab väljendi päritolu hoopis Tšehhi ajaloos, kolmekümneaastase sõja (1618–1648) ajal seda riiki tabanud katastroofist, millest siis kuuldus jõudnud ka Ungari pinnale ning kujunedes kirjanduslikus keelekasutuses, jäänud ka ungari keelde. Seal samas ajakirjanumbris aga vaidleb Kissile vastu O. Nagy Gábor (O. Nagy 1958), lükates ümber ka selle seletuse. O. Nagy juhib tähelepanu mitmele tähtsale asjaolule: esiteks esineda vaevu selliseid kõnekäände, mille aluseks oleks Ungari riigi enda ajaloosündmused (üheks näiteks on siin *Több is veszett Mohácsnál* ‘Mohácsis kaotasime rohkemgi’), ent sellest, et teiste rahvaste ajalooga seotud sündmused oleks fraseoloogilise väljendi aluseks muutunud, ei ole üldse näiteid. Seepärast leiab ta, et selle väljendi tähendust *halvasti* tuleks võrrelda teiste idiomaatiliste väljenditega, milles mingi rahvuse nimetus esineb. Võrdlusmaterjaliks on toodud väljendid *cigányútra* (*cigányutára*) *megy/jut/szalad* (‘(sööb, jook) läheb~lippab~eksib mustlastänavale~mustlasteed, ~ lippab mustlasrivvi e neelab valesti, nii et toit jääb kurku kinni või läheb hingetorru’; ent väidetavalt varem siiski üldisemat kehvasti minemist tähistanud), *tótágast áll* (‘seisab tót’i-harki e tagurpidi’) ja *zsidó* (‘juut,

kontekstis: mängukaart, mis on pakis teiste suhtes valepidi”), ning seega tehtud järeldus, et ungarlased armastavad väljendites, mis peaksid väljendama seda, et miski ei ole hästi, õigesti või nii nagu harjutud või soovitud, kasutada teiste rahvaste nimetusi. Tamás Forgács toob sarnaseid näiteid ka teistest keeltest, mis näitab, et see pole ainult ungari keeles nii (Forgács 2007: 237).

Kuigi ma leian ühelt poolt, et O. Nagy Gábori poolt toodud võrdlused ja tagasimineku väljendite tähendusele, st nende põhjal tehtud järeldus võib tunduda väljendi päritolu selgitamisel ka pisut vägivaldne (minu taju järgi on osaliselt tegemist siiski erinevat laadi väljenditega) ja võiks isegi spekuloida, et kui oma riigi ajaloosündmustest on mõni üksik saanud kõnekäänu aluseks, siis miks ei võiks olla sarnast üksikjuhtu mõne teise riigi ajaloosündmusega, mis on mingist otsast Ungaris kuulsust kogunud, siis tegelikult olen ma tema käsitlemisega üldjoontes nõus, iseäranis sellega, et valdav osa teiste rahvaste nimesid sisaldavatest väljenditest on tõepoolest negatiivse konnotatsiooniga, etnostereotüüpselt halvaga seotud. Samas ei tohiks ära unustada ka ülal nimetatud kuulsat riimi ungarlaste ja poolakate sõprusest ~ vennlusest, mida, tõsi küll, peetakse maailmas üsna ainulaadseks.

Üldiselt peetakse seda laadi väljendeid ka folkloristide poolt äärmiselt taunimisväärteteks. Nii väidab ka Mieder näiteks toodud indiaanlasi puudutava ütluse kohta, et nii kaua, kuni ei kao eelarvamuslik suhtumine, elab ka see ütlus edasi. (Mieder 2004: 69) Selliste väljendite puhul on oluline küsimus piiridest. Seostub ju teema ka näiteks teise folkloori vormi – naljade, anekdootidega – kas peaks keelustama poliitilise korrektsuse huvides kõik? Ilmselt võib mingil määral põhjendada selliste väljendite taunimisväärsuse tunnustamist ja teema tõsisemalt võtmist teatava maailmas täheldatud (infotühiskonna poolt toetatud) ksenofoobiliste ilmingute üha laiemas (üha suurema kajastatuse) levikuga.

Pejoratiivse kasutuse tõttu on muutunud korrektse kasutuses taunitavaks enamikus keeltes sõna *neeger* väljendamas afro-ameeriklast ning Ungari ühiskonnas selgelt eksisteeriv paralleelne nähtus, et sõna *cigány* tähenduses *mustlane*, mis on saanud liiga valdavalt pejoratiivse tähenduse, kasutamine on keelatud ja nõutav on selle rahva

kutsumine *roma*'deks. Kui võrrelda samas nt Ballagi 1855. aasta köidet ja uuemaid selliste väljendite kogusid, on ka näha, et tugevaid stereotüüpseid väljendeid sisaldavaid väljendeid on varasemas raamatus rohkem, hilisemas vähem – nii et mingil määral võib ehk täheldada ka nende vähenemist (või siis on tegu transformatsioonidega – ksenofoobiat väljendatakse nt rohkem anekdootidega vms ning kuigi olemas, ei jõua need vastavatesse sõnastikesse).

Laiemas (ja mõnes mõttes ka just sügavamas) plaanis on minu arvetes peamiselt tegemist sotsiaalsete küsimustega ning jäägu arutleda selle ala spetsialistidele, siiski on näha, kuidas sellised nähtused ja protsessid on väga tihedas vastastikustes suhetes keelega, selle kasutusega.

Kokkuvõte

Fraseoloogia on nii keeleteaduses kui ka folkloristikas üks selliseid valdkondi, mis just temaatika ja selle käsitluste kirjuse tõttu endiselt paljudele uurimisainest pakub. Selle mõistmiseks on äärmiselt oluline tunda tausta, sh uuemaid arenguid, mistõttu töö alguses annan ülevaate tähtsamatest autoritest ning ikka veel mitte päris selgepiiriliste mõistete olulisematest käsitlustest eri keelte traditsioonides, samuti püüdes määratleda sellega alused, millest pean sobivaks enda töös lähtuda.

Selles magistritöös võrdlen uuemaid fraseoloogiakäsitlusi eesti ja ungari keeles. Need on läbi aegade arenenud kumbki eraldi, ent mõjutatuna muudeski keeltes kirjutavatest tähtsamatest autoritest omavad siiski ka mitmel puhul ühisosa. Teiselt poolt on ka eesti ja ungari keele struktuurides üks jagu sarnast ja teine erinevat. Seepärast on töös võetud vaatluse alla kindlate sisuliste tunnuste alusel välja valitud ja kokku kogutud ungarikeelne fraseoloogiline materjal (sisaldab koha- ja rahvuste nimesid) ning püütud vaadelda seda Eesti uurijate viimaste aegade käsitluste valguses. Materjal on kogutud hulgast sõnaraamatutest ja muudest vanasõnade, kõnekäändude ja fraseoloogia- raamatutest. Analüüsi aluseks on Anneli Barani fraseologismide süntaktilis-stilistiline liigitus, mille olen leidnud kõigist fraseoloogiakäsitlustest sobivaima ning leian, et see vääraks kindlasti tutvustamist ka ungarikeelse materjaliga töötajatele. Kuna äärmiselt suure osa kogutud väljenditest moodustavad võrdlused, on nende käsitlusel eeskujuks Katre Õimu põhjalikud võrdlustealased tööd.

Selles töös olen teinud algust püüdlusega rakendada mõnd sarnast klassifikatsiooni ungarikeelsele fraseoloogilisele materjalile laiemalt ning leida võimalikke kitsaskohti või probleeme, mis võiksid sellise püüdluse korral ette tulla. Üldiselt ei ole suur osa fraseoloogilisest materjalist eri keeltes nii erinev, et selliseid üldistus- või kohandamis- püüdlusi ei oleks mõtet teha. Seda kinnitab ka töö tulemus, millest on näha, et suuremad erinevused ilmnevad peamiselt vaid eri klasside sees, tulenedes keelte struktuurilistest eripäradest. Kuna klassifikatsioonis on mõned rühmad, mida töö aluseks võetud valim ei kata üldse – küll loogiliselt põhjendatavatel, küll arvatavatel

juhuslikumatel põhjustel –, siis ei saa küll veel kindlalt väita, et selline klassifikatsioon võiks olla ungarikeelse fraseoloogilise materjali jaoks sama sobilik lahendus kui eesti fraseologismide puhul, ent pean positiivseid tulemusi siiski tõenäoliseks. Selleks annab alust ka asjaolu, et valimis leiduva materjali hulgas on tervikuna ehk vaid nominatiivfraaside rühm selline, mille sobivust ungarikeelsete väljendite analüüsil tuleks uurida laiema materjali põhjal. Tuleb arvestada asjaoluga, et ka aluseks võetud klassifikatsioon ei taotle päris kogu fraseoloogilise materjali täielikku katmist, peamiselt on see võimatu suure hulga variantide ja piiride ebaselguse (nt vanasõna ja kõnekäänu vahel) tõttu. Käsitletud materjali hulgas võib peale nimetatut tuua veidi problemaatilisema rühmana välja mõned vanasõnalaadsed jms lausekujulised üksused, mis osalt paigutuvad Barani klassifikatsioonis mõnda iseseisvate fraaslausete rühma, mille allrühmad võivadki olla üsna laiad ja paljuliikmelised, ent siinkohal võib ehk õnnestunuks pidada ka nt Forgácsi klassifikatsioonis esinevat situatiivsete klišeede rühma.

Töö aluseks valitud keelendid sisaldavad muuhulgas ka suurel määral (rahvus)stereotüüpe. Töö viimane osa teeb lühikese sissevaate ka sellesse problemaatikasse, heites valgust selliste väljendite võimalikule päritoluseletusele ning jõudes poliitilise korrektsuse teemani välja. Tuleb kindlasti rõhutada, et töö aluseks oleva materjali hulgas on palju selliseid väljendeid, mis enam ammu ei käibel ei ole, mida ei tunta. Need asenduvad aja jooksul küll ka uuematega, aga mingil määral võib täheldada, et rahvusstereotüüpe võetakse piisavalt tõsiselt, nii et nende kasutamisele on tekkinud vastaseid või vähemalt on hakatud mitmeid pejoratiivseid väljendeid avalikult taunima.

Nagu eelpool ka viidatud, oleks järgmise sammuna huvitav täpsustada töö aluseks olnud klassifikatsiooni sobivust laiema ungarikeelse fraseoloogilise ainese käsitlemiseks. Seda võiks teha klassifikatsioonis nõrgemalt esindatud rühmade võimaliku ungarikeelse sisu väljaselgitamiseks. Samas võiks seejuures lähtuda pigem ainesest endast, et ükski oluline nüanss selles keelendivaras märkamata ei jääks ning et saada võimalikult täpsed ja kõikehõlmavad tulemused.

Helység- és nemzetiségneveket tartalmazó kifejezések frazeológiai vizsgálata a magyar nyelvben

Összefoglalás

A tulajdonnevekből képzett nyelvi formák érdekes része a szókinsnek, különösen azoknál a kifejezéseknél, amelyeknél a szó eredeti funkciója megváltozott. Új kifejezéseknél a tulajdonnevek alkalmasak lehetnek a szókins bővítésére, a nyelv gazdagítására. Szakdolgozatom a helységek és nemzetiségek nevét tartalmazó frazeológiai egységeket vizsgálja a magyar nyelvben, és egy körülbelül 380 magyar kifejezésből álló listán alapszik, melyet magam állítottam össze (lásd a Mellékletet). A kutatás tárgya a helységek és nemzetiségek nevét tartalmazó frazeológiai egységek, amelyek a frazeológiai kutatásoknak hagyományosan nem központi témája, azonban éppen ezért tárulhat fel azok új aspektusa.

A frazeológia széles, interdiszciplináris kutatási terület, nyelvészek és néprajzkutatók egyaránt nagy figyelmet fordítanak rá. Dolgozatom első része a meglehetősen változatos frazeológiai kutatásokat tárgyalja a magyar és az észt nyelvben, és eligazítást nyújt – a maga keretein belül – a frazeológiai kutatások terminusai és hagyományai közt.

A dolgozat második része az összegyűjtött magyar nyelvű nemzetiség- és helységneveket tartalmazó kifejezésekre fókuszál. Az elemzések a modern frazeológiai kutatásokon alapulnak, különösen az Anneli Baran által javasolt osztályozáson. A kiindulópont az olyan frazeológiai egységek strukturális különbségeinek vizsgálata volt, amelyeket egy egyedi jellegeztességgel rendelkező alaptól válogattam, és azt igyekeztem megmutatni, hogy az említett egységek miként helyezkednek el az általam választott osztályozási metódus keretében, figyelembe véve, hogy az osztályozás az észt nyelvre született, az elemzett anyag azonban magyar nyelvű. A dolgozatnak ebben a részében röviden bemutatom a tárgyalt nemzetiség- és helységneveket tartalmazó kifejezések szociológiai aspektusát is, vagyis azt, ahogyan a frazeológiai egységek,

valamint azok használata bizonyos sztereotípiák kialakulását eredményezik, illetve fordítva: amint rögzült sztereotípiák a frazémák alakulásában szerepet játszanak.

Az elemzés rámutat, hogy a két nyelv közötti különbségek ellenére a frazeológiai anyag még mindig eléggé hasonló ahhoz, hogy általános konzekvenciákat vonhassunk le annak az osztályozási módszernek a segítségével, mely ugyan más nyelvre lett bevezetve, de legalábbis a magyar nyelvű nemzetiség- és helységneveket illetően nagyrészt helyesnek, alkalmazhatónak bizonyult. A kutatás következő, ugyancsak érdekes és újszerű fázisa az lehet, hogy megvizsgáljuk, a módszer miként használható más frazeológiai egységek osztályozásában.

Research into phraseology based on linguistic forms derived from place and nation names in Hungarian

Summary

Linguistic forms derived from proper names are an interesting part of a language's vocabulary, especially those where the original function of the word has changed. Using proper names in creating new linguistic forms is one way of enriching a language. This thesis focuses on phraseological expressions derived from place and nation names in Hungarian. It is based on a list comprising *ca* 380 Hungarian expressions which was collated by the author. I selected place and nation names as my object of study because they have not traditionally been the centre of attention of phraseological research, and analysing them could therefore add new aspects to our knowledge.

Research into phraseology is a broad-ranging, interdisciplinary field studied by linguists and folklorists alike. The first part of my thesis focuses on a comparison of the variegated phraseological research in Hungarian and Estonian, mapping both traditional and modern approaches in phraseological terminology.

The second part of the thesis concentrates on analysing the collected data of place and nation names in Hungarian. My analytical approach derives from modern concepts of phraseological research, mainly based on Anneli Baran's system of classification. The idea was to study the structural differences of phraseologisms selected on the basis of a single characteristic and how these units are placed in the proposed framework of classification, considering that the system was developed for Estonian but that the material analysed was from Hungarian. In this section I also provide some insight into the social aspect of the place and nation names, as these phraseological expressions carry a certain stereotypical load.

Analysis showed that despite the differences between the languages, the phraseological material is similar enough for generalisations to be made using the classification approaches developed for other languages; at least, for place and nation names in Hungarian. As my next step, it would be interesting – and novel – to look at how this interlinguistic approach works with other phraseological data.

Tänu sõnad

Selle magistritöö valmimist on toetanud Tartu Ülikooli Sihtasutus Estraveli reisisipendiumiga, Magyar Ösztöndíj Bizottság uurijastipendiumiga ning ka Erasmuse õpilasvahetuse programm. Tänan suurt hulka abilisi: Boglárka Janurikku ja Tamás Forgácsit Szegedi ülikoolist inspiratsiooni ja innustuse eest, Péter L. Vargat ja Gergely Lőrinczit igakülgse nõu ja abi eest. Peale nimetatute olen veel väga tänulik oma perele ja paljudele sõpradele, iseäranis Laurile, kes oli töö kirjutamise ajal mulle suureks toeks.

Kirjandus

- Ballagi, Mór 1855. Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjtemény. Pest.
- Baran, Anneli 1999(a). Kõnekäänud ja fraseoloogia – distinktsiooni võimalikkusest/vajalikkusest. Lohetapja. Pro folkloristica VI. Tartu. Eesti Kirjandusmuuseum. lk 20–24.
- Baran, Anneli 1999. Eesti fraseoloogia põhijoontest ja struktuurist. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis.
- Baran, Anneli 2003. Fraseoloogilise materjali analüüsivõimalustest. Kogumikus: Reetor 1. Uurimusi folkloori lühivormidest. Toim. Arvo Krikmann. Tartu. Eesti Kirjandusmuuseum. lk 9–51.
- Bárdosi Vilmos, Kiss Gábor 2005. Közmondások (3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéj szótára). Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bárdosi Vilmos, Kiss Gábor 2005(a). Szólások. (5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára). Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Békefi, Lilla 2005. A magyar parömiológiai minimum szociolingvisztikai szempontú vizsgálata általános és középiskolás tanulók körében. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Käsikiri.
- Dundes, Alan 2002. Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast. Varrak.
- EKF AB = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas aadressil:
<http://www.folklore.ee/justkui/index.html>
- EKG 1993 = Eesti keele grammatika. II Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn 1993.
- EKK 2000 = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2000. Eesti keele käsiraamat. Teine trükk. Tallinn: Eesti keele sihtasutus.
- EKK 2007 = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Forgács, Tamás 1998. *Cigány, zsidó meg a pap, hogy megcsaljon, azon kap...* – avagy: hogyan születik és működik a nyelvi sztereotípiá. Néprajz és Nyelvtudomány XXXIX, lk 87-105. Ka nt:

http://www.arts.u-szeged.hu/magyar/magyarny/oktatok_tematika/forgacs/0809_1/Cigany_zsido_meg_a_pap.pdf

- Forgács, Tamás 2003. Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult kapcsolatai példákkal szemlélve. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Forgács, Tamás 2005. Állati szólások és közmondások. A felfuvalkodott békától a zsákmacskáig. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Forgács, Tamás 2007. Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Hadrovics, László 1995. Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Kiss, Lajos 1958. Csehül van. in: Magyar Nyelvőr LXXXII, lk 101-102.
- Magyar Nemzeti Szövegtár aadressil:
<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>
- MÉK 2007 = Magyar értelmező kéziszótár, változatlan utánnomás + CD-ROM, 2007. Akadémiai Kiadó.
- MNYÉSZ = A magyar nyelv értelmező szótára I-VII. II. kötet, 1960.
- Mieder, Wolfgang 2004. Proverbs: a handbook. Greenwood press. Westport, Connecticut.
- Muischnek, Kadri 2006. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. Väitekirj. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- O. Nagy, Gábor 1958. Csehül van. in: Magyar Nyelvőr LXXXII, lk 102-107.
- O. Nagy, Gábor 1976. Magyar szólások és közmondások. 2. väljaanne. Budapest. Gondolat Kiadó.
- O. Nagy, Gábor 1977. A magyar frazeológiai kutatások története. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- O. Nagy, Gábor 1979. Mi fán terem. Magyar szólásmondások eredete. 3. kiadás. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Paczolay, Gyula 1985. Magyar-észt közmondások és szólások német, angol és latin megfelelőikkel. Veszprém: VEAB.
- Rozgonyiné Molnár, Emma. 1981. A szólások grammatikai tulajdonságai. in: Magyar Nyelvőr, CV, lk 339–347.

- Rozgonyiné Molnár, Emma. 1982. A szólások és közmondások szövegbe szerkesztése. in: Magyar Nyelvőr, CVI, lk 352–356.
- Somhegyi, Gyula 1988. Monofrazémák magyarban. in: Magyar Nyelvőr, 112. évf., lk 357–368.
- Tóth, Viktoria 2002. Időjárással kapcsolatos magyar–finn–észt frazeologizmusok összehasonlító vizsgálata. Debreceni Egyetem – Bölcsészettudományi Kar, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. Käsikiri.
- Tóthné Litovkina, Anna 1996. Parömiológiai felmérés Magyarországon. in: Magyar Nyelv, XCII, lk 439–458.
- VA AB = Vanasõnade andmebaas aadressil:
<http://www.folklore.ee/rl/date/robotid/leht1.html>
- Vakk, Feliks 1970. Suured ninad murdsid päid ... (Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis). Tallinn: Valgus.
- Vakk, Feliks 1974. Fraseoloogiline ülekanne ja selle tüübid. Keel ja Kirjandus 7/1974. lk 404–411.
- Vöö, Gabriella (toimetaja) 2007. Erdély magyar szólások. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Õim, Asta 1993. Fraseoloogiasõnaraamat. Tallinn. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Õim, Katre 1996. Eesti võrdluste süntaktilisest struktuurist. in: Vaga vares. Pro Folkloristica IV. Tartu. Eesti Kirjandusmuuseum. lk 137–144.
- Õim, Katre 2000. Eesti võrdluste vormist ja sisust. in: Keel ja Kirjandus. 8/2000. lk 558–566.
- Õim, Katre 2000. Eesti võrdluste vormist ja sisust (Järg). in: Keel ja Kirjandus. 9/2000. lk 646–653.
- Õim, Katre 2003. Võrdluste struktuurist ja kujundisemantikast. Reetor 2. Toim. Arvo Krikmann. Tartu. Eesti Kirjandusmuuseum.

Lisa. Kogutud ungarikeelsed väljendid eestikeelsete vastetega

- AMERIKA **amerikai nagybácsi** 'ameerika onu *e* kauge rikas sugulane, kes osutab (abivajajale) materiaalsele toetust'
***Amerikából jöttem, mesterségem címere...** 'Ma tulin Ameerikast, mu ameti nimetus on ... *e* lausung lastemängus, millega mängija näitab mingile (ameti)tegevusele iseloomulikke liigutusi ja nimetab selle tegevuse esimese tähe, ülejäänud peavad ära arvama, mida ta silmas peab' (Bárdosi ja Kiss 2005: 4)
Ez nem Amerika! 'See ei ole Ameerika! *e* kerge etteheite, peatamise väljendus: on ekslik arvata, et siin on kõik võimalik' (Bárdosi ja Kiss 2005: 5)
teise astme:
Úgy beszél, mint Amerika hangja 'räägib nagu Ameerika hääl *e* räägib palju ja ütleb asju, mis ei ole tõesed' (Vöö 2007: 43)
- ANGOL **angolosan kérem** 'palun nagu inglase *e* palun (sind) väga (viisakalt, kenasti)'
angolosan távozik 'eemaldub inglaslikult *e* eemaldub (lahkub) märkamatuks, jumalaga jätmata lahkuma' (Paczolay 1985: 14)
angolra tesz van, släng 'paneab inglisele *e* tapab' (Nagy 1976: 44)
- ARAB **Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul** 'Kes ei oska araabia keelt, ärgu rääkigu araabia keeles *e* kes asjast midagi ei tea/taipa, ärgu tegelgu sellega v ärgu uhkeldagu millegagi, mida tal pole' (Paczolay 1991: 12, Nagy 1976: 44)
- BÁBEL **Bábel tornya** 'Paabeli torn *e* viitab Paabeli torni ehitamisega kaasnenud keelte segamisele ja sellest tulenevale üksteise mittemõistmisele' (Hadrovics: 262)
bábeli zúrzavar 'Paabeli segadus' (Hadrovics: 261)
bábeli nyelvezavar *väljapeetud* 'Paabeli keelsegadus *e* paljude erinevate keelte kõlamine samaaegselt, keeleline kirjusus' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 153)
- BALATON **A börtönben mindenki olyan, mint a Balaton: langyos és homokos. kõnek, nalj** 'Vanglas on kõik sellised, nagu Balaton: leiged ja liivased *e* vanglas võib keegi kergesti homoseksuaalseks muutuda' (Bárdosi ja Kiss 2005: 10)

teise astme:

Kevés (vagy), mint Balaton szeletben a hullámverés. *släng, nalj* '(sa oled) sama vähe, nagu Balatoni batoonis⁴ lainetepeksu *e* ülalt alla vaatamise väljend: sa ei saa midagi (sellest) aru, (oled) nõrk, ei ole piisavalt hea (millekski)' (Bárdosi ja Kiss 2005: 10)

Beborít(a)lak, mint déli szél a szörföst a Balatonba! *släng, nalj* 'Ma käin sinust üle kui lõunatuules Balatoni laine surfajast *e* ähvardamine peksmisega: ole ettevaatlik, või ma peksan sind korralikult läbi' (Bárdosi ja Kiss 2005: 142)

Hullámzik, mint Balaton *tuntud* 'lainetab kui Balaton' (Vöö 2007: 152)

BARANYA vt TOLNA

BÉCS **Micsoda falu (az a) Bécs!** *kőnek* 'Mis imeküla see Viin siis on *e* mis (ime)asi see ikka on!' (Nagy 1976:75)

Most Bécs, Buda mindjárt összedűl! *dial, iroon* 'Nüüd vajuvad kohe ka Viin ja Buda kokku *e* (no) tegelikult see polegi nii suur asi' (Nagy 1976:75)

Nem adnám Bécs városáért! *dial* 'ei annaks ka Viini linna eest ära *e* ei annaks mitte millegi eest (ära)!' (Nagy 1976:75)

Annak jó volna, hogy Bécsbe a vásárra tetűt hajtsan *van* 'Ta sobiks vaid selleks, et täid Viini turule ajada *e* väga aeglane, laisk (inimene)' (Nagy 1976:76)

Egy pénzért Bécsbe hajtaná a tetűt *van* 'Ajaks ühe raha eestki täi Viini *e* väga ihne, kitsi' (Nagy 1976:76)

Belátok Bécsbe *dial, ilustav* 'Ma näen Viini *e* (öeldi naisele/tüdrukule märkuseks, kui ta istus nii, et liiga kaugele seeliku alla oli näha)' (Nagy 1976:76)

Amig otthon ülhetsz, ne menj Bécsbe! *dial* 'Kuniks saad kodus istuda, ära mine Viini *e* ära jäta oma kodu, kui just ei pea' (Nagy 1976:76)

Annyira (oly messze) jár tőle, mint Bécs Budától (Buda Bécsből) *van* 'Ta käib temast nii kaugelt mööda, nagu Viin on Budapestist *e* ei lähe millegi lähedalegi' (Nagy 1976:75)

Könnyeb volna a rák hátán Bécsbe menni, mint övele a jó felől értekezni *dial* 'Lihtsam oleks vähi seljas Viini minna, kui temaga heast suunast (lähtuvalt) arutleda *e* temaga on raske ühist keelt leida' (Nagy 1976:76)

Csodálkozik (álmélkodik), mint a csíki ló Bécsben. 'Imestab (hämmastub) nagu Csíki⁵ hobune Viinis' (Vöö 2007: 222)

⁴ šokolaadi-vahvli batoon tootenimega Balaton

⁵ Ungari ajalooline maakond Transilvaanias, tänapäeva Rumeenias

Jár a szája, mint a bécsi kofának van 'suu käib nagu Viini turumutil e palju vadistama, lobisema' (Nagy 1976:76)

Kurjongat, mint (a) bécsi tyúkász az utcákon van 'röögib nagu Viini kanapidaja tänavatel e karjub valjusti' (Nagy 1976:76)

Olyan (magas), mint a Bécsi torony van 'niisugune (nii kõrge) kui Viini torn e silmapaistvalt kõrge' (Nagy 1976:76)

Olyan száját tátott, mint (v nagy, v akkora a szája), mint a bécsi kapu dial 'ajab suu nii ammuli (v suu on nii suur) nagu Viini väravad e haigutab suure suuga (v väga ülbitsev, räägib liiga kõvasti)' (Nagy 1976:76, Paczolay 1991: 104)

Olyat hazudott, mint a bécsi torony van 'valetas Viini torni jagu e valetas nii et suu suitses' (Nagy 1976:76)

Tele van, mint a bécsi bolt van 'on täis nagu Viini pood e on väga hästi varustatud, sisustatud' (Nagy 1976:76)

Több csibét elvisznek Bécsbe, mint vén tyúkot dial 'Viini viiakse rohkem tibusid kui vanu kanu e sureb rohkem noori kui vanu' (tähendus ei ole kindel) (Nagy 1976:76)

Hol fel, hol le, mint a bécsi nagykerék dial 'kord üles, kord alla, nagu Viini vaateratas e õnn on pöörduv' (Nagy 1976:76)

Henceg, mint a bécsi kutya Pesten. 'suurustab nagu Viini koer Pestis' (Sülelmed) (Vöö 2007: 145)

Annyit ér, mint Bécsben a niks ('nichts') *dial* 'on sama palju väärt nagu Viinis *niks* e ei ole midagi väärt' (Nagy 1976:76)

Annyi ez még Bécsben is dial, nalj 'nii palju on see ka Viinis e on väga täpselt (nt raha)' (Nagy 1976:76)

Bécsben van (lakik) a köszörűse 'tema teritaja (st meister) on (elab) Viinis e väga nüri (lõikeriist)' (Nagy 1976:76)

Bécsben van az eladója dial 'selle müüja on Viinis e peavad paljuks, väga kallis' (Nagy 1976:76)

Csak egyszer esik (esett v volt) Bécsben ebvásár van 'vaid kord peetakse (peeti või oli) Viinis koeralata e inimesele langeb tavaliselt vaid kord tavatu õnn sülle' (Nagy 1976:76)

Kinek lova nincs(en), Bécsben is gyalog jár van 'kellel hobust ei ole, see käib ka Viinis jalgsi e peame elama vastavalt oma materiaalsetele võimalustele' (Nagy 1976:76)

Az ökör csak az ökör, ha Bécsbe hajtják is van 'Härg jääb härjaks, isegi kui ta Viini ajada e *Saada siga Saksamaale, pese siga seebiga, siga tuleb koju, siga jääb seaks*' (Paczolay 1991: 91, 1987: 162, 1985: 157)

Sokat végeznek Bécsben, de elrontják az égben van 'Viinis tehakse paljutki, ent see rikutakse taevas e kui ka tuleks Ungari asju korraldavatelt (Viini) härradelt mingi hea algatus, katkestub see teokssaamisel' (Nagy 1976:76)

A bécsi kapun se tudna bemenni van 'ta ei suudaks Viini väravatestki läbi minna *e* nii purjus, et ei suuda käiagi' (Nagy 1976:76)

Bécsi bicsak, fanyelű, ha elvész is, megkerü(l) dial, sageli *nalj* 'Viini (tasku)nuga, puust peaga, kui ka kaotsi läheb, ilmub jälle välja *e* 1. väärtusetud asjad ei kao kunagi lõplikult, 2. ei pea kartma alatut, nurjatut inimest' (Nagy 1976:76)

Bécben bot a párja tuntud 'Viinis on kepp ta paariliseks *e* elutu'

Variant: Itt beretva, és Bécsben bot párja 'siin habemenuga ja Viinis kepi paariline *e* vaid meie juures väärtuslik, mujal mitte' (Gyimesközéplek) (Vöö 2007: 52)

BELGRÁD **Messze Belgrád(ba) koldulni van** 'Belgrad on liiga kaugel, et seal (sinna) kerjata *e* see koht on siit kaugel, sinna on raske minna' (Nagy 1976: 80)

Kialudná a törököt a Belgrádból dial 'magaks türklasegi Belgradist välja *e* armastab väga magada, võib palju magada' (Nagy 1976: 80)

BRASSÓ **Nézelődik, mint Pisti Brassóban** 'Vaatab ringi nagu Pisti Braşovis (Brassós) *e* vahib imestades ringi' (Vöö 2007: 253)

Variant: Széjjelnéz, mint vak Laji (Pista, Vince) Brassóban (Debrecenben) nalj 'Vaatab ringi nagu pime Laji (Pista, Vince) Braşovis (Brassós) (*tähendus sama, mis eelmisel*)' (Nagybacon) (Vöö 2007: 328)

BUDA **Nem egy nap épült Buda vára.** 'Buda kindlus ei ole ehitatud ühe päevaga *e* Rooma linn pole päevaga tehtud' (Paczolay 1985: 33)

Áll még Buda (vára). 'Buda (kindlus) veel seisab püsti *e* julgustuse väljendamine: loodame, et kõik ei ole veel kadunud'(Bárdosi ja Kiss 2005: 17)

Nem oda Buda! 'Buda ei ole seal *e* tagasijäämise, tagasilükkamise väljendus: sellest ei ole juttugi; see ei saa olema nii, nagu sina arvad, tahad!' (Bárdosi ja Kiss 2005: 17)

Nem oda Buda, ahol Pest! 'Buda ei ole seal, kus Pest!' (Egri, Nagykaroly) (Vöö 2007: 55)

Nem macskaugrás ide Buda 'Buda ei ole siit kassihüppe kaugusel *e* on kaugel' (Sülelmed) (Vöö 2007: 228)

Egyszer volt Budán kutyavásár 'Ükskord oli Budas koeraturg *e* a) tavaliselt veab inimesel erakordselt vaid ühe korra; b) tagasilükkamise väljendus: sellest, et kord kellelegi lubati midagi, ei saa veel järeltada, et talle lubatakse ka teist korda sama'(Bárdosi ja Kiss 2005: 17)

Lesz még Budán kutyavásár! 'Küll peetakse Budas veel koeraturgu *e* küll tulevad veel ka paremad ajad' (Nagyvárad) (Vöö 2007: 55)

- CANOSSA **canossát jár** 'Canossas käima *e* alistuma, vabandust paluma, lepitama' (ISZKSZ: 122)
canossát járat *vkivel väljapeetud* 'Canossas käia laskma *e* kedagi alandades vabandust paluma sundima'
- CEGLÉD **Én se most jöttem Ceglédre a hat huszassal.** *fam* 'Ega minagi praegu Ceglédist tulnud kuus kahekümnesega *e* hoiatuse väljendamine: ega mind nii lihtsalt ka petta saa' (Bárdosi ja Kiss 2005: 19)
- CIGÁNY **Megenném már a cigányasszony főztjét is** 'Sööksin kas või mustlasnaise tehtud toitu *e* olen nii näljane' (Nagy 1976: 115)
Gerjedezik, mint a cigányasszony dunnája a napon 'kärssab nagu mustlasnaise suletekk päikse käes *e* hakkab enesevalitsust kaotama' (Nagy 1976: 115)
Megszokta, mint a cigányasszony a szikrát ~ Hozzászokott, mint a cigánygyerek a szikrához 'on harjunud nagu mustlasnaine (mustlaslaps) sädemega *e* tahes-tahtmata pidi harjuma' (Nagy 1976: 115)
Megszokta, mint a cigányló a korbácsot 'harjus nagu mustlashobune piitsaga' (Nagy 1976: 115)
Szopora, mint a cigányasszony teje 'rikkalik nagu mustlasnaise piim *e* rikkalik, rammus' (Nagy 1976: 115)
még ha (ótvaros) cigánygyerekek potyognak v. esnek is az égből släng, nalj 'kukkugu v sadagu taevast või (räpaseid) mustlaslapsi *e* *sadagu (kas) või vene poisikesi (alla) (FRAS: 419)* *e* igasugusele takistusele vaatamata' (Bardosi ja Kiss 2005(a))
(Aludjunk, mert) eltarisznýázzák a cigánygyerekek az éjszakát '(Magame, sest) mustlaslapsed tassivad öö kotis minema *e* on hilja, aeg magama minna' (Nagy 1976: 115)
Kié lesz a cigánygyerek? 'Kes saab mustlaslapse endale *e* vaatame, kellele saab viimane tükk!' (Nagy 1976: 115)
Mesztelen, mint a cigánygyermek 'paljas nagu mustlaslaps *e* täiesti alasti v vähesed riided katavad keha' (Nagy 1976: 115)
Variant: Kié lesz a cigánylány (cigánylegény)? 'Kes saab mustlastüdruku (v –noormehe) endale *e* 1. kes jääb viimasena tööle, 2. kes saab viimase tüki' (Nagy 1976: 115)
Nem volt cigányleány (-legény) szeretője 'ei ole mustlastüdruku (v -noormehe) armuke onud *e* ei oska tuld teha' (Vöö 2007: 59)
Olcsó, mint a cigányhal 'odav nagu mustlaskala (ehk linask) *e* ei maksa palju, aga on ka vähe väärt' (Nagy 1976: 115)
cigánykerék 'mustlasratas *e* hundiratas' (*väljendites*):

teise astme: **cigánykereket hány (vet)** 'mustlasratast viskama e hundiratast viskama'

Elhordja a cigánykereket 'tassib mustlasratta minema e näppama, ära varastama' (Nagy 1976: 115)

Nem bánom, ha cigánykereket hány is 'visaku vői mustlasratast, mind ei huvita e tehku mida iganes, ma ikkagi ei tegele temaga, ei luba talle (midagi)'

cigánysor 'mustlasrivi e 1. mustlaste linna- v küla osa v tänav, 2. sealne elanikkond' (*väljendites*):

teise astme: **Cigánysorra vet vkit** 'kedagi mustlasrivvi (-tänavale) heitma e põlgama v tüssama kedagi' (Nagy 1976: 115)

cigányút ~ -utca 'mustlastee ~ mustlastänav' (*väljendites*):

teise astme: **cigányutcára ~ cigányútra ~ megy/szalad/téved, ~ cigánysorba szaladt** (étel, ital) '(söök, jook) läheb~lippab~eksib mustlastänavale~mustlasteed, ~ lippab mustlasrivvi e (söök, jook) läheb hingetorru' (Nagy 1976: 115)

nem úgy verik a cigányt släng 'mitte nii ei peksta mustlast e see ei ole nii, see ei käi nii'

egy cigány, egy király nalj 'üks mustlane, teine kuningas e teineteisest väga erinevaid isikuid vői asju segamini ajades v ära vahetades'

Minden cigány a maga lovát dicséri 'Iga mustlane kiidab oma hobust e Iga kaupmees kiidab oma kaupa' (Paczolay 1987: 42)

Nem szokta a cigány a szántást 'Mustlane pole harjunud maad kündma e keegi on sunnitud tegema midagi vastumeelset vői saamatult' (Paczolay 1991: 23)

Nem szokta, mint cigány lova a szántást 'ei ole harjunud nagu mustlase hobune kündmisegagi mitte e ta ei harjunud (mingi tööga) ära ja seepärast on tal raske' (Nagy 1976: 114)

Alkuszik, mint a cigány a lóra 'tingib nagu mustlane hobuse üle e tingib kaua' (Nagy 1976: 113)

Annyit muzsikál, mint a cigány 'musitseerib nagu mustlane e ajab oma joru' (Nagyszalonta) (Vöö 2007: 59)

Biztatja, mint (a) cigány (taligás – Vöö 2007: 46) a lovát kõnek 'innustab nagu mustlane (kaarikujuht) hobust e 1. tühjade lubadustega üritab kedagi millekski ära rääkida, 2. kasutult innustab, julgustab kedagi' (Nagy 1976: 113)

Búsul (fohászkodik v óbégát v siránkozik v sóhajtozik v szomorú – Bardosi ja Kiss 2005(a): 24), mint a kárvallott cigány 'kurvastab v

kurdab v halab v nutab v ohkab v on kurb nagu kahju saanud mustlane e halab' (Nagy 1976: 113)

variandid: **Kárpál, mint a kárvallott cigány** 'vaidleb nagu kahju saanud mustlane' (Beszterce) (Vöö 2007: 176)

Búsul, mint a cigány Szent Mihály napján 'nukrutseb nagu mustlane mihklipäeval e kurvastab ilma põhjusea (mustlane nukrutseb, sest suvi on möödas). (Nagyszalonta) (Vöö 2007: 56)

Cigány adta, visszavette (, lapos hídon elvesztette) 'Mustlane andis, mustlane võttis tagasi (ja kaotas lamedal sillal ära) e nii öeldakse selle kohta, kes kingitust tagasi küsib v võtab' (Nagy 1976: 113)

Csak hírét hallotta, mint a cigány a forralt tejnek 'on sellest ainult kuulnud nagu mustlane on kuulnud kuumast piimast e kuulis vaid uudist, aga midagi täpsemat ei tea' (Nagy 1976: 113)

Didereg, mint ősszel a cigány 'vabiseb nagu mustlane sügisel e väriseb külmast v hirmust' (Nagy 1976: 113)

Elfogyott, mint a cigány puskapora 'sai otsa nagu mustlaste püssirohi e miski sai otsa just siis, kui selle järele kõige suurem vajadus oli' (Nagy 1976: 113)

Kár, hogy elfogyott a puskaoruk, mint nagyidai cigányoknak 'Kahju, et neil püssirohi otsa sai, nagu Nagyida mustlastel e a) neil said argumendid otsa; b) neil on tahtmine tülitseada (Zilah)' (Vöö 2007: 296)

Él-hal érte, mint a cigány veres nadrágért 'Elab-sureb tema pärast, nagu mustlane punaste pükste pärast e naeruväärselt midagi imetlema v endale ihkama' (Nagy 1976: 113)

Eltalálta, mint a cigány a búzavetést 'sai pihta nagu mustlane nisukülvile e põhjalikult asja ära vusserdama' (Nagy 1976: 113)

Elmehet olvasva a cigányok közt 'võib minna (raamatut) lugedes mustlaste hulgas e ta on tumeda (pruuni) nahaga' (Nagy 1976: 113)

Mindjárt felhorkan, mint a cigányok istena 'norsatab kohe nagu mustlaste jumal e talle ei tohi rääkidagi, plahvatab kõige peale' (Nagy 1976: 114)

Elvitték a cigányok vasrúdon 'mustlased viisid raudkaikal ära e põiklev vastus küsimusele, kus miski v keegi on' (Nagy 1976: 113)

Érti a szóval, mint a cigány a szatyorral 'teab, mida sõnadega teha, nagu mustlane teab, mida kotiga teha e oskab kõigiga nende maitse (meele) järgi rääkida (suhelda)' (Nagy 1976: 113)

Felöltözött nagy cifrán, mezítláb, mint a cigány 'uhkelt riides, paljajalu nagu mustlane e on kaunilt riides, ent paljajalu, rõhutat ainult välist' (Nagy 1976: 113)

Fogheggyel eszik, mint a cigány a mennyországban 'sööb hambaservaga nagu mustlane paradiisis e tundlikult, sööki kahtlustavalt v halvustavalt sööma' (Nagy 1976: 113)

Fütyül, mint az éhes cigány 'vilistab nagu näljane mustlane *e* vilistab kibestunult, meeleheitlikult' (Nagy 1976: 113)

Győzi szóval, mint a cigány füttyel 'laseb jutul voolata nagu mustlane vilel *e* räägib palju, teeb vähe' (Nagy 1976: 113)

Haladja, mint (a) cigány (lelke) a mennyországot 'on millestki üle (rohkem) nagu mustlane (mustlase hing) paradiisist *e* midagi on vajalikust palju rohkem' (Nagy 1976: 113)

Használt neki, mint a cigány lovának a rakonca 'tuli talle kasuks nagu mustlase hobusele vankri roolipuu *e* talle on vaja karistust, karmi õppetundi' (Nagy 1976: 113)

Jobban esett, mint a cigány lovának a rakonca 'sobis paremini kui mustlase hobusele vankri roolipuu *e* õnnestus väga hästi' (Nagy 1976: 113)

Hevül, mint a cigány az aludttejtől 'hakkab higistab nagu mustlane hapupiima peale *e* kerge töö juures hakkab ka higistama' (Nagy 1976: 113)

Húzza-halasztja, mint cigány az akasztást 'lökkab edasi nagu mustlane poomist *e* lökkab midagi viimase hetkeni edasi' (Nagy 1976: 113)

Húzza a lóbórt, mint a cigány a fagyon 'veab hobusenahka nagu mustlane külmas *e* norskab' (Sülelmed) (Vöö 2007: 223)

Megkóstolta, mint a cigány lovát a farkas 'maitses, nagu hunt mustlase hobust *e* väidab, et ainult maitses, tegelikult sõi suurema tüki' (Nagy 1976: 114)

Megszokta a koplalást, mint a cigány lova 'harjunud nälgima nagu mustlase hobune *e* peab palju nälgima' (Nagy 1976: 114)

Megszokta, mint cigány lova a koplalást (verést) 'harjunud *millegagi*, nagu mustlase hobune nälgimisega (peksuga) *e* tõrksalt nõustuma *millegagi* (tegelema)' (Nagy 1976: 114)

Rátartós, mint a cigány, mikor éhes 'upsakas nagu mustlane, kui ta näljane on *e* käitub upsakalt, kuigi peaks olema tagasihoidlik' (Nagy 1976: 114)

Riktáj cigány, jön a király! 'Sirgu mustlane, kuningas tuleb! *e* aja end sirgu, pane tähele!' (Nagy 1976: 114)

Szemmel tartja, mint cigány a lovat 'peab kedagi tera peal, nagu mustlane hobust *e* koduloomi näljas hoidma' (Nagy 1976: 114)

Úgy ismeri, mint cigány a hegedűjét 'tunneb sama hästi nagu mustlane oma viiulit *e* tunneb ülihästi' (Nagy 1976: 114)

Vakmerő, mint a cigány lova 'hulljulge nagu mustlase hobune *e* arg' (Nagy 1976: 114)

Kikérné a cigányból is a gyereket 'nuiaks mustlaselt lapsegi välja *e* 1. väga ahne, 2. võib palju anuda, manguda' (Nagy 1976: 114)

Hamar kellene neki, mint a cigánynak a lány cipó 'talle on kohe vaja, nagu mustlasel pehmet leivapätsi *e* on kärsitu, kuigi sobiks oodata' (Nagy 1976: 114)

Úgy kell neki, mint a cigánynak a lány kenyér 'tal on seda nii väga vaja nagu mustlasel pehmet leiba *e* tal on väga vaja' (Nagy 1976: 114)

Frissen kell, mint a cigánynak a meleg cipó 'on vaja värskelt nagu mustlasele sooja leivapätsi' (Végyvár) (Vöö 2007: 118)

A cigány lova is a „ha volná”-tól döglött meg 'mustlase hobune suri ka „kui oleksi” peale ära *e* puhtalt võimaluse peale me välja ei lähe' (Nagy 1976: 114)

A cigány lován ül és keresi *tuntud* 'Mustlane istub hobuse seljas ja otsib (seda) *e* ei märka midagi, mis tal endal seljas on, mida kannab' (Vöö 2007: 59)

Alkudj, mint a cigány, fizess igazán! 'tingi kui mustlane, maksa ausalt *e* tingimine pole häbiasi, aga väljakaubeldud hind tuleb korralikult ära maksta' (Nagy 1976: 114)

Cigány a maga lábába nem veri a szöget 'ei mustlane naela iseenda jalga löö *e* 1. keegi pole iseenda vaenlane, ei tee endale tahtlikult kahju, 2. tubli, targa inimese pärast ei pea muretsema' (Nagy 1976: 114)

Cigány is addig szoktatta a lovát koplaláshoz, míg belé nem döglött 'Mustlane harjutas ka hobust nälgima, kuni see seepärast ära suri *e* on selliseid olukordi, millega ei saagi ära harjuda, midagi, mis võib hävitada inimese' (Nagy 1976: 114)

Cigány is hozott tanúkat 'mustlane tõi ka tunnistajad *e* selline tunnistaja, kes ütleb, et tema ei tea asjast midagi, pole midagi väärt' (Nagy 1976: 114)

Cigánytól szemet, macskától hájat bajos venni 'kahtlane on osta mustlaselt sütt, kassilt (köhu)rasva *e* ei tohiks osta kasutatut vaid sellelt, kellel on palju' (Nagy 1976: 114)

variant: **Cigánytól szemet!** 'mustlaselt sütt! *e* ei tohiks temaga kaubelda' (Lugos) (Vöö 2007: 59)

Cseréli, mint cigány a feleségét 'vahetab nagu mustlane naist *e* vahetab sageli' (Vöö 2007: 63)

Változtatja, mint cigány a feleségét. 'Vahetab nagu mustlane naist' (Sepsiszentgyörgy) (Vöö 2007: 378)

Változtat, mint a cigány a lován. 'Vahetab nagu mustlane hobust' (Zágon) (Vöö 2007: 378)

Dobra vernek, mint a cigányt *nalj* 'pannakse oksjonile, läheb haamri alla, nagu mustlane' (Sepsi-Szentgyörgy) (Vöö 2007: 74)

Forgatja, mint cigány a feleségét 'ajab ringi, nagu mustlane naist *e* kupatab (ajab) siia-sinna (kedagi)' (Csíkszereda, Zágon) (Vöö 2007: 115)

Fortélyos, mint a cigányok lova 'riukalik nagu mustlaste hobune' (Csíkszentkirály) (Vöö 2007: 116)

Mitől fehér a cigány foga? 'Millest (miks) mustlase hambad valged on? *e* mõne asja omaduse määrab loodus, mitte inimese tahe' (Nagy 1976: 114)

Nincs a cigánynak pondrós szalonnája 'ei mustlasel ussitavat pekki ole *e* kes armastab midagi v kellel on midagi vähe, sel ei juhtu sellega midagi halba' (Nagy 1976: 114)

Nyakas a cigány is, amikor akasztani viszik 'mustlane on ka kangekaelne, kui teda poomisele viiakse *e* igaüks püüab vältida seda, mis talle halb, kahjulik' (Nagy 1976: 114)

Öreg (vén) cigány mindennap egy nótát felejt 'vana (rauk) mustlane unustab iga päev ühe loo *e* vana inimene hakkab unustama' (Nagy 1976: 115)

Kénytelen vele, mint a cigányló ügetéssel 'on selleks sunnitud nagu mustlase hobune on sunnitud traavima *e* sunnitakse, nii et peab ära tegema' (Nagy 1976: 115)

Kényes, mint a cigánybíró 'upsakas nagu mustlaskohtunik *e* upsakas, ninakas' (Nagy 1976: 115)

Cigánykanállal eszik 'söüb mustlaslusikaga *e* see on nutikas inimene!' (Nagy 1976: 115)

Úgy kojtol ('füstöl'), mint a cigánykémény 'Tossab (suitseb) nagu mustlaskorsten *e* (piip) tossab kõvasti' (Nagy 1976: 115)

Úgy járt, mint a cigány lova 'temaga juhtus see, mis mustlase hobusega ~ tema käsi käis, nagu mustlase hobusel *e* koolis, suri' (Csíkszereda) (Vöö 2007: 165)

Hozzászokott cigánylovon nyargalni 'on harjunud mustlashobusel perutama *e* harjunud lobisema' (Nagy 1976: 115)

Húzd rá, cigány, disznót adok, de nem túrja fel az udvarod 'Tõmba poognat, mustlane, annan sul' sea, ent ei ta tuhni su hoovi üles *e* midagi mõttetut lubama' (Vöö 2007: 59)

Jólesik, mint cigánylónak a rakonca 'sobib nagu mustlashobusele vankri roolipuu *e* ükskõik, kui halvasti ka ei lähe, tuleb ära kannatada' (Nagy 1976: 115)

Ráhúzták a cigánynadrágot 'tõmbasid talle mustlaspüksid jalga *e* kerepeale andma' (Nagy 1976: 115)

Cigánysátorban árul 'müüb mustlastelgis *e* ei ole kindel, et räägib õigust' (Nagy 1976: 115)

Olyan fehér, mint a cigánytúró 'valge kui mustlase kohupiim *e* täiesti must' (Nagy 1976: 115)

Eb a cigány csere nélkül 'mustlane tunneb ennast ilma äritsemiseta kui peni' (Ballagi 1855: 87)

Ritka cigány hazugság nélkül 'harva kohtab mustlast, kel poleks valet / kes ei valetaks?' (Forgács 1998)

Nem kell cigányt lopásra tanítani 'ei mustlasele ole tarvis varastamist õpetada' (Forgács 1998)

Cigány, zsidó meg a pap, hogy megcsaljon, azon kap 'mustlane, juut ja papp – petmise peale on nad väljas' (Forgács 1998)

CSEH **csehül** 'tšehhilt, tšehhi keeles *e* halvasti', *väljendites*:

csehül áll (van) vmivel/vkivel 'on ~tšehhilt kellegagi/millegagi *e* on halbades suhetes millegagi/kellegagi'

csehül érzi magát 'tunneb end tšehhilt *e* tunneb end halvasti'

*CSEHSZLOVÁK

Ez milyen csehszlovák! *släng, halvust* 'Milline tšehhoslovakk (see on)! *e* ülalt alla vaatamise, mahategemise väljend: väga halb' (Bárdosi ja Kiss 2005: 22)

DAMASZKUS

Megjárta a damaszkusi utat 'ta läks Damaskuse teed *e* ta taganes oma veendumustest, murdis truuduse' (Paczolay 1991: 119)

A damaszkusi úton nagy a tolongás narriv 'Damaskuse teel on tunglemine suur *e* poliitilise korra vahetuse järel eelmises korras tähtsat rolli mänginud isikute kirjeldus, kes oma vaateid, arvamusi kiiresti muutes asuvad uue korra pooldajateks'

DÁNIA

Valami búzlik Dániában nalj 'Miski haiseb Taani riigis *e* halba aimamise väljendus: miski ei ole korras selles kõneldavas asjas, midagi ebameeldivat, mingit jama on oodata (*Miski on mäda siin Taani riigis*)' (Bárdosi ja Kiss 2005: 25)

DEBRECEN

Topog, mint Debreceni a ganéléban 'tambib nagu Debreceni inimene virtsavees' (Lázári) (Vöö 2007: 359)

Bekukkant (bemegy, beállít, benéz), mint Bolond Istók Debrecenbe tuntud 'hüppab sisse (läheb, vaatab sisse, ilmub) nagu Bolond Istók Debreceni *e* ilmub ootamatult' (Vöö 2007: 49)

Sok pipát adnak el addig Debrecenben 'selle ajani müüakse Debrecenis veel palju piipe *e* kulub veel palju aega, enne kui...' (Nagyszalonta) (Vöö 2007: 287)

DUNA

Dunába/Tengerbe hord vizet 'Vett Doonausse/merre kandma *e* Metsa ei veeta puid ja kaevu ei kanta vett (Paczolay 1985: 217); Puid metsa viima'

Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt! *släng, nalj* 'et ei oleks nii, et kettsild voolaks Doonau all *e* vestluspartneri v kolmanda isiku tuline kriitika v mahategemine, märkus, et see peaks oma väärtushinnangud korda seadma' (Bárdosi ja Kiss 2005: 95)

Dunát lehtne rekeszteni *vmivel* 'võib *millegagi* Doonaud tammistada *e* midagi on väga palju' (Bardosi ja Kiss 2005(a): 35)

(azért még) nem ugrik a Dunába 'ei hüppa (sellepärast veel) Doonause *e* ei hakka liialt muretsema, ei tee mingit arutut sammu' (Bardosi ja Kiss 2005(a): 35)

Nem egyszerre ússza át a Dunát 'ei uju Doonaust üle ühe korraga *e* ei tee asja (ühe) korraga ära' (Nagyszalonta) (Vöö 2007: 370)

EGER *vt török*

EGYIPTOM **egyiptomi sötétség** 'egiptuse pimedus *e* 1. (piibli järgi) jumala poolt Egiptuse peale karistuseks saadetud pimedus, 2. *FRAS ülek, hrv* tavapäratu päevane *vm* väga sügav pimedus'
egyiptomi székelj *nalj* 'egiptuse *székely e* juut' (Kövecses 1998: 72)

ESZKIMÓ **sok az eszkimó, kevés a fóka** 'palju eskimoid, vähe hülgeid *e* palju soovijaid v kandidaate, vähe pakkumisi v kohti v võimalusi'

FÖLDVÁR **deszkát árul (Földváron) (elmegy Földvárra deszkát árulni)** *rahv* 'műűb (Földváris) laudu (läheb Földvári laudu műűma) *e* sureb ja maetakse maha' (Bardosi ja Kiss 2005(a): 32)

GASCOGNE **gaskogne-i legények** 'Gascogne'i noorhärnad *e* uljaspead, hooplejad' (ISZKSZ: 291)

GOLGOTA **Golgotát jár** *väljapeetud* 'käib Kolgata teed *e* elab üle suurt hingelist katsumust' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 66)
(*vt* ka KÁLVÁRIA ja CANOSSA)

GÖRÖG **három görög, három török, három zsidó: kilenc pogány** 'kolm kreeklast, kolm türklast, kolm juuti: üheksa paganat' (Ballagi 1855: 177)
járkel fölebb alabb mint a görög az üres boltban 'käib üles-alla (edasi-tagasi) nagu kreeklane tühjas poes' (Ballagi 1855: 216)

GYULA **Beállít, mint Bakó Gyulára** 'ilmub, nagu Bakó Gyulasse *e* tuleb ootamatult, kutsumata' (Vöö 2007: 40)

- HAWAII **Most már Hawaii van!** *släng* 'Nüüd on juba Hawaii *e* rahulolu väljendus: nüüd on juba kõik korras, valmis, võime lubada endale naudinguid' (Bárdosi ja Kiss 2005: 61)
- HEBRON **hebron rózsája** 'heebrea roos (juudi naise kohta)' (Hadrovics 1995: 225)
óhéber (duma) *kőnek, van,* 'vana-heebrea keel (-ne jutt) *e* jama(jutt), petujutt'
- HENCIDA **Hencidától Boncidáig** *nalj* 'Hencidast Boncidani *e* välja (põllu, maa) kohta, selle märkimine' (Vöö 2007: 145)
Hencidától Boncidáig folyt a sárga lé *rahv* 'Hencidast Boncidani voolas kollane leem *e* peamisel rahvajuttude lõpuosas mingi pulma, pidusöögi suuruse, külluslikkuse väljendamiseks kasutatud väljend' (Bárdosi ja Kiss 2005: 63)
- HEVES **Úgy él, mint Marci Hevesen** 'elab, nagu Marci Hevesil *e* elama nagu kuninga kass' (Paczolay 1985: 141)
- HIMALÁJA **annyira hülye, hogy ha a hülyeség hajtáná a biciklit, kontrázva menne fel a Himalájára** 'nii loll, et kui lollus lükkaks jalgratast edasi, läheks see ka pidurdades üles Himaalajale välja' (Forgács 2007: 75)
- HOLLANDI **bolygó hollandi** 'lendav hollandlane *e* rahutu inimene, inimene, kes ei leia kusagil asu' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 82)
- HORTOBÁGY **Isten veled meg a hortobágyi forgószél** 'Jumal olgu sinuga, ja Hortobágyi keeristuul *e* naljatlev hüvastijätt' (Vöö 2007: 115)
- INDIÁN **Csak a halott indián jó indián** 'ainult surnud indiaanlane on hea indiaanlane *e* ainult surnud vastane, vaenlane ei saa enam liiga teha' (Bárdosi ja Kiss 2005: 70)
indián nyár 'indiaani suvi *e* ilus, päikseline sügisilm, vananaiste suvi' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 151)
- IZRÁEL **Járatlan Izráelben** *van, nalj* 'ei tunne Iisraeli *e* (peamiselt armuasjades) kogenematu inimene' (Nagy 1976: 311)
Van öröm Izráelben *dial, nalj* 'Iisraelis on rõõm *e* mingis seltskonnas on suur rõõm' (Nagy 1976: 311)

JAPÁN **japán** 'jaapani *e* varastatud' väljendis:
japán áru 'Jaapani kaup *e* varastatud saak, asjad' (Kövecses 1998: 135)

JERUZSÁLEM

Olyan messze van tőle, mint Makó Jeruzsálemtől 'nad on üksteisest nii kaugel nagu Makó (Ungaris) on Jeruusalemmast' (Paczolay 1991: 80)
Úgy jár (forog), mint a jeruzsálemi koldus a koldusmankón (hónaljmanikón) *dial* 'käib (pöörleb), nagu Jeruusalemma kerjus kargu otsas *e* komberdades, longates, raskelt kõnnib *v* liigub' (Nagy 1976: 317)

KÁLVÁRIA **kálváriát jár** *väljapeetud* 'käib Kolgatat (Kolgata teed) *e* läheb läbi paljude raskuste, alanduste, kannatuste' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 95)
kálváriát járat *vkivel väljapeetud* 'laseb *kellelgi* Kolgatat käia *e* palju raskusi, kannatusi põhjustama kellelegi' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 95)

KÁNAÁN **eljön (itt van (már)) a Kánaán** *väljapeetud* 'saabub Kaanan (on (juba) saabunud, käes) *e* täituvad kauneimad unelmad' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 95)

KÍNA **kínai fal** 'Hiina müür *e* ületamatu takistus, võitmatu vastuseis'
ez nekem kínaiul van *nalj* 'see on minu jaoks hiina keeles *e* ma ei saa sellest mitte midagi aru'
sok(an), mint a kínaiak 'palju, paljukesi kui hiinlaseid *e* väga palju, paljukesi' (Kövecses 1998: 273)

KOMÁROM **Uccu, komám, Komáromba, ha nem hívtak a lagziba** 'kõtt (uts), semu, Komáromi, kui sind pulma pole kutsutud *e* a) *nalj* ergutus; b) lohutamine mahajäämisel' (Nagyszalonta) (Vöö 2007: 210)

KOMOLLÓ **Sistereg, mint Komolló mellett a mennykő** 'säriseb, nagu pikne Komolló juures' (Ozsdola) (Vöö 2007: 313)

KÖPÉC **Baj van a Köpécen** 'Köpecis on häda (lahti) *e* vea märkimine: miski ei ole korras' (Bárdosi ja Kiss 2005: 9)

KUKUTYIN **Elment Kukutyinba zabot hegyezni** *fam, nalj* 'Läks Kukutyinisse kaera teritama *e* põiklema vastusena küsimusele, kuhu keegi läks'
(El)mehet Kukutyinba zabot hegyezni *fam, nalj* 'Võib minna Kukutyinisse kaera teritama *e* kahjurõõmu, ükskõiksuse väljend: meid ei huvita, kuhu ta läheb, mida ta millestki *v* kellestki arvab' (Bárdosi ja Kiss 2005: 90)

- LADÁNY **Úgy járkál, mint Ladányban a mennykő** 'käib, nagu pikne Ladányis *e* käib siia-sinna' (Vöö 2007: 165)
- LENGYEL **Lengyel ország parasztok pokla, zsidók paradicsoma, lovak purgatoriuma** 'Poola on maameeste põrgu, juutide paradiis, hobuste purgatoorium' (Ballagi 1855: 277)
Lengyel, magyar – két jó barát, együtt harcol, s issza borát. tuntud 'Poolakas ja ungarlane – kaks head sõpra, koos võitlevad lahingus ja koos joovad veini'
- MÁD *vt* ZSIDÓ
- MAGYAR **Három a magyar igazság** 'Kolm on ungari õigus *e* Kolm on kohtu seadus' (Paczolay 1985: 79)
Maga kárán tanul a magyar 'Ungarlane õpib iseenda (kahjudega) hinnaga *e* Kahju läbi saadakse/(saab inimene) targaks (Paczolay 1985: 104)
Magyar ember evés közben nem beszél (Magyar ember hallgat, mikor eszik) rahv 'Ungari inimene (ungarlane) süües ei räägi (...on vait, kui ta sööb) *e* ei ole kombeks söögi ajal liiga palju rääkida, seletada' (Bárdosi ja Kiss 2005: 34)
Lóra termett a magyar vana 'ungarlane on hobuse selga sündinud *e* ratsutaja kiituse väljend: ungarlane saab hästi hobuse taltsutamisega hakkama' (Bárdosi ja Kiss 2005(a))
magyar anya szült vkit 'ungarlasest ema on sünnitanud *e* julge inimene' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 6)
magyar király ész 'ungari kuninga mõistus *e* a) *halvustav* kaelamurdev, bürokraatlik mõtlemine; b) *nalj* idee, kavalus, leidlikkus' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 44)
lenge magyarban nalj 'õhulises ungarlases *e* puudulikus rõivastuses, õhukestes pükstes' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 136)
Vakulj, magyar (, ne láss, tót) 'jää pimedaks, ungarlane (, ära näe, *tót e* a) öeldakse selle kohta, kes ainult näiliselt annab, b) tahab muud paista lasta, kui tegelikkus on' (Nagyszalonta) (Vöö 2007: 229)
Egyenes, mint a magyar 'sirge nagu ungarlane' (Egri)
Egyenes, mint a magyar S 'sirge nagu ungari S' (Egri, Arad) (Vöö 2007: 82)
Lábad innét, kezéd túl, vágjál közbe magyarul naj 'jalg siit poolt, käsi sealt poolt, lõika ungari keeles vahele *e* ergutus' (Biharfélegyháza) (Vöö 2007: 209)

- Egyik lába szilágyi, s a másik magyarországi** 'üks jalg Szilágyi, teine Ungari *e* öeldakse ebaõnnestunud, halva tantsija kohta' (Gyimesfelsőlok) (Vöö 2007: 209)
- Egyik szilágyi, másik magyarországi** 'üks Szilágyi, teine Ungari *e* ühesugused' (Gyergyószentmiklós) (Vöö 2007: 339)
- MAKÓ **annyira van [(olyan,) messze van *v* jár]** *vki v vmi vmitől, mint Makó Jeruzsálemtől [Jeruzsálemhez]* 'miski on *v* käib millestki/kellestki nii kaugel, nagu Makó Jeruusalemmast *e* väga kaugel on keegi *v* miski (püstitatud eesmärgist *v* mingist lahendusest) (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 137) (*vt ka* Jeruzsálem)
- MAROKKÓ **Marokkóba utazik** 'reisib Marokosse *e* läheb *v* satub vanglasse' (Nagy 1976: 468)
 vrđl SAN MARKÓ:
üdül (a San Markóban) *nalj* 'puhkab San Markós *e* on vanglas, kannab karistust' (Kövecses 1998: 309)
mõlemad kõla sarnasuse alusel tekkinud Markó tänava vangla järgi
- MISKOLC **Reszket (Rizeg), mint a (miskolci) kocsonya tuntud** 'väriseb nagu (Miskolci) sült' (Vöö 2007: 301)
- MOHÁCS **Nekünk Mohács kell!** *väljapeetud* 'Meile on Mohácsit vaja *e* pessimismi väljendus: ungarlased on vastuvõtlikud pessimismile, kuna ajaloo jooksul on sageli neid tabanud/tabab lüüasaamine' (Bárdosi ja Kiss 2005: 110)
Több is veszett Mohácsnál! 'Mohácsis kaotasime rohkemgi *e* veidi naljatades, veidi kibe lohutus: ära kurvasta, on sellest hullematki juhtunud' (Bárdosi ja Kiss 2005: 110)
- MOHIKÁN **utolsó mohikán** 'viimane mohikaanlane *e* a) mingi arusaama, suundumuse või põlvkonna viimane esindaja; b)viimane eksemplar millestki' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 143)
- MONOR **Ő sem most jött Monorról (biciklivel).** *harv, släng* 'Ega temagi just praegu Monorist tulnud (jalgrattaga) *e* mitte kergeusklik, mitte kergesti petetav inimene' (Bárdosi ja Kiss 2005: 111)
- MÓR **A mór megtette a kötelességét, a mór mehet.** 'Mooramees on oma töö teinud, mooramees võib minna. (Paczolay 1985: 145)

- MOSZKVA** **betakarlak, mint Moszkvát a hó** 'katan sind, nagu lumi Moskvat *e* ähvardus anda peksa' (Kövecses 1998: 36)
akkora tuskó, hogy Moszkváig lehet vele fűteni a gőzmozdonyt 'selline känd (*e* mühakas), et temaga saaks kütta auruedurit Moskvani välja' (Forgács 2007: 75)
- NÉMET** **Annyit ér, mint (a) német szóban (Németországban) a (egy) niksz ('nichts')** *dial* 'on sama palju väärt kui saksa sõnas (Saksamaal) niksz ('nichts') *e* ei ole midagi väärt' (Nagy 1976:497)
Belelépett, mint a német a saruba van, nalj 'astus nagu sakslane mokassiini sisse *e* saavutas millegi kergelt' (Nagy 1976:497)
Hajtja, mint német a trallalát *dial* 'ajab, nagu sakslane trallalaad *e* räägib muudkui sama juttu' (Nagy 1976:497)
Hozzád köthetné a német a lovát *dial* 'sakslane võiks oma hobuse sinu külge siduda (öeldakse tegevusetult seisvale, töö ajal looderdavale inimesele)' (Nagy 1976:497)
(Már megint az) a keskeny gatyás német állt a likra *dial* '(juba jälle see) kitsaste pükstega sakslane seisis augu peale (ette) *e* puhub tugev tuul' (Nagy 1976:497)
Beszélhetsz neki, akár a beteg (fagyos) németnek *dial* 'võid rääkida temaga nagu haige (külmunud) sakslasega *e* räägi, nagu seinaga' (Nagy 1976:497)
Nincs, mint a németnek gatyája van 'pole, nagu sakslasel pükse *e* ei ole, puudub' (Nagy 1976:497)
Németnek, olasznak (az éhes németnek) kecskebéka: csibe van 'sakslasele, itaallasele (näljasele sakslasele) on veekonn kui kana *e* välismaalased armastavad teistsuguseid sööke' (Nagy 1976:497)
Nem félti német a gatyáját van nalj 'sakslane enda pükste pärast ei karda *e* mida inimesel pole, seda (selle pärast) ta ka ei karda' (Nagy 1976:497)
Eb a német kutya nélkül 'sakslane tunneb ennast ilma koerata kui peni' (Ballagi 1855: 87)
- OLÁH*** **Otthagytá, mint Szent Pál az oláhokat** 'ta jäeti maha nagu Püha Paulus jättis maha *oláh*'id *e* ta jäeti ootamatult maha' (Paczolay 1991: 94)
Gyenge, mint az oláh ecet tuntud 'nõrk (lahja) nagu *oláh*'i äädikas' (Vöö 2007: 129)
Különleges, mint az oláh cukrász süteménye 'eriline nagu *oláh*'i pagari küpsetis' (Sepsiszentgyörgy) (Vöö 2007: 207)

* Nii kutsuti vanasti ungari keeles rumeenlasi. Umbes 19. sajandi keskel jäi selle nimetuse kasutamine tagaplaanile, sh sai pejoratiivse tähendusvarjundi.

Eb az oláh disznó nélkül 'oláh tunneb ennast ilma seata kui peni'
(Ballagi 1855: 87)

Zöld lovat, okos oláhot látni ritkaság 'rohelist hobust ja tarka oláh'it
kohtab harva' (Forgács 1998)

OLÁHFALU ~ OLÁHFALVA

Beszélj a szemébe az embernek, mint az oláhfalvi ember a Kajlának
'ütlet inimesele näkku, nagu Oláhfalu~Oláhfalva inimene ütlet Kajlale e
ei ütlet sellele, kellele peaks' (Gyoszény) (Vöö 2007: 44)

OLASZ **Ritka olasz macska nélkül van** 'vähe on itaallasi ilma kassita e itaallaste
lemmikloom on kass' (Nagy 1976: 516)

Eb az olasz famacska nélkül 'itaallane tunneb ennast ilma kingalusikata
(otse puukassita) kui peni' (Ballagi 1855: 87)

OROSZ **(sok(an),) mint az oroszok** 'nii palju(kesi) nagu on venelasi e väga
palju' (Kövecses 1998: 210, 273)

nem mind orosz, aki oroszodik 'kõik ei ole venelased, kes selle moodi
käituvad' (Ballagi 1855: 326)

ÖRMÉNY vt ZSIDÓ

PÁRIZS **Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!** 'heitke oma tähelepanelik pilk
Pariisile e jälgige (kedagi) tähelepanelikult, jälgige väga hoolega (kedagi
v midagi), näidake (selle vastu) elavat huvi üles (lendsõnalisest kasutusest
sageli ergutushüües)' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 193)

PEST vt BUDA

PORTUGÁL **vígan dudál a Portugal** 'portugallane vilistab rõõmsalt e midagi pole
halvasti, kõik on muretu, rõõmus'

RADNA **Haladunk, mint Vak Pali Radnára** 'liigume edasi nagu Pime Pali
Radnasse e ei liigu edasi' (Kisiratos) (Vöö 2007: 136)

RÓMA **Minden út Rómába vezet** 'Kõik teed viivad Rooma'
(Paczolay 1991: 98); Iga talu õuest läheb tee Peterburki. (Paczolay 1985:
168)

Rómába indul (utazik, megy) arhailine 'Asutab Rooma minema (reisib,
läheb) e saab varsti lapse, hakkab sünnitama' (Nagy 1976: 580)

Rómába ment (Rómában van) arhailine 'läks (on) Roomas e on
sünnitamas' (Nagy 1976: 580)

Rómába ment *dial* 'läks Rooma e jäi tummaks' (Nagy 1976: 580)

Rómába mentek a harangok 'kellad on Rooma läinud e (suurest neljapäevast vaikselt laupäevani katoliku kirikutes) kellad ei löö leina märgiks' (Nagy 1976: 580)

Rómában lenni (járni), (és) pápat nem látni 'olla (käia) Roomas ja paavsti mitte näha e reisida kuhugi ja mitte näha seal kõige suuremat vaatamisväärsust'

Aki Rómába nem szándékozik, keveset értekezik ('kérdézősködik') útjáról *van* 'Kes Rooma ei plaani minna, tunneb vähe huvi selle tee vastu (küsib vähe selle tee kohta) e igaüks hoolib ja huvitub sellest, mis on seotud tema eesmärkide ja kavatsustega' (Nagy 1976: 580)

Nem minden ember mehet Rómába *van* 'ega iga mees saa Rooma minna e igaühest ei saa teadlast' (Nagy 1976: 580)

Erős, mint a római vallás *dial* 'tugev kui Rooma usk e miski väga tugev, kindel' (Nagy 1976: 580)

Hosszú, mint a római út *van* 'pikk kui tee Rooma e väga pikk' (Nagy 1976: 580)

Róma sem egy nap alatt épült. ~ Rómat sem egy nap alatt építették. 'Roomatki ei ehitatud ühe päevaga e mingi suurema töö lõpuniivimiseks on vaja rohkem aega' (Bárdosi ja Kiss 2005: 132)

római jellem *väljapeetud* 'roomalik tüüp e järjekindel, puritaanlik ja õiglust armastav inimene' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 91)

SINFALVI **Megnyugszik rajta, mint a sinfalviak akasztófán.** 'rahuneb selle peale, nagu Sinfalvi inimesed võllapuus (*u. k. ühtib: rahunema *millegi peal, inimene on poodud *võllapuu peal*)' (Vöö 2007: 236)

SKÓT **Fösvény, mint a skót** 'kitsi nagu šotlane' (Perjámos, Székelykeresztúr) (Vöö 2007: 117)

SPANYOL **őrült spanyol** *nalj* 'hull hispaanlane e narrustega tegelev inimene'
spanyolviasz 'Hispaania vaha e pitsativaha', *väljendites:*

teise astme:

feltalálja a spanyolviaszt släng, iroon 'mõtleb Hispaania vaha välja e leiutab uuesti juba teada-tuntud asja (*vrdl* leiutab jalgratast)'

variandid:

nem találja/találná fel a spanyolviaszt iroon 'ei mõtle/mõtleks Hispaania vaha välja e mitte taibukas ega tark inimene'

azt hiszi, hogy ő találta fel a spanyolviasz(ko)t *van* 'arvab, et tema leiutas Hispaania vaha e ennast täis, eneseimetleja' (Kövecses 1998: 17)

	Büszke, mintha ő találta volna fel a spanyolviaszt 'nii uhke nagu tema oleks leiutanud Hispaania vaha (kirjavaha)' (Zilah, Sülelmed) (Vöö 2007: 57) büszke, mint egy spanyol grand <i>väljapeetud</i> 'uhke kui Hispaania grand e väga uhke' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 68)
SPÁRTA	spártai jellem <i>väljapeetud</i> 'spartalik tüüp e lihtne, tugev, karm inimene' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 91) spártai nevelés <i>väljapeetud</i> 'sparta(lik) kasvatus e kõva, karm kasvatus' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 149)
SVÁB ⁶	sváb <i>pejor</i> '1. sakslane, 2. saksa keel (Kövecses 1998: 278)', <i>väljendites</i>: Annyi, mint a sváb gyerek van, nalj 'nii palju kui <i>sváb</i>'i lapsi e suhteliselt palju' (Nagy 1976: 603) Nekiszokott, mint a sváb főtt krumplinak dial, nalj 'harjunud nagu <i>sváb</i> keedukartuliga e millegagi väga ära harjuma' (Nagy 1976: 603)
SVÉD	svéd kifli <i>nalj</i> 'Rootsi sarvesai e peenis' (Kövecses 1998: 278)
SZAHARA	homokos, mint Szahara <i>nalj</i> 'liivane kui Sahara e homoseksuaalne' (Kövecses 1998: 126) [kohanime esinemine variandis: otthagyt vkit, vmit, mint eb a szarát (szépitő Szaharát) <i>vulg</i> 'jätav sinnapaika, kui koer oma sita (<i>ilustav</i>: Sahara – sõnamäng kõla põhjal) e a) jätav kellegi sõna lausumata sinnapaika; b) korratult, korda seadmata, laiali jätav mingid asjad kuhugi']
SZEGED	Rendben van, mint Szeged árvíz után tuntud 'korras nagu Szeged ülejutuse järel e ei ole korras' (Vöö 2007: 300) Kurta, mint szegedi szoknya 'lühike nagu Szegedi seelik' (Ballagi 1855: 266)
SZÉKELY	Székely vágja (támad), székely bánja '<i>székely</i> virutab (ründab), <i>székely</i> kahetseb e kakleja kannatab, kahetseb, et alustas kaklust' (Koložsvár) (Vöö 2007: 328)
SZILÁGY	<i>vt</i> MAGYAR

⁶ 18. sajandist alates Ungari aladele elama asunud saksa rahvarühm, pejoratiivses kasutuses üldiselt sakslase kohta.

- SZODOMA** **(kész) Szodoma és Gomorra väljapeetud** 'Soodom ja Komorra *e* süüteo, moraalse kõlvatuse, allakäigu võrdkuju) (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 199)
- TATÁR** **Hiszi a tatár!** *nalj* 'Tatarlane usub! *e* eituse, tagasiajamise väljend: usun ma jah! ~ ei usu'
Látta a tatár! *nalj* 'Tatarlane nägi! *e* eituse, tagasiajamise väljend: nägin ma jah! ~ ei näinud'
Nem hajt (kerget) a tatár 'tatarlane ei aja (kannusta) tagant *e* peatamise väljend: ei ole mõtet rabistada, kiirustada, jõuame ka aeglasemalt (midagi ära tehtud)'
Tudja a tatár! *nalj* 'Tatarlane teab! *e* eituse, tagasiajamise väljend: tean ma jah! ~ ei tea'
Hordja el a tatár! 'Tatarlane kandku ära *e* ärritunud sooviavaldus, äraajamise väljend'
Vigye el a tatár! 'Tatarlane viigu ära *e* ärritunud sooviavaldus, äraajamise väljend'
(kõik Bárdosi ja Kiss 2005: 152)
- TEMESVÁR** **Várhatsz, mert Temesvár (Kolozsvár) is vár** 'Sa võid oodata, sest Temesvár (v Kolozsvár) on ka linn *e* naljatlev sõnamäng ootajatele (*vár* '1. (*verb*) ootab, 2. (*subst*) linn(us)', lisaks on *-vár* komponent kohanimedes)' (Vöö 2007: 379)
- TEXAS** **Texasban ezért agyonlövök (szitáva lövök) az embert.** *fam* 'Texases lastakse selle eest inimene maha *e* etteheite väljend: see oli ebaviisakas nali v solvang' (Bárdosi ja Kiss 2005: 154)
- TISZA** **Akkor még a Tisza vize is másfelé folyt.** *vana* 'Siis voolas veel Tisza ka teistpidi *e* möödunu väljendus: see oli väga ammu'
Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza. *rahv* 'Kes kord Tisza vett on joonud, selle süda ihkab tagasi *e* koduigatsuse väljendus: välismaal elav inimene igatseb alati koju tagasi (eriti Tisza ümbrusesse) (Bárdosi ja Kiss 2005: 155)
- TOLNA** **bejárja (megjárja v. összejárja) Tolnát, Baranyát** *rahv* 'käib läbi kogu Tolna, Baranya *e* suurel alal pöörab igale poole sisse, reisib palju' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 209)
Összebeszél Tolnát, Baranyát (tornyát, Boronyát) *tuntud* 'räägib Tolna, Baranya (torni, Boronya) kokku *e* räägib igasuguseid mõttetusi kokku' (Vöö 2007: 359)

- TORDA** **okos, mint a tavalyi (tordai) kos** *rahv, narriv* 'tark nagu mullune (Torda) oinas *e* väga loll, rumal isik' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 113)
Olyan, mint a tordai malac 'nagu Torda põrsas *e* a) targutaja; b) absurdse mõtlemisega' (Koložsvár) (Vöö 2007: 359)
Itt helyben, Tordán 'siin koha peal, Tordas *e* naljatlev asukoha märkimine Koložsváris' (Koložsvár) (Vöö 2007: 144)
- TÓT**⁷ **Úgy kellett/hiányzott ez, mint ablakos/üveges tótnak a hányattesés** 'Seda oli vaja, nagu *tót*'ist klaassepale selili kukkumist *e* kõige soovimatum sündmus' (Paczolay 1991: 48)
Hátán kamarája, mint tótnak a boltja 'kamber seljas nagu *tót*'il tema pood' (Ballagi 1855: 179)
Adj a tótnak szállást, kiver a házból 'anna *tót*'ile ulualust ja ta lööb su majast välja *e* tänamatu inimene vastab heateole sageli reetmisega' (Paczolay 1991: 104)
Válogat, mint tót a vadkörteben 'valib nagu *tót* metspirnide hulgas *e* asjatult valib midagi, sorib millegi hulgas' (Hadrovics: 149)
Egy kaszás tót jóllakna a fél szemével dial 'vikati-*tót* saaks tema ühest silmast kõu täis *e* öeldi punnis silmadega inimese kohta' (Nagy 1976: 679)
Hullatja (elvesztette v piszkálja), mint (a) tót a miatyánkot dial 'pillab maha (kaotas ära v torgib), nagu *tót* issameie(t) *e* ära viskama, kaotama midagi' (Nagy 1976: 679)
Járja az országot, mint a csipkés tót van 'käib mööda maad (riiki) ringi nagu pitsi-*tót* *e* käib suurel territooriumil' (Nagy 1976: 679)
Örül neki, mint a tót a pogácsának dial 'rõõmustab nagu *tót* saiakese üle *e* rõõmustab millegi üle' (Nagy 1976: 679)
Szereti, mint tót az aludttejet van 'armastab nagu *tót* hapupiima *e* armastab mingit sööki v jooki' (Nagy 1976: 679)
Tapogatja (keresi), mint tót a hajnalt kõnek 'kombib (otsib) nagu *tót* koidikut *e* otsib kaua midagi taga' (Nagy 1976: 679)
Öleli, mint a tót a hanjalt 'kallistab, nagu *tót* koitu' (Ballagi 1855 331)
Ne forgasd, mint a tót a feleségét 'ära kupata (aja) (kedagi), nagu *tót* oma naist *e* ära kupata (aja) kedagi/midagi siia-sinna' (Vöö 2007: 115)
tótul nevet dial 'naerab *tót*'i keeles *e* (laps) nutab' (Nagy 1976: 679)
tótul szól dial 'ütleb *tót*'i keeles *e* (mingi nõu) läheb katki' (Nagy 1976: 679)

teise astme:

⁷ Nii kutsuti vanasti ungari keeles slovake. 20. saj. algusest suurelt jaolt käibelt kadunud, edaspidi kasutatud sageli veel peamiselt pejoratiivse varjundiga.

tótágast áll (*vki/vmi*) 'seisab *tót*'i-harki *e* 1. pea peal seisma (Ballagi 1855: 423), 2. (koht) on segamini, valitseb kaos' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 210)

Tólem tótágast is állhatsz! *nalj* 'mu poolest seisa vői *tót*'i-harki! *e* ükskõiksuse, tagasiajamise väljendus: sa vöid teha, mida tahad, mind ei huvita, ma ei tegele sellega' (Bárdosi ja Kiss 2005: 156)

A tótok szamarának is ilyenkor fagyott le a szarva *nalj* 'sellise ilmaga külmuvad isegi *tót*'i eeslil sarved maha *e* väljend suure külma kohta' (Vöö 2007: 324)

Összement (összecsuklott), mint a tót orgona *tuntud* 'kukkus kokku nagu *tót*'i orel' (Vöö 2007: 274)

Elugrotta, mint a Perki tót leány a férjhez-menést 'hüppas nagu Perki *tót*'i tüdruk meheleminekut (kukkus mehelesaamiseks üle jaanitule hüpates lökkesse ega saanudki ärapõlenud näo pärast mehele) (Ballagi 1855: 108)

Neki esett, mint tót gyermek a túrós szagatottnak 'asus (asja) kallale, nagu *tót*'i laps kohupiimaklimpide kallale' (Ballagi 1855: 115)

Hegyes, mint a harmat-hasító tót bocskor 'terav nagu kastet lõikav *tót*'i sandaal' (Ballagi 1855: 187)

Hegyes, mint a tót süveg 'terav, nagu *tót*'i müts' (Ballagi 1855: 187)

Nagy dolog, hogy a varga és a tót szégyenli nevét 'Suur asi, et kingsepp ja *tót* häbenevad oma nime' (Ballagi 1855: 313)

Örül neki, mint tót gyermek a békasónak 'rõõmustab millegi üle, nagu *tót*'i laps (kvarts)kivi üle' (Ballagi 1855: 335)

Úgy ragad az emberre, mint a tót szó 'kleepub inimesele niimoodi külge nagu *tót*'i sõna' (Ballagi 1855: 351)

Semmi se lett belőle mint a tót fiából 'temast ei saanud midagi nagu *tót*'i pojastki' (Ballagi 1855: 367)

Tót nem ember '*tót* ei ole inimene (legendi järgi *tót*'i enda suust kõlanud)' (Ballagi 1855: 423)

Tót adta, tót elvette, tót eb adománya '*tót* andis, *tót* võttis, *tót*'i peni kingitus' (Ballagi 1855: 423)

A tót is megnyukszik, mikor leesik a fáról '*tót* rahuneb ka maha, kui puu otsast alla kukub' (Ballagi 1855: 423)

Tótnak (kökény a bora,) vad alma fügéje '*tót*'i jaoks on (kreek vein,) metsõun viigipuu (vili)' (Ballagi 1855: 423)

Tótnak korsó, németnek koporsó '*tót*'ile kann, sakslasele kirst' (Ballagi 1855: 423)

TÖRÖK

nem hajt (kerget) a török släng 'türklane ei aja (kannusta) tagant *e* pole mõtet/põhjust kiirustada'

törököt fogott 'püüdis türklase *e* soetas/sai/võitis millegi/kellegi sellise, mida väga tahtis, aga nüüd on pettunud ja tahaks sellest lahti saada' (Nagy 1976: 682)

Eldicséri, mint török a lova farkát van 'kiidab nagu türklane oma hobuse saba *e* kiidab pikalt midagi, mis pole üldse kiitmist väärt' (Nagy 1976: 682)

Húzza-halasztja, mint a török halálát dial 'lökkab edasi, nagu türklane oma surma *e* lökkab mingi kohustuse täitmist kaua edasi' (Nagy 1976: 682)

Keresztülvereti a török fúráson van 'laseb türgi puurimise läbi käia *e* (ähvardusena) saad häda kaela' (Nagy 1976: 682)

Meglesz a törökök húsvétján van, nalj 'see juhtub türgi lihavõtetel *e* seda ei juhtu (tule) kunagi' (Nagy 1976: 682)

Megszokta, mint török a pipát van 'on harjunud nagu türklane piibuga *e* on millegagi väga harjunud' (Nagy 1976: 682)

Megverte a törökök átka van 'teda on tabanud türklase-needus *e* 1. on halb naaber, 2. muudkui vaidleb (ja sellepärast töö ei jookse)' (Nagy 1976: 682)

Úgy bánik vele, mint török a rabjával dial 'kohtleb teda nagu türklane oma vangi *e* kohtleb kedagi halastamatult, hirmsalt' (Nagy 1976: 682)

Inkább vesszen a törökre dial 'mingu (see) või türklasele *e* ei tegele sellega (ei hoolitse selle eest), mingu või rikki v hävigu' (Nagy 1976: 682)

Kialudná a törököt a várából dial 'magaks türklasegi selle kindlusest välja *e* armastab ja võib palju magada' (Nagy 1976: 682)

Török, torok sok kárt tett az országban van 'türklane, kurk on riigis palju kahju teinud *e* alkoholism põhjustab määratut kahju' (Nagy 1976: 682)

Nagy a híre, mint a törökjárásnak van 'kuulus nagu türgi invasioon *e* sellest räägitakse palju' (Nagy 1976: 682)

Nem Törökország az ember gyomra van 'ega inimese kõht Türgi ole *e* söömisel peab piiri pidama' (Nagy 1976: 682)

Török basa, nagy a hasa. rahv 'Türgi paaž, suur ta kõht *e* nii narrivad lapsed oma suurekõhulisi kaaslasi' (Bárdosi ja Kiss 2005: 11)

Rossz szomszédság török átok 'halb naabrus on türgi needus *e* halb naaber on suur hoop' (Bárdosi ja Kiss 2005: 149)

Pipál, mint egy török 'tõmbab piipu kui türklane *e* suitsetab palju' (Vöö 2007: 287)

Forog a kerék a törökök felé, a török is a kerék felé 'keerleb ratas türklaste poole, ka türklane ise ratta poole *e* olukord muutub' (Csíkszentmiklós) (Vöö 2007: 182)

Szorul, mint Egerben a török 'jääb lõksu nagu türklane Egeris' (Nagyszalonta) (Vöö 2007: 343) (*vt* ka EGER)

Nincs török a hátunkon 'meil ei ole türklast seljas *e* ei ole midagi, mis meid eriliselt tagant kiirustaks, me ei pea tormama' (Ballagi 1855: 424)

teise astme:

Akkora, mint egy cső törökbúza *dial* '(suur *v* väike) nagu türginisu (*e* maisi) tõlvik *e* öeldakse vastsündinu kohta' (Nagy 1976: 682)

Kevés (vagy), mint törökmézben a janicsár *släng, nalj* '(sa oled) sama vähe, nagu türgimee (*spets. maiustus*) sees janitšari *e* mahategemise, ülalt alla vaatamise väljend: (sa) ei saa sellest aru, nõrk (oled), (sa) ei ole piisavalt hea'

vt ka görög

TURKESZTÁN

lemegy a Turkesztánba *nalj* 'läheb alla Turkestani *e* teeb oraalseksi, 2. käperdab (seksuaalselt)'

ZETELAKA

Járjál úgy, mint a zetelaki torony 'mingu nii, nagu Zetelaki torniga *e* põles maha' (Csíkszentkirály) (Vöö 2007: 165)

Leégett, mint Zetelaka 'Põles maha nagu Zetelaka' (Csíkszentkirály, Csíkszentgyörgy, Gyimesközéplek, Nagybacon) (Vöö 2007: 215)

ZSIDÓ

ott van, ahol a mádi zsidó *släng, nalj* 'on sealmaal, kus Mádi juut *e* on täpselt seal, kust alustas'

(úgy jár (jár-kel, jön-megy, járkál) mint zsidóban a fájdalom van, nalj 'käib (tuleb-läheb, käib ringi) nagu valu juudis *e* kiirustamise rõhutamisel, liigutuste kiiruse ja edasi-tagasi rahmeldamise kohta' (Kövecses 1998: 210; Bárdosi ja Kiss 2005(a): 230; Vöö 2007: 168)

Járkál (jön-megy, sétál), mint a zsidó (az örmény, Bogdán) az üres boltban *tuntud* 'käib (tuleb-läheb, jalutab) nagu juut (armeenlane, Bogdan) tühjas poes' (Vöö 2007: 165, 168)

Leszre (voltra) nem ad a zsidó. *nalj* 'saab-olema eest (oli eest) juut ei anna *e* ebakindluse väljend: mis ainult tõenäoliselt saab olema (või oli ära), sellel ei ole praegu väärtust' (Bárdosi ja Kiss 2005: 98)

variant: **Nem ad a zsidó arra, ha mutatsz elmúltra, jelenvalót szeret** 'Ei anna juut, kui viitad möödunule, ta armastab praegust *e vt eelmine*' (Ballagi 1855: 217)

vár vkit v vmit, **mint (a) zsidók a Messiást** 'ootab nagu juudid messiast *e* igatsusega, väga-väga ootab kedagi v midagi' (Bárdosi ja Kiss 2005(a): 230)

Ravasz, mint a zsidó görög 'kaval nagu juudist kreeklane' (Ballagi 1855: 353)

Eb a zsidó kereskedés nélkül 'juut tunneb ennast ilma kauplemiseta kui peni' (Ballagi 1855: 88)

Fél, mint zsidó a kereszttől 'kardab, nagu juut risti' (Ballagi 1855: 135)

Félre zsidó, parast jó 'hoia kõrvale, juut, talumees tuleb' (Ballagi 1855:139)

Zsidó jobbágy tárkincs, tót jobbágy zsíros konyha, magyar jobbágy pörlő társ 'juudist pärisori on varakamber, slovakist pärisori rasvane köök, ungarlasest pärisori kaklev kaaslane' (Ballagi 1855: 220)

Zsidó is megverte a fiát, mikor először nyert 'ka juut peksis oma poega, kui esimest korda võitis' (Ballagi 1855: 319)

Jaj annak, kinek török és zsidó szomszédja 'kahju on sellest, kel türklane ja juut on naabriteks' (Ballagi 1855: 407)

ZSÖGÖD

Gyúródik, mint egy juh Zsögödben 'sõtkub nagu lammas Zsögödis *e* ainult surub edasi (minna), ilma eesmärgita pingutus' (Csíkszentkirály) (Vöö 2007: 132)